

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Szepesy Gyula: Ha nem is

Plaszkony László: Néhány szó külön- és egybeírásáról

E. Abaffy Erzsébet: Valószínűleg, hogy...?

Hernádi Sándor: Szó és élet

Szilágyi Ferenc: Berzsenyi és a tájnyelvek

Kemény György: A költői képek funkciója egy Krúdy-leírásban

Árnyas László: Nyelvtan- és helyesírás-tanításunk néhány „fehér foltjáról”

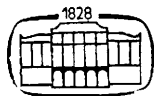
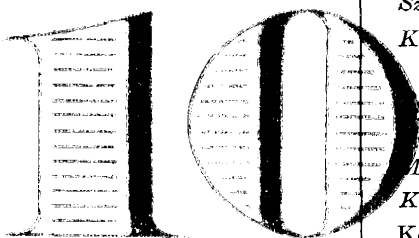
Mizser Lajos: Lajos

Károly Sándor: Egy újfajta stilisztikai kézikönyv

Kósa László–Erlap Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása (Ismerteti: *Balogh Lajos*)

Szemere Gyula: Az akadémiai helyesírás története (1832–1954) (Ismerteti: *T. Urbán Ilona*)

Nyelvművelő cikkek sajtószemléje

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

100. ÉVFOLYAM 1976. OKTÓBER—DECEMBER 4. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG:

BENKŐ LÁSZLÓ, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
GULYA JÁNOS, ILLYÉS GYULA, KOVALOVSKY MIKLÓS,
RÁCZ ENDRE

SEGÉDSZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Szepesy Gyula</i> : Ha nem is	385
<i>Plaszkonny László</i> : Néhány szó külön- és egybeírásáról	394
<i>E. Abaffy Erzsébet</i> : Valószínűleg, hogy ...?	397
<i>Hernádi Sándor</i> : Szó és élet	398

Íróink nyelve

<i>Kemény Gábor</i> : A költői képek funkciója egy Krúdy-leírásban	409
<i>Szilágyi Ferenc</i> : Berzsenyi és a tájnyelvek	421

Nyelv és iskola

<i>Pásztor Emil</i> : Nyelvtan- és helyesírás-tanításunk néhány „fehér foltjáról”	444
---	-----

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Mizser Lajos</i> : Lajos	454
<i>Kiss Lajos</i> : Temető	458
<i>Takács Lajos</i> : Velél pecsétje	461
<i>Bernáth Béla</i> : Bogara van—Hátrább az agarakkal	464
<i>Sasvári László</i> : Élnek, mint Gotovány rossz malacai a szemeteken.....	466

Szemle

<i>Károly Sándor</i> : Egy újfajta stilisztikai kézikönyv	467
<i>Kósa László</i> — <i>Filep Antal</i> : A magyar nép táji-történeti tagolódása (Ismerteti: <i>Balogh Lajos</i>)	473
<i>Szemere Gyula</i> : Az akadémiai helyesírás története (1832—1954) (Ismerteti: <i>T. Urbán Ilona</i>)	475
Nyelvművelő cikkek sajtószemléje	479

(^ ^ ^ ^ ^ ^ ^)

Imre Samu

(1 0 1 7 1 0 0 0)

MAGYAR NYELVŐR

100. ÉVFOLYAM * 1976. OKTÓBER–DECEMBER * 4. SZÁM

Ha nem is

A megengedő mondatokban szereplő *is* szórendjének vizsgálata több mint 100 éves múltra tekinthet vissza. A kutató nyelvészek kezdetben szép eredményeket értek el, a kutatások azonban hamarosan megrekedtek a nyelvi valósággal nem számoló regulázás zátonyán. Végül az egész kérdés sajnálatos módon zsákutcába jutott.

Tanulmányomban nem törekszem teljességre és csak azokkal az írásokkal foglalkozom, melyek a tárgyalt nyelvi jelenséget valamilyen szempontból szemléltetően megvilágítják, lényegesen módosítják a kérdésről alkotott fölfogást, előbbre viszik, vagy hátráltatják a megoldást.

Mellőzve tehát a Debreceni Grammatika és más régi nyelvtanok ide vonatkozó megjegyzéseit, Joannovics György tanulmányával kezdem, amely a Nyelvőr első évfolyamában jelent meg. A szerző aprólékos részletességgel foglalkozik az *is* szórendjével. Bemutatja a különféle lehetőségeket, majd rátér a megengedő mondatokban használt *is* szórendjének elemzésére. A vizsgálódás eredményeképpen levonja a következtetést és megszerkeszti a szabályt: „Az ilyen természetű mondatokban az *is*-t nem szabad semminemű mondatrész és az ige közé szúrni. Az *is*-nek ilyenkor mindig közvetlenül az ige után kell állnia” (305). Megemlíti Joannovics, hogy a népnyelvben használatos a *ha is* szórend is: „*Ha is* nem jönél” (307).

Akárhogy is vélekedjünk Joannovics fölfogásáról, el kell ismernünk: igen alaposan és tárgyilagosan vizsgálta a problémát. Nem mondhatjuk el ugyanezt Király Pálról, aki vizsgálódás helyett szemrehányással illeti a nyelv-közösség tömegesen „vétkező” tagjait: „Nincs nap, amelyen újabb könyvekben és kivált lapokban ilyeneket ne olvasnánk: *ha elő is* fordúl; *ha nem is* adnák oly olcsó áron; *bármennyire is* tiszteljük . . .” (Nyr. 8: 157–8). „Ma már alig van író, alig van szónok, . . . aki öntudatosan meg tudná ítélni” a helyes szórendet (i. h. 161). — Mi lehet az elítélendő nyelvhasználat oka? — teszi föl a kérdést Király. És meg is adja a választ: „Fejlődési mozzanat nem lehet, mert úgy alakilag, valamint logikailag a romlás, a korcsosodás, az észellenesség[?] bélyegét hordja homlokán . . . Kakuktojás az isten adta” (uo.).

Íme, milyen könnyen születik az idegenszerűség, a germanizmus! A szerző a nagyobb nyomaték kedvéért kijelenti: „Azt hiszem, hogy 1848-at megelőzőleg aranyért sem találhatna olyasmit senki” (164).

Mintha csak erre várt volna Simonyi Zsigmond, aki a Nyelvőr következő, IX. évfolyamában az alábbi szavakkal vonja kétségbe a fenti kijelentést: „Keressetek és találni fogtok!” (339). Simonyi éppen ebben az időszakban tanulmányozta igen részletesen a magyar kötőszókat, így természetes, hogy az *is* szórendjének kérdését is meg kellett vizsgálnia. Fejtegetésének lényege:

„A megengedő *is*-nek az ígére következése régibb irodalmunkban uralkodó nyelvszokás . . . s azért nyelvészeink közül mindazok, akik foglalkoztak e kérdéssel, e szabályt sérthetetlen törvény gyanánt mutatják be, . . . Először is ki kell mondanunk, hogy ők nem vették tekintetbe a nyelvnek tényeit, hanem csak saját egyéni nyelvérzékükre és saját vidékük nyelvszokására támaszkodva, ítélték a dolog felől . . . Igenis: a megengedő *is*-nek a hangúlyos névszó után való elhelyezése már régibb irodalmunkban is föltalálható, de mainapság, legalább is egyes nyelvterületeken, el van terjedve hazánknak keleti szélétől nyugati széléig” (i. h. 338–9). — Több példát említ időbeli sorrendben a Kazinczy-kódextől kezdve, Zrínyit is idézve egészen Gyulai Pálig és Szász Károlyig. Így jut el Arany Jánoshoz.

„S éppen kapóra jön Arany János tanúsága a Toldi Szerelme glossariumában. A TSz. III: 9. vszakában ez van: »Arra felé Miklós fékét kanyarítja, | Tudja már a Pejko, *ha nem is tanítja*»; s ehhez a glossarium *is* címe alatt ezt a megjegyzést csatolja: »nem németes, hanem erdélyies«! De megvan e szórend, ha jól értesültünk, Bihar megyében is. Megvan továbbá nagyon elterjedve Csongrád és Bács megyékben. És Dunán túl a *ha el is ment; ha véremet is veszik*-féle elrendezés majdnem oly általános, mint a *ha elment is'-féle*” (340).

Már ebben az időben fölmerült — mint láttuk — az idegenszerűség vádja. Simonyi példamondatokon mutatja be a magyar és német szórend közötti eltérést és megállapítja: „Tehát az idegenszerűség vádja elhamarkodott vád, s e vádat részint a nyelvtények tekintetbe-nem-vétele szülte — ezt már láttuk; részint meg az elhamarkodott, egyoldalú teóriázás — ezt most akarjuk kifejteni” (343). Nézzük ezt a tanulságos elemzést.

„ . . . azt hitték némelyek, hogy az *is* csakis a megengedés esetében kapcsol teljes gondolatokat, egyébkor mindig csak egyes fogalmakat, mondatrészeket, s ebből az elvből kiindulva erre a következtetésre jutottak: »*ha véremet is veszik*, ennek csak akkor van értelme, ha azt akarnám mondani, hogy *egyebemen kívül még véremet is veszik*« Csak egy kis *el* szócskát tegyünk hozzá, s azonnal más színben tűnik föl a dolog: ha azt mondom, hogy *ha véremet is veszik el*», jelenthet ez is annyit, hogy »egyebemen kívül még véremet is«! Hisz akkor így kell mondanom: *ha véremet is elveszik!* . . . Az *is* nagyon sokszor kapcsol össze egész gondolatokat, ha nincs is szó megengedésről. Vegyük pl. ezt a két gondolatot: *megbánta tettét + bocsánatot kért*. Ha ezeket mint egyenrangú gondolatokat összekötjük az *is* kötőszóval, a kapcsolat ilyen lesz: *megbánta tettét (vagy meg is bánta tettét), bocsánatot is kért*. Az utóbbi mondat tehát nem annyit tesz, hogy mást is kért és bocsánatot is kért, hanem annyit, hogy (sit venia verbo) *bocsánatot-kért is* azonfölül, hogy *megbánta tettét*. Vegyük most ezeket a gondolatokat: *meg is bánta tettét, bocsánatot is kért, de nem felejtettem el a történeteket*; A két első nyilván megengedés a harmadik mondatához viszonyítva, — és íme: az *is* nem áll az ige után. Fejezzük bár ki megengedő kötőszókkal a megengedést, azért mondataink kölömben változatlanul maradhatnak: *bár meg is bánta tettét, bár bocsánatot is kért, de nem felejtettem el a történeteket*; vagy: *ha meg is bánta tettét, ha bocsánatot is kért, de . . .* Minthogy pedig a megengedés esetében . . . az *is*-sel kapcsolt fogalmak közül rendesen csak az egyik, a viszonyok szerint fontosabbik van kitéve, példánkból ilyen megengedés válik: *bár meg is bánta tettét, de nem felejtettem el a történeteket*; vagy: *ha bocsánatot is kért tőlem, de . . .* — Látjuk, hogy nyelvünkbeli egyéb

is-es mondatok hasonlósága egészen tiszta, törvényes alapot nyújtott arra, hogy a tőlünk védelmezett szórend az országnak nagy területein és innen legújabb irodalmunkban is lassanként befészkelte magát a megengedő mondatokba *is*” (i. h. 343—4). Bámulatosan világos fejtegetés!

Könnyű elképzelni, hogy Királyt, aki az imént még magas polcra létezett az írókat és újságírókat, hideg zuhanyként érthette Simonyi tanulmánya. Annál is inkább, mert ugyanebben az időben az esztergomi nyelvjárás egyik kutatója ilyen adatokat közölt az *is* szórendjével kapcsolatban: „*akár-hogy is* akartam vóna”; „*akár, ha könnyes szemmel is* níztem vóna utána”; „megkő menteni, *ha életembe is* kerül” (Nyr. 9: 544).

Királyt mindez annyira megzavarja, hogy válaszában (Nyr. 9: 547—9) csak az előző cikkében foglaltakat ismétli. Közben vigyázatlanul ő is beleesik abba a „hibába”, amit másoknak fölrótt: „... mindamellet, hogy a Ny. olvasói és munkatársai között egyetlen egy sem akadt, ki ama cikkekre *csak* legkisebb *megjegyzést is* tett volna” (547). Király rossz néven veszi Simonyitól, hogy „erőnek erejével ki akarja deríteni, hogy a *ha el is jön*-féle szórendi barbarizmus a közbeszédből, az élő és fejlődő népnyelvből hatolt be az irodalomba” (548). Szerinte „valóságos könnyelműség, ha egy szaktudós csupa ellenmondási viselkedéskből olyan állításra ragadtatja magát, melyet sem igazolni, sem bizonyítani nem képes” (uo.).

Simonyi önérzetesen válaszol az alaptalan vádaskodásra, és megállapítja, hogy „K. P. egyszerűen a tényeket tagadja, midőn a *ha nem is tanítja*-féle szórendre idézett adataimat semmibe veszi. Terjednek pedig ezek az adatok 1552-től Pázmányig és Brassaiig és Arany Jánosig, kiknek nyelvérzékük... nem tűrne meg holmi borzasztó germanizmust” (Nyr. 9: 550). Hivatkozik Szarvas Gáborra is, aki közölte, hogy Baja vidékén határozottan dívik ez a szórend.

Simonyi mindvégig szilárdan ragaszkodott álláspontjához, amit a nyelvi tények sokaságával tudott igazolni. Összefoglaló műveiben — „A magyar nyelv” (1889.), „Helyes magyarság” (1903) — is ugyanezzel a következetes felfogással találkozunk. Ha Simonyi józan megfontolása jutott volna uralomra, akkor a megengedő *is* regulázása már régen nem szerepelne a nyelvhelyességi kézikönyvekben.

A „Helyes magyarság” után soron következő kézikönyvek — Kelemen Béla: „Jó magyarság” (1910) és Balassa József: „Helyes magyarság” (1923) — lényegében elfogadták Simonyi megállapításait, a reális helyzet azonban egyik szerzőnél sem domborodik ki úgy, mint Simonyinál. Így az érdeklődő olvasók nem kaptak ezekből a könyvekből világos útbaigazítást. Kaphattak azonban rövidesen félreérthetetlen regulázásokat.

A 30-as évek nyelvhelyességi folyóirata, a Magyarosan már az 1. számban (1932) sorra keríti a megengedő *is*-t „A mai magyar stílus csúfságai” című cikkben. Sajó Sándor, a cikk írója, meglehetősen bőbeszédűen elmélkedik a szóban forgó témáról (Msan. 1: 46—8).

Sajó egyetlen szóval sem emlékezik meg Simonyi tanulmányáról, de összefoglaló megállapításáról sem. Mereven elítéli az *is* szócskának ige elé „tola-kodását” a *ha... is* kötőszós megengedő mondatokban. Kategorikusan kijelenti: „Az *is* helye az ige után van”. A *ha nem is*-féle szórend szerint csak a dunántúli nyelvjárás-terület egy részében otthonos. Arany Jánosra fordítva a szót, ezt írja: „... a *ha nem is*-féle szórend egyszeri eset Aranynál és inverziószerű költői szabadságnak [?] tekinthető. Hogy Arany nem szívelte az *is*-nek

az ige elé derűre-borúra való odatételét, mutatják utolsó éveiből való *Népdalok a kornak* c. tréfás versei: *Ha is* lopok, *ha is* nem, Elélek már, úgy hiszem. *Ha is* engem felültettél, Irányomban meghült lettél. — Mit akarhatott ezzel az erős torzítással mást utánozni, mint az elharapózó *ha nem is-t* (47–8).

Ez az eszmefuttatás nagyfokú tájékozatlanságról tanúskodik. Sajó szerint a *ha nem is* a Dunántúl egy részében otthonos, holott Arany azt írja: „e r d é l y i e s”. Ezt nem lett volna szabad figyelmen kívül hagyni, hiszen a két nyelvterület együttvéve igen tekintélyes, hát még ha hozzávesszük Simonyi adatait is, amikről Sajó mélyen hallgat, vagy nincs is róluk tudomása. Téved Sajó abban is, hogy a megrótt szórend egyszeri eset Aranynál, mert t ö b b s z ö r i s e l ő f o r d u l. Méginkább téved abban, hogy Arany az idézett versikével a *ha nem is-t* akarta kipellengérezni. Arany versikéjében egyszer sem szerepel a *nem is*, ugyanakkor háromszor a *ha is*. Ez azonban nem erős torzítás, hanem élő nyelvjárási forma, mint ahogy Joannovics és Simonyi tanulmányából is tudjuk. Ha Arany a *ha nem is-t* akarta volna kárhoztatni, akkor azt valószínűleg világosabban is tudtunkra adta volna, s nem kellett volna ilyen „erős torzításhoz” folyamodnia.

Sajó zárószavai is tájékozatlanságról árulkodnak: „A *ha nem is*-féle szórend az irodalmi nyelv szempontjából vidékiesség, s maradjon is annak. Az irodalom klasszikus szórendje: *ha nem látja is*” (48). — A *ha nem is* szórend Sajó korában már régesrég nem volt vidékiesség, hanem túlsúlyban levő irodalmi és köznyelvi változat. Ez azt mutatja, hogy a népnyelvi bázis a magyar nyelvterület túlnyomó részén éppen ezt a változatot erősítette és erősíti ma is. Sajó kívánsága azóta sem teljesült. Maga a Magyarosan szerkesztősége se vette komolyan a regulázást, ezt írván: „De bármiképp is gondolkozzunk a részletekről...” (6: 12).

Alig másfél évtized múlva Gyomlay Gyula a Magyar Nyelvben írt hosszabb cikket erről a kérdésről (34: 16–26). Csalódottan állapítja meg: „Még tősgyökeres magyar anyanyelvű írók sem mind érzik már [!], hogy az igekötő, vagy az ige hangsúlyos kiegészítője ilyen mondatokban az igével egy mondatszakaszt... alkot, s hogy az *is* az egész szólamot fejezi be, a tagadó mondatokban pedig az *is* nem a tagadó szó, hanem a hangsúlytalan ige után helyezendő el” (18).

Nem érzik! Gyomlaynak nem ötlük föl az a gondolat, hogy az évszázadok óta létező kétféle szórendnek az a változata vált immár országos jellegűvé, amelyet eddig ritkábban előforduló vidékiességnak minősítettek. Pedig cikkének bevezető részében maga is azt állítja, hogy megengedő mondatokban „száz eset közül több mint kilencvenben [!] valamennyi írónk rosszul helyezi el az *is* szócskát”. A fentiek szerint íróink több mint 90 százaléka nem tudja helyesen alkalmazni a magyar szórendet (de akkor miért ez lenne a „klasszikus” szórend?), tehát szinte valamennyi magyar író rosszul ír magyarul.

A megengedő *is* szórendjéről folyó vita eredményét annakidején a polémia első szakaszában Simonyi foglalta össze — az eltérő nézetek összeegyeztetésével — a „Helyes magyarság”-ban. — A fentebb tárgyalt időszak álláspontját Pintér Jenő szögezte le a „Magyar nyelvvédő könyv”-ben (1938): „*Ha* kötőszóval kezdődő mondatban [?!] az *is* szócskának az állítmány után a helye. — Helytelen: *Ha ki is kergetsz*. Helyes: *Ha kikergetsz is*. — Helytelen: *Ha nem is látta*. Helyes: *Ha nem látta is*” (22). Micsoda felszínes regulává degradálódott Simonyi ragyogó fejtegetése!

Azt gondolhatnánk, hogy a nyelv művelők az utóbbi évtizedekben bizonyára áttanulmányozták, továbbfejlesztették Simonyi kutatásait, sőt valószínűleg újabb adatokat gyűjtöttek, elsősorban íróktól, költőktől. Ez nagyon lényeges, mert az újabb kézikönyvek álláspontja szerint „a mire... a jó írók elegendő támasztékot adnak, vagy amit maguk is használnak, azt már kár üldözni, felesleges dolog helyteleníteni” (NyFK. 45). Ússük föl hát az egyik újabb keletű nyelvhelyességi könyvet, a Nyelv művelőt (1956), vajon tudunk-e okulni belőle?

A kézikönyv három helyen is (258, 271, 318) foglalkozik a problémával, és az alábbiakat adja tudunkra: „A szabály szerint az *is* az ilyen mondatokban mindig a teljes állítmány után áll” (258); „Megengedő mondatban az *is* kötőszónak ... az állítmány után a helye ... a klasszikus nyelvhelyességi szabály szerint ... így van jól: *ha nem érte is el*” (271). A „Nyelv művelő levelek” (1964) kiadvány is hasonló felfogásban tájékoztatja az érdeklődőket. Az idevonatkozó „levél” írója ekképpen világosítja föl az olvasót: A *ha nem is*-féle szórend „régén is, ma is, főleg egyik-másik nyelvjárásban előfordult és előfordul ... mégis azt kell mondanunk, hogy legjobb stilisztáink általában kerültek, s Arany János határozottan helytelenítette is” (245).

Az idézett nyelv művelő levél elejétől végig tévedésen alapszik, nem tájékoztatja, hanem félrevezeti az olvasót. Itt csak a fontosabbakra mutatok rá.

Arany János soha egyetlen szóval nem helytelenítette a *ha nem is*-féle szórendet! Úgy gondolom, hogy ennek eldöntésére maga Arany a legilletéke-sebb. Simonyi 1880-ban így ír ezzel kapcsolatban: „Már 1815-ben konstatálja e szórendet Horvát Ádám mint erdélyi nyelv szokást. ... És ... újra mint erdélyi nyelv szokást konstatálja 1879-ben Arany János, nem azért, hogy az ő mondatát mentesse, és nem hibás értesülés folytán, hanem azért, mert a szórend ismételve kiátkozták, és — mint szíves volt a napokban élő szóval tett kérdésemre fölvilágosítani — azért, mert erdélyi ismerőseitől mindig úgy hallotta” (Nyr. 9: 550). Arany János a polémia idején még élt, s ha bármilyen kifogása lett volna Simonyi magyarázata vagy határozott állásfoglalása ellen, bizonyára megtette volna észrevételeit, különösen akkor, amikor erre kifejezetten fölkérték. Arany nem élt a kiátkozott szórend elítélésének lehetőségével, holott lett volna rá módja. Tiltakozott viszont az idegenszerűség vádjá ellen az „erdélyies” megjegyzéssel.

De Arany nemcsak közvetlenül a saját műveiben található példák, nemcsak írásban és élőszóval tett kijelentések révén tanúskodik arról, hogy ő maga nem helytelenítette a nyelv védők által üldözött szórendet. Van a magyar irodalomnak egy olyan remekműve, amely ugyan nem Arany alkotása, de sok tekintetben Arany közreműködésének köszönheti végső formáját. Ez a mű „Az ember tragédiája”. Madách, akinek nyelvezetét sem az erdélyi, sem a dunántúli magyar nyelvterület jellegzetességei nem befolyásolták, két ízben is használja az erdélyiesnek, illetve dunántúliásnak minősített szórendet: „De hogyha a hálának csatja mind *Le is hullt* rólam, bár szabad levék” (3. szín); „Tégy bátran hát, és ne bánd, ha A tömeg *hálátlan is lesz*” (15. szín). Az első példa nem érinti magát Aranyt, mert a kéziratban ez áll: „Lehulla is, habár”, s csak a második kiadásban változtatta meg Madách a szöveget. Annyit azonban mindenképpen bizonyít, hogy ez a szórend már a XIX. század derekán nemcsak Erdélyben és a Dunántúlon, hanem másutt is el volt terjedve. A második példa azonban a kéziratban is így szerepel és Arany

semmilyen megjegyzést nem fűzött hozzá. Ha Arany kifogásolta volna ezt a szórendet, akkor valószínűleg javasolta volna a könnyűszerrel végrehajtható módosítást.

Én tehát Arany állásfoglalását illetően inkább hiszek Simonyinak, a kortársnak, és magának Arany Jánosnak, semmint a 30-as évek szemellenzős nyelvvédőinek. Csak sajnálni tudom, hogy az újabb kézikönyvek írói nem az eredeti forrásból merítették.

Téved a nyelvművelő levél írója abban is, hogy a kárhoztatott szórend csak egyik-másik nyelvjárásban fordul elő, és az is tévedés, hogy legjobb stilisztáink kerültek. Az alábbiakban a példák seregével fogom bizonyítani ennek az állításnak az ellenkezőjét.

Irodalmi példák: Zrínyi Miklós: Kiért él szent lelke, ha teste *meg is* holt (SzigV. I. 5); Szerencse üvéle nem játszott, mint mással, Ha *ijeszteni is* akarja csapással (II. 48); Ha oroslány *anyád is* lett volna néked (Idillium. 16); De ha gyalogot találsz . . . mit csinálsz neki a lovassal? avagy ha csak *pikája is* leszen (Vitéz hadnagy); Ha több évig *meg is* marad a hadiszolgálatban (Török áfium). — Arany János: Tudja már a Pejkó, ha *nem is* tanítja (TSz. III. 9); Ketté szakad ámbár, és ha könnyez *vért is* (V. 1); Ha mindjárt *térdig is* elkopik a lábam (VIII. 18); Bencze, gyerünk, *bár is* (XI. 44).¹ Madách Imre: De hogyha a hálának csatja mind *Le is* hullt rólam, bár szabad levék (Az ember tragédiája, 3); Tégy bátran hát, és ne bánd, ha A tömeg *hálátlan is* lesz (15). — Kossuth Lajos: Ha csak *fel is* tenném, hogy (Nyílt levél Deák Ferenchez); Franciaország, *bármilyen is* legyen kormányformája („Irataim” előszava). — Gyulai Pál: Bárha érte ezer *kín is* szaggatná szét (Nyr. 9: 340). — Szász Károly: Még ha *hiba is* volna prózában (Nyr. 1: 358); S mikor *szét is* úzi (Nyr. 9: 340); — Riedl Frigyes: Ha Verseghyn néha *meg is* látszik (Nyr. 9: 435); Ha tehát Verseghynek a fődologban *igaza is* van (444); — Mikszáth Kálmán: S ha *kedve is* jött néha (Jópal. VIII); — Ady Endre: Prévost sem merne erről írni, még ha *fiatalabb is* volna (Jóslások . . . 155); Még ha *meg is* maradnak magyaroknak (169). — Móricz Zsigmond: Akárhová is ment a fejedelem (Erdély. 1094); Ha a mai világban *nem is* bírnak hazatérni (1099); Akármilyen *nehéz is* volt a reformáció ideje (1190); S ha ez csak *meg is* moccan (1284). — Herczeg Ferenc: Ha *el is* érjük a pusztai asszonyt (Pogányok. 34); Ha *nem is* becsülte meg mindig (76); Ha harcban *különbeknek is* tartották magukat (92). — Kosztolányi Dezső: Aki anyanyelvét nem ismeri tüzetesen, az egy nyelvet se bírhat . . . ha mégannyi *nyelven is* gagyog (Nyelv és lélek. 138); Ha idegen nyelven társalgunk, *bármennyire is* otthonosak vagyunk benne (109); Még ha több *nyelvet is* beszél (102); Da ha a legizgatóbb pontra *nem is* adhatunk szabatos és kielégítő feleletet (143); Másrészt a tehetség, ha *ezerszer is* kalodába zárták (Ábécé. 55); Ha a lényegig *nem is* érhetünk el (104); Ha egyes árnyalatok tekintetében *nem is* tudunk megegyezni (192). — Karinthy Frigyes: *Akármit is* csinálnak (Capillária. 89); És ha szépséget *nem is* várok (90); Ha ízlésem és természetem *fel is* lázad ellene (123); Kimondom, kérem, ha *főbe is* lőnek érte (Az egész város . . . IV. 146); Ha *nem is* értem, de gyönyörű (282). — Szabó Dezső: De ha *nem is* lett volna így (Az elsodort falu. Előszó a 2. kiad.). — Tamási Áron: Ha egyébképpen *nem is* voltam vezér már (Ábel a rengetegben.

¹ A kézirat elküldése után bukkantam rá Arany János válogatott prózai munkáiban (1968.) erre az adatra: „Ha asszonyaikat *nem is* tekinték istennőkül” (Régi dán balladák, 502).

80). — Zilahi Lajos: Ha néha fent a lakásban *egyedül is* hagytak bennünket (Halálos tavasz. 63). — Nyíró József: Meg kell törnie ezt az embert, ha *ízekre is* szedeti szét (Mádéfalvi vesz. 401); Mielőtt *bármit is* cselekednél (412). — Krúdy Gyula: Ha *el is* üldöznék a kevésszámú Jagellókat (Három király. 27). — Szabédi László: Ilyenformán ez a könyv, ha *nem is* pótolhatja a . . . szótárt (A magyar nyelv őstört. 8). — Veres Péter: Ha *nem is* szaporodnak, de megállnak a lábukon (Húsz év. 246); S ha *ki is* bírják . . . a tüdővész-rohamot (38); És ha *nem is* egyenesedtek fel (Pályamunkások. Válműv. 1045). — Németh László: Hogyha már az új Vásárhely leírását *le is* mondtam (Sajkódi esték. 369); Ha *nem is* adok igazat e . . . józanságnak (Lányaim, 38); Vagy ha *el is* halványodtak (uo.); Ha a stréberségtől *nem is* egészen mentesek ezek a rajongások (224); De ha e felnőtt hölgyekről . . . *nem is* merek írni többé (257). — Illyés Gyula: Vagy ha csak egy *darabot is* akarna belőle (Ingeny lakoma. I. 166). — Tabi László: *Akárhogyan is* esett a dolog (Színen java. I, 529); Szeretem a kutyákat, ha *nem is* vagyok a bolondjuk (544); S nekem szegezett kérdésekre, tegye fel azokat *bárki is* (559). — Pogány Frigyes: Ha szobrászati szempontból bizonyos *megalkuvást is* jelent (Szobrászat és festészet. 98); S ha a fríz ritmikája a távlatban már-már *össze is* olvad (134); Egy-egy szóban — bármily *tiszán is* cseng (163); S ha a tengely *nem is* haladhat törés . . . nélkül (388). — Dömötör Tekla: *Akárhogy is* áll a helyzet (A népszokások. 54); Ha eredetileg *nem is* volt nálunk népi gyökere (164). — Kolozsvári Grandpierre Emil: Jókai egy világot teremtett, mely . . . ha *nem is* a létező világok legjobbika (Élet és irod. 1975. 7. sz.); A filológia műszereivel, ha *nem is* teljesen eredménytelen, de bajos behatolni művükbe (uo.). — Fekete Sándor: Még ha *nem is* hagyhatjuk figyelmen kívül azokat a legújabb kutatásokat (Petőfi Sándor életrajza. I, 12). — Granasztói Pál: Nem tudom hibáztatni . . . a magasházakat, ha *nem is* mindegyik a kedvemre való („Budapest”, 1974. 10. sz.); Továbbélését látni, ha *nem is* egy és *nem is* kis probléma jár ezzel (uo.). — Hernádi Sándor: Még ha mondani *nem is* így mondaná a kritikusunk („Kritika”, 1975. 1. sz.). — Köpeczi Béla: *Bármennyire is* megőrizte ez a parlamentarizmus bizonyos maradványait („Valóság”, 1975. 3. sz.); Ha vele már *nem is* folytathatjuk az eszmecserét (uo.). — Szűcs Jenő: Ha *meg is* akadt a szeme itt is, ott is holmi kuriózumokon („Valóság”, 1974. 8. sz.). — Szij Rezső: Még ha a múzeológus gőg . . . sok esetben *nem is* vesz róluk tudomást (Élet és irod. 1974. 38. sz.). — Maros Dénes: *Bármennyire is* megértem a macskájuknak ízes falatért esdeklő hölgyeket („Népszabadság”, 1975. jan. 12). — Mesterházi Lajos: Ha talán ez ma már *nem is* olyan vitathatatlan axióma (Élet és Irod. 1975. 8. sz.).

Nyelvészek től származó példák: Hunfalvy Pál: Ha olykor-olykor némi pör *meg is* háborítja a házi békességet (Nyr. 1: 206). — Szarvas Gábor: Sorai, noha itt-ott *fel is* vannak népies szólásokkal tarka-barkázva (Nyr. 3: 418); Ha több rokon nyelv *nem is* szolgáltat támogató adatokat (Mlgeid. XIV); Ha *kétségbe is* vonjuk egyik-másik közmondás csalhatatlanságát (Nyr. 2: 395). — Simonyi Zsigmond: *Bármennyire is* egyetértene a fönt idézett nyelvészek (Nyr. 9: 341); Változni fog, ha *nem is* oly nagy mértékben . . . a nyelvnek hangzása és eszejárása is (A magyar nyelv. I, 123). — Király Pál: Egyetlen egy sem akadt, ki ama cikkekre csak legkisebb *megjegyzést is* tett volna (Nyr. 9: 547). — Munkácsi Bernát: Ha *nem is* jelölhetünk ki önálló helyet a csángók különböző nyelvének (Nyr. 9: 446). — Kelemen Béla: Még ha nyomdai nehézségek *nem is* szólnának bele (Nyr. 53: 110). — Zsirai Miklós:

Ha csak *fele is* igaz annak (Finnugor rokonságunk. 435). — Pais Dezső De akárhogy is áll ilyen tekintetben a dolog (IrNyDolg. 13). — Mészöly Gedeon: Megbántanám, ha valakitől még *kérdezni is* merném (Nyr. 75: 254). — Szabó T. Attila: De *bárki is* legyen e feladatra vállalkozó (Nyelv és múlt. III. 357); Elkerülhető az a veszély, hogy *bárki is* ... általánosításokba essen (207); Ha ebben a tekintetben *bizonytalanságban is* vagyunk (276); Ha térszűke miatt itt *nem is* térünk ki rá (424); Ha ... a szabályos hangtani megfelelés a közös származás *elfogadására is* ösztökél (425). — Bárczi Géza: Ha közben nem egy *hibát is* követtek el a nyelv szelleme ellen (A magyar nyelv életrajza. 340—1); Mégis az ingadozás, ha eleinte *nem is* éppen nagy mértékű (274); Ha általában ítélete *nem is* elmarasztaló (MNy. 49: 117); *Bármennyire is* óhajtható (127); Idegen eredetű képző esetében azonban ez a jelenség, ha *nem is* éppen gyakori (MNy. 55: 171). — Hock Rezső: Ennek szükségessége, ha magyar köznyelvünk érdekein kívül mást *nem is* tartunk szem előtt, reális (Újvidéki „Magyar Szó”, 1975. jan. 4.). — Lakó György: Ha ... Sajnovics útját *nem is* hasonlíthatjuk Reguly Antal vagy Pápay József ... utazásaihoz (MNy. 55: 312); De ha *nem is* lenne Sajnovics Demonstratiójának más jelentősége (313); Noha *nem is* kell szégyenkezünk azon rokonsági kapcsolatok miatt (314). — Kálmán Béla: Ha most egy kicsit *furcsának is* tetszik ez a szemlélet (MNy. 61: 168). — Fischer Sándor: Bármilyen kedvezőtlen *képet is* festettem beszédműveltségünk jelenlegi állásáról (AnyMűv. 49). — Mikesy Sándor: Ha ... tüzetesebb vizsgálódás hiányában *nem is* tudjuk megmondani (Nyr. 77: 247). — Szende Aladár: Ha *nem is* szántszándékkal beszélünk hamisan (MNyTK. 40. sz. 6); Ha *nem is* áll tanító a hívó előtt (20); És ha *meg is* tanult már olvasni (24). — Benkő Loránd: Ha több vonatkozásban *nem is* hatott az újdonság erejével (FelvIr. 19); Még ha ezt egyesek ... *nem is* hajlandók észrevenni (uo.); Ha ... bizonyos esetekben az idegen ... befolyásolás tényét *nem is* lehet eltagadni (233); Még ha egyes részleteiben *nem is* mindig fogadhatjuk el teljesen mérvadónak (238); E két „típus”, ha vizsgált korunk néhány évtizede alatt erősen *meg is* fogyatkozott (239); Ha egyik-másik résztvevő *nem is* tartotta magát grammatikusnak (254); Noha az itt felmerülő tényezők tüzetes taglalásáról ... *le is* kell mondanom (269); Bár ... az egykori nyelvszemléletben az irodalmi nyelvi előzmények észlelése ... *háttérbe is* szorult (294). — Deme László: Ám a nyelv — *bármennyire is* a beszédből fejlődött ki (Az általános nyelvészet alapjai. 66); Fejlődésünk mai fokán aligha vitathatja *bárki is* (NyFK. 29); Ha *nem is* azt célozza (Nyr. 75: 40). — Lőrincze Lajos: *Akárhogy is* van írva (Nyr. 76: 437); Ha ez még *nem is* teljesen egységes (Nyr. 75: 92); Ha *nem is* így nevezik (93); S ha ezeket a szavakat „*módjával*” *is* használjuk (Nyelv és élet. 29—30) — Soltész Katalin: Ha *nem is* ismer grammatikai neveket (Nyr. 75: 202); Ha még ma *nem is* tekinthető az alapszókinés részének (uo.). — Péter László: Ha *nem is* választható el az előbbtől (Nyr. 77: 251); Ha ... *ki is* felejtette bibliográfiájából (uo.); Mert ha *így is* válik majd közkinccsé (uo.). — Szathmári István: Ha egy kissé eufemisztikusnak, *megszépitettnek is* tartjuk (NytudÉrt. 83. sz. 26); Ha nagyobb hatásáról *nem is* tudunk (Régi nyelvtanaink. 63); Ha ezek tartalmát mindjárt *meg is* vetette (117); Ha ... életkörülményein kívül *tekintetbe is* vesszük (240). — Imre Samu: Ha *nem is* szolgál minden tekintetben mentségül (A mai magyar nyelvjárások. 15); Efféle hangok valóban hallhatók, ha jelentkezésük *nem is* olyan ... következetes (16). — Fábíán Pál: S ha az idegen szó használatát ... *nem is* tartjuk hibának (Szónokok, előadók ... 100); *Akármennyire is* tiltakozik ellene most az ízlésünk (NyFK. 50).

— Szabó Zoltán: Ha korábban a díszítő . . . szándék néha *meg is* zavarta (Kis magyar stílustörténet. 294); *Akárhogy is* szemléljük a stílustörténetet (9). — Károly Sándor: Még ha kezdetben a Chomsky által kevésbé értékelt . . . *eljárással is* történik (MNY. 67: 277). — Rácz Endre: Ha *nem is* fűzi össze őket kötőszó (MNY. 67: 294); S noha ezt az utaló szerepet talán *nem is* vitathatjuk el tőle (Nyr. 98: 291). — Grétsy László: Ha akár az említett, akár egyéb szempontok alapján *fel is* tesszük (MNY. 53: 497). — Szépe György: *Akárhogy is* volt a dolog (NytudÉrt. 83. sz. 588); Ha ez a megfelelés *így is* volna (589). — Bán Ervin: Fölvívjuk tanítványaink figyelmét, ha *nem is* magyarázatjuk (MNY. 62: 344). — Radó György: S ha *nem is* nyúlok ebbe a darázsfaszekbe (Nyelvrokonaink között. 185).

S a j t ó : A vadászok *akármennyire is* ittasak voltak (Az újvidéki Magyar Szó); De még ha *el is* mentem volna (uo.); Ha *nem is* hozzák meg a békét (uo.); Nem bánom én, *akárhová is* tesznek (uo.); Ha a zentai határban nábobok *nem is* voltak (uo.); A hódítók . . . ha *sóval is* hintették be a legyőzött ellenség fővárosának felszántott földjét (Népszabadság); Ez az ipar kézműipar, még ha rabszolgákkal dolgozó üzem *keretében is* folyik (Valóság); Ha a követelményeket *nem is* kell különösebben megszorítani (Magyar Nemzet); Ha *rá is* akadsz ilyen mesterre (Magyar Hírlap); Ettől ugyan óvakodtunk, ha *nem is* volt különösen ideges az állat (Élet és Tudomány); Ha *nem is* voltam a mezei munkák példás művelője (Élet és Irod.); S ha ez pillanatokon belül *meg is* szűnik (Élet és Irodalom); stb. stb.

N é p n y e l v : Nem átam vóna meg felelet nekű, *akárhogy is* akartam vóna (Nyr. 9: 544); Ha *ki is* kergetem, mégis visszagyön (Nyr. 21: 560); Nem bánom, ha *meg is* harakszik (SzhSz. I. 416); Ha két olyan messze es van . . . odaérünk estére (NyF. 75: 34); Nem bánom, ha *agyon is* üti (Nyr. 12: 263); Szeretnek, ha *nem is* járok utánok (NépkGy. 3: 141); Ha *nem is* eszi meg, de legalább ne fitymálja (Nyr. 28: 371); Mégkeresem a lántestvérejmét . . . *akárhól is* (Jugoszláviai magyar népmesék. 59); Ha az *életembe is* kerül, visszahozom (71); Most mán *nem is* bánom, ha *meg is* virrad (85); Mindön fnyösödik, ha *el is* alszik a tűz (91); *Akárhogy is* pörötek (141); *Akármi is* történjön (156); *Akármennyit is* éttek (260); stb.

*

Ha a fenti példákat mérlegre tesszük, a következő tanulságokat szűrhetjük le:

Nyelvünkben legalább 400 év óta él és használatos napjainkig a *ha nem is* típusú szórend megengedő mondatokban. Ennek a szórendnek az a sajátossága, hogy az *is* nem az igei állítmányhoz simul, hanem a tagadószóhoz, az igekötőhöz, vagy valamilyen kiemelt szóhoz.

Megtaláljuk ezt a szórendet Zrínyinél, Pázmánynál, később Arany Jánosnál, majd a XIX. század végétől fogva minden költőnél és írónál. Az idézett példák határozottan cáfolják a nyelvhelyességi írásoknak azt az állítását, hogy „legjobb stilisztáink általában kerültek” a tárgyalt szórendet. A fentiekben tagadhatatlanul kiváló stilisztákat sorakoztattam föl, főképpen prózaírókat, akiket semmiféle „rímkényszer” nem befolyásolhatott.

Használják a hibáztatott szórendet nyelvészeink, nyelvművelőink is a múlt század végétől egészen napjainkig. Ráadásul meglepően szép számmal. Vannak, akik kedvelt kifejezésmódként igen gyakran alkalmazzák. A z o k a nyelvészek is önfeledten élnek vele, akik a nyelv-

helyességi hibák közé sorolják. Tény: A magyar nyelvészgárda színe-java nem vesz tudomást erről a reguláról, vagy nem is akar tudomást venni róla. A példák önmagukért beszélnek.

Megszokott nyelvi formaként alkalmazzák a *ha nem is*-féle szórendet — adataink erre mutatnak — az egész magyar nyelvterületen, köznyelvben és népnyelvben egyaránt. A gyakran emlegetett Erdély és Dunántúl mellé jogosan sorolhatjuk a példák alapján ezeket a vidékeket és városokat is: Tiszavidék, Szabolcs, Szatmár, Esztergom, Mátravidék, Szabadka, Újvidék, Drávaköz, Muraköz, Debrecen. Ide vehetjük Budapestet és a Duna – Tisza között is.

Országszerte énekelte régebben, énekl ma is mindenki ezt a dalt: „Nem bánom én, *akármit is* beszélnek, Fülelem mellett engedem el a szélnek.” Soha senkinek sehol esze ágába se jutott volna megütközni ezen a szórenden, vagy akár tudat alatt is azt gondolni, hogy most valamilyen kivételes szórendet használ. De ugyanígy áll ennek az ellenkezője is. Országszerte mindenki énekelte ezt is: „*Ha megversz is*, imádlak én.” Soha senkinek sehol eszébe nem jutott volna ezen a szórenden is megütközni.

De ez egészen természetes is. Ha minden esetleges szubjektív tényezőt kikapcsolunk, akkor nem tehetünk mást, mint egyenrangú „ikertestvéként” kezeljük a kétféle szórendet, hiszen maga a nyelv természete is erre kényszerít bennünket. Ha ugyanis a bővítmény nélküli állító (nem tagadó) megengedő mondatban egyszerű (ígeköti nélküli) igét használunk, akkor az *is* kötőszó kényszerítőleg csak az igei állítmány után kerülhet. Például: *Ha látom is*. Ha viszont a tagadó mondatból az igei állítmány valamilyen oknál fogva hiányzik — márpedig ez rendkívül gyakori — akkor ugyancsak kényszerítőleg, csakis a másik szórend képzelhető el. Például: „Vannak jelöletlen összetételeink, *ha nem is határozósak*, vannak határozós összetételeink, *ha nem is jelöletlenek*” (Deme László: MNy. 49: 146). Ez a körülmény is egyik oka lehet annak, hogy adott esetben az egész magyarság nyelvérzéke szerint mind a két szórend egyformán helyes.

Az a szabály, amelyet az utóbbi évtizedekben a nyelvhelyességi kézikönyvek a megengedő mondat szórendjéről megfogalmaztak, ellentmond a nyelvművelés legfőbb elveinek. Nem hajlandó figyelembe venni, hogy a kárhoztatott szórend eredete századokra nyúlik vissza; hogy íróink túlnyomó többsége legalább 100 éve többnyire ezt a szórendet használja; hogy nyelvészeink nagy része is régóta minden aggályoskodás nélkül él ezzel a szórenddel; hogy a köznyelvben és a népnyelvben ez a szórend az egész magyar nyelvterületen el van terjedve.

Örömmel tapasztalhatjuk, hogy a nyelvészek közül egyre többen sürgetik a tények és a soha be nem bizonyított fikciók szembeállítását. A magyar nyelvtudomány és nyelvűvelés mérhetetlen hasznát látná annak, ha mielőbb céltudatosan és rendszeresen hozzáfoghatnánk ehhez a munkához.

Szepesy Gyula

Néhány szó külön- és egybeírásáról

Közismert dolog, hogy a szóösszetételek és szókapcsolatok megkülönböztetését, erősen megnehezíti új meg új szóösszetételek keletkezése. Sokszor igen nehéz vagy nem is lehet egyértelműen eldönteni: nyelvtanilag mi szóösszetétel, mi szókapcsolat. Ez az állandó mozgás, változás gyakran bizonytalanságot okoz a külön- és az egybeírásban.

Az általam most vizsgált szavak egy része megtalálható „A magyar helyesírás szabályai”-ban, illetőleg a „Helyesírási tanácsadó szótár”-ban, de a kiadásuk óta eltelt idő folyamán valamilyen okból a gyakorlatban megváltozott vagy éppen változás alatt van az illető szavak írásmódja.

Olyan esetekről lesz itt szó, amelyeket az élet, a mindennapi írásgyakorlat már többnyire szentesített, s amelyeket sem az 1954-i helyesírási szabályzat, sem a HTSz. alkotói annak idején nem láthattak előre. Az ilyen szavak, szóalakok miatt kell majd a 11. kiadás szójegyzékét átdolgozni. Bizonyára szükség lesz néhány szabály kiegészítésére, sőt újabb szabályok alkotására is, pl. a foglalkozásnevek írásának szabályozására stb. Ezek a majdani kiegészítések természetesen következnek helyesírási rendszerünk szelleméből.

Nézzük meg először a *továbbtanul* szót. Ezt az érvényben levő helyesírási szabályzat két szóba írja: *tovább tanul*. Nyilván azért, mert ebben a szókapcsolatnak tartott kifejezésben a *tovább* szót határozószónak tekintik. Ebben az esetben a szabály alkotói arra gondolhattak, s azt a HTSz.-ban le is írják a *tovább* címszó alatt, hogy a *tovább*, ha térbeliséget fejez ki, igeikötő, ha időbeliséget jelent határozószó. (Itt arról nem szólnak, hogy a *tovább* határozószónak van térbeli jelentése is: tovább vagy távolabbi helyre, pl. „Tovább ment, mint kellett volna”). A példából kiderül, hogy határozószóként mindig különírják az igtől, amikor meg igeikötői szerepű, s közvetlenül saját igéje vagy igeneve előtt áll, egybeírják az igével, illetőleg igenévvel. De vajon helyes-e minden esetben ez a megkülönböztetés, nincs-e olyan eset, amikor a határozószói (időbeli vagy térbeli) és az igeikötői (csak térbeli) funkció egyszerre érvényesül?

Az 1955-ben megjelent NyÉrt. 9. számának 14. oldalán még úgy vélekednek a helyesírás egyes szakemberei, hogy a vázolt egyenetlenség megszüntetésére a *továbbstiet továbbhalad* stb. szavakat, a *tovább tanul*, *tovább fejleszt* stb. alakulatokhoz hasonlóan, külön kellene írni. Úgy gondolom, fordítva célszerűbb eljárni: a *továbbhalad* szóhoz hasonlóan írhatnánk a *továbbtanul* kifejezést is, mivel ez már nem szókapcsolatnak, hanem szóösszetételnek tekinthető. Nem vagyok egyedül ezzel a szemlélettel. „A magyar értelmező kéziszótár” 1990. lapján ezt láthatjuk a *tovább* címszó alatt: *~tanul*, ez pedig egybeírást jelent.

Hogy mennyire összemosódik egy-egy összetett szóban az idő- és a térbeliség, jól szemlélteti az említett szótár *továbbhalad* címszava, amelynek egyik jelentése az, hogy valaki a munkában előbbre jut. Azt hiszem, erre nem lehet azt mondani, hogy itt a *tovább* csupán térbeliséget jelentene. Ez a helyzet a *továbbtanul* igével is. Azt nevezi meg, hogy egy korábban időben és térben megkezdett cselekvést folytatnak. Ebben az összetett szóban a *tovább* kifejezés határozószó és igeikötő egyszerre, de itt az igeikötői funkció jobban érvényesül. A *továbbtanul* alakra visszahat a *továbbtanulás* képzett főnév, ez is segíti az egybeírás terjedését. A társadalmi hatás következtében létrejött a pedagógiai műszó: *továbbtanul* (‘főiskolán, egyetemen folytatja tanulmányait’). Alkalmi használatban, más jelentésben természetesen nem írjuk egybe a *tovább tanul* kapcsolatot. Pl.: „Károly hívja moziba a magyart tanuló Zsófiát, de a leány nem megy, hanem *tovább tanul*.” Láthatjuk, hogy a *tovább* előtagot a szókapcsolatokban különírjuk. Pl. ebben a mondatban: „Istvánt helytel kínálják, de nem ül le, hanem állva marad, azaz *tovább áll*.” Ebben a helyzetben a *tovább* csak időhatározószó, ezért külön kell írni. Egészen más szerepű itt: „A völgyény az esküvő napján *továbbállt*.” (= Megszökött.) Itt nyilvánvaló az igeikötői funkció.

Az *előre gyártott elem* kifejezés nem található sem „A magyar helyesírás szabályai”-ban, sem a „Helyesírási tanácsadó szótár”-ban, de megvan bennük az *előre gyártott alkatrész* szókapcsolat. Az *előre* szót akkor szoktuk egybeírni saját igéjével vagy igenevével, ha irányt jelöl. A „Helyesírási tanácsadó szótár”-ban ilyen példákat láthatunk: *előredűl*,

előrebukik, előrecsúszik, előremegy, illetve: előre érezte, előre fizet, előre megfogalmaz, előre nem látott stb.

Az *előrehalad* szóban igekötőnek tekintjük az *előre* előtagot, és az alábbi jelentéseit ismerjük: 1. 'folytatja az előbbre menést, tehát a haladást', 2. 'előrehalad az idő, vagyis múlik', 2. 'előbbre jut a fejlődésben, a munkában vagy valamely pályán'. 4. 'valami a céljához, a megvalósulásához közelebb jut'.

Pl.: „*Előrehaladt* a mezőgazdasági termények berakarítása.”

Ezekből a példákból is kitűnik, hogy az irányjelölés nem mindig valóságos, hanem lehet képletes, mint pl. a 2., 3. és 4. pontokban. Ezekben nagyon is sok időszerűség rejlik, mégis érezzük az 'előrehalad az idő', az 'óra mutatója előbbre megy' szemléletet. Az *előre gyártott elem* kifejezésben nincs térszerűség, mégis mint építőipari műszót a szaknyelvben hagyományosan egybeírják: *előregyártott* (elem), mert jelentéstöbbletet éreznek benne. A gyakori egymásmellettség, az egy hangsúly alá tartozás összetartja a két szót az említett értelemben, ezenkívül ide is visszahat a képzők összerántó ereje az ilyen szavakból: *előregyártás* stb. Mégis úgy vélem, jó lenne az *előre* időt vagy térbeliséget kifejező határozószó és a térbeliséget kifejező *előre* igekötő között úgy is különbséget tenni, hogy az előbbit különírnák a mellette álló igétől vagy igenévtől, az igekötői szerepűt (ha közvetlenül a saját igéje vagy igeneve előtt áll) pedig egybeíránák az ilyen utótaggal. Pl. a következő mondatokban az *előre* határozószó: „Előre megérezte a bajt”; „Előre küldte a fiút, nem hátra.” — De a következő mondatokban már igekötő az *előre*: „Hátulról a fiút *előreküldte*”; „*Előrebukott* a csúszós úton”; „Az ellenség *előrenyomult*”. Stb. Tehát az *előre gyártott elem* írásmód a kívánatos.

A *szabadszombat* összetett főnevünket hiába keressük „A magyar helyesírás szabályai”-ban vagy a „Helyesírási tanácsadó szótár”-ban, nem leljük meg. Ez természetes, mivel az említett szó mint üzemi, vállalati élettel kapcsolatos műszó nem régi keletű.

A *szabad* előtag itt melléknév, s jelentésváltozatai, árnyalatai közül a *szombat* főnévi utótaggal együtt olyan munkaszüneti napot jelent, amikor nem kell munkába menni a dolgozóknak, mert vagy kevesebb a heti munkaidő hat napnál, vagy a szombati munkaidőt a hét más napjain dolgozzák le.

A *szabadszombat* kifejezés megtalálható a „Magyar értelmező kéziszótár”-ban két szóba írva. A szótár szerkesztői még bizonyára nem érezték egységes, összeforrott szónak ezt az alakulatot. Ma azonban már bátran tekinthetjük a *szabadszombat* főnevünket ugyanolyan nyelvtani formának, mint a *szabadnap*-ot. Ezt azért írjuk egybe, mert már régebben összetétellé vált a *szabad* melléknévi előtag és a *nap* főnévi utótag. Éppen ilyen törvényszerűség következtében válik, illetőleg vált szóösszetétellő a *szabadszombat* kifejezésünk.¹ Ha írásban is jelöljük a társadalmi élet fejlődése révén létrejött fogalmi változást, azt, hogy a *szabad* melléknév az alkalmi jelzői szerepen kívül állandósult jelzős szóösszetétel előtagja is lehet, csökkentjük a bizonytalanságot az amúgy is bonyolult külön- és egybeírás tekintetében.

Természetesen van *szabad szombat* szókapcsolatunk is (különírva). Pl. „A jövő héten lesz egy *szabad szombatom*” = egy olyan napom, amikor ráérek, éppen nincs semmi dolgom. De más ez: „Páros hétről páratlanra tették a *szabadszombatom*.”

A MTA Helyesírási Bizottsága részletesen kidolgozta az -ó, -ő képzős melléknévi igenévi jelzőknek a jelzett szóval való külön- és egybeírását. (Lásd a Helyesírási és tipográfiai tanácsadó 1971. évi kiadását: 57–60.) A példaszók között nem szerepel a *forgómozgás* műszó, de a „Helyesírási tanácsadó szótár”-ban különírva megtalálhatjuk.

¹ Hasonló folyamat ment végbe a *szabad idő*, illetve a *szabadidő*-ben is. (Vö. Fábíán Pál: Szabad idő vagy szabadidő? Magyar Hírlap 8. évf. 224. szám.)

A *forgómozgás* rotációs mozgás, a merev testeknek olyan mozgása, amelyet egy $\pm$ vonatkoztatási pontjához tartozó a szögsebességvektorral lehet jellemezni. A *forgómozgás* tehát mozgásfajta, s hasonló nyelvtani forma, mint a *forgóajtó*, *forgócsont*, *forgódaru*, *forgódob*, *forgóhíd*, *forgókapu*, *forgópisztoly*, *forgószárny* stb. A *forgóajtó* nem akármi-lyen ajtó, hanem egy ajtófajta. A *forgószárny*, 'rotor, a forgószárnyas repülőgépekhez felhajtóerőt termelő szerkezet', és így tovább.

Ezekben az összetételekben a *forgó* szó elvesztette ugyan eredeti jelentését, s forgásra vagy forgáshoz hasonló mozgásra való képességet, alkalmasságot fejez ki, a *forgómozgás* viszont nem forgásra való, ill. alkalmas mozgás, mégis jelentéstöbblete van az alkalmi *forgó mozgáshoz* viszonyítva. A *forgómozgást* mint műszót megtalálhatjuk egybe-írva A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályaiban. A Helyesírási Bizottság elfo-gadta ezt a kettősséget.

A felhozott példák is mutatják, hogy jelentéstömbösödés hatására, az értelmi különbségek megkülönböztetésére az igenévi jelző gyakran összeforr jelzett szavával. Tanácsolom, hogy az említett szótárban az alkalmi jelzői szerepű *forgó mozgás* mellé, pl. a táncos a parkettán *forgó mozgást* végez, alkalomadtán vegyük fel a *forgómozgás* műszót is, továbbá a *lapos reszelő* után a *laposreszelő* (= reszelőfajta) írásformát is. Így nem volna ellentét a *laposfogó* és a *lapos reszelő* itásmód között. Ezt az ellentétet „A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai” már megszüntette azzal, hogy egybeírja a *laposreszelő* szót.

Plaszkony László

Valószínűleg, hogy ...?

Az utóbbi időben egyre gyakrabban hallunk a címhez hasonló fordula-tokat, mondatszerkesztéseket: *Valószínűleg, hogy sikerül. Nyilván, hogy igaza van. Kétségkívül, hogy nehéz a helyzet. Természetesen, hogy nem tudhatta.*

Ha csupán ösztönös nyelvérzékünkre támaszkodunk, akkor is meg tud-juk alkotni a fenti mondatok helyes megfelelőjét. Nem is egy, hanem többféle jó változat lehetséges. Megtarthatjuk az összetett mondatos (*hogy* kötőszós) szerkesztést: *Valószínű, hogy sikerül. Nyilvánvaló, hogy igaza van. Kétségtelen, hogy nehéz a helyzet. Természetes, hogy nem tudhatta.*

Ha viszont ahhoz a megoldáshoz ragaszkodunk, hogy e szavak ne mellék-névként, hanem módosító szóként, illetve határozószóként szerepeljenek, akkor bele kell építenünk őket egy állítmánnyal rendelkező mondatba: *Valószínűleg sikerül. Nyilván igaza van. Kétségkívül nehéz a helyzet. Természetesen nem tud-hatta ...*

De miért helytelenek a hibáztatott fordulatok? A *Valószínűleg, hogy sikerül* összetett mondatnak látszik, erre mutat a *hogy* kötőszó. Csakhogy a *valószínűleg, nyilván, kétségkívül, természetesen* módosítószók és határozószók nem lehetnek állítmányok, nem alkothatnak önmagukban főmondatot, nem függhet tőlük semmiféle mellékmondat. Figyeljük meg, hogy rá sem tudunk kérdezni a mellékmondatra (*Mi valószínűleg?* Ilyen kérdés nincs), s ki sem tehetjük a főmondatban a mellékmondatra utaló rámutató szót (*Az valószínű-leg, hogy ...* ilyen mondat sincs). Ha a mellékmondatos szerkesztést meg akarjuk tartani, akkor ezeket a módosító és határozószókat melléknévvé kell alakítanunk. A melléknév ugyanis már lehet állítmány s függhet tőle — a jelen esetben alanyi — mellékmondat: *Biztos (az), hogy sikerül. Jó (az), hogy itt vagy.* Így és ezért helyes tehát a *Valószínű, Nyilvánvaló, Kétségtelen, hogy* kezdetű mondat is.

Mi lehet az oka az új, hibás fordulatok létrejöttének? Egyrészt éppen a fenti két helyes szerkezet párhuzamos egymás mellett éléséből adódható keveredés. Másrészt azonban közrejátszhatott az is, hogy ezekben a határozószókból többnyire már módosító szókká lett szavakban már elhomályosultak a szó elemei. A *valószínűleg* alapszava él, de nem eleven a *-leg* toldalék, a *nyilván* jelentéstanilag vált elemezhetetlenné, s a *kétségkívül*-ben is csak a tudatos elemzés ismeri fel a 'kétség nélkül' jelentést. Világosan tagolható szók ritkán s nyilván analogikus hatásra szoktak hasonló szerkezetekben jelentkezni. De nem mondják: *Biztosan, hogy sikerül, Igazán, hogy elmegyek a Biztosan sikerül, Igazán elmegyek* helyett.

Összefoglalva tehát: a hibás szerkezetekben felsorolt szavakat olyan főmondat állítmányaként, melytől *hogy* kötőszós mellékmondat függ, csakis melléknévi formájukban használhatjuk. Határozószói, módosító szói alakjukat a mondatba kell beépítenünk. (Ezek csupán kérdésre adott válaszban állhatnak önállóan: *Elmégy? Valószínűleg*. De természetesen ezek mellé is odaértődik az előző kérdés állítmánya.)

Mai nyelvérzékünk s jelenlegi nyelvhelyességi kódexünk szerint tartottuk hibásnak a szóban forgó példákat. De a nyelvtörténésznek fel kell figyelnie arra, hogy olyasfajta változás van itt kezdődőben, amit nyelvünk történetében már tapasztalhattunk: módhatározó-ragos alakok egy idő után elvesztették határozói jellegüket, s melléknévvé váltak. A *-talan*, *-telen* fosztóképzőről, illetve a vele képzett szavakról van szó. E képző végén az *-n* eredetileg módhatározó rag volt. A nyelvjárási *mesztélláb* vagy a 'sótlan' jelentésű ugyancsak nyelvjárási *sajtal* még az *n* nélküli alakokat őrzik. Azt pedig, hogy az *-n* valóban határozórag volt, mindannyian érezhetjük például a *hirtelen* határozószóban: *Hirtelen megfájult a fejem*. S ugyanez a szavunk alkalmas arra is, hogy a szófajváltást elősegítő kettős szerepet is illusztrálhassuk. A *Hirtelen szél támadt* mondatban a *hirtelen* határozó (hogyan támadt?) vagy melléknév (milyen szél?) egyaránt lehet. Ma sem hangzanak idegenül fülünknek az ilyenféle mondatok, melyekben a fosztóképző az eredeti határozói funkcióban szerepel: *Örömtelen telnek napjai, Váratlan jött vendég, Hasztalan próbálkozik, Akaratlan is megelőzte*. Mégis általánosabb az *-ul*, *-ül* módhatározó raggal megtöltött forma: *örömtelenül, váratlanul* stb. Így ma már teljes joggal mondhatjuk, hogy a *-talan*, *-telen* fosztóképzővel mellékneveket hozunk létre, a határozóból melléknévvé való átértékelődés végbement.

E. Abaffy Erzsébet

Szó és élet

Ez alatt a cím alatt huszadik századi magyar írók és költők vallomásaiból, hosszabb-rövidebb eszmefuttatásaiból gyűjtöttem egybe néhányat, hogy bemutassam, milyennek látják ők a szó és az ember kapcsolatát. Valamennyi írás róluk beszél, anyanyelvünk szavairól: vagy általánosságban, vagy meghatározottan. A gyűjtemény második részében egypár szólásmondásunk életét búvárolják és világítják meg sok szeretettel elismert nyelv művészek, neves irodalmi alkotók.

A szó fogalmától használatáig, a gyermekkori szótanulástól az öregkori szótévesztésig, -felejtésig, a jelentéstől a hangulatig, a szavak és szólások keletkezésétől jelentésük megváltozásáig; a rejtőzködő líraiságú fejtegetéstől a szenvedélyes hangú méltatásig; a prózától a versig terjed a gyűjtemény téma-

és hang-, valamint színskálája. Javarészt nem tudományos igényű írások ezek. Többé-kevésbé „műkedvelő” nyelvészkedések. Akkor hát mire jó egy ilyesfajta összeállítás? — kérdezhetik.

Mindenekelőtt olvasmánynak. Ez a fajtája a nyelvészkedésnek egyengetheti a kezdők útját a nyelvtudományhoz, a nem „lírai” nyelvtanhoz. A nyelvtudományban otthonosaknak pedig szellemi izgalmat ígér: szembesíthetik hiteles, tudományos ismereteiket a jobbadán megsejtésen, -érzésen alapuló írói vélekedésekkel és elképzelésekkel.

Felsőoktatási intézményekben — tanár- és tanítóképző főiskolákon — hosszabb ideje megünneplik a magyar nyelv napját vagy hetét. Tematikus összeállításunkkal buzdítani szeretnénk az általános és a középiskolákat is ilyen jellegű összejövetelek (műsorok, klubdélutánok) tartására.

Hasznát láthatják a lírai nyelvtan fejezeteinek a kiejtési versenyek rendezői, résztvevői is. Azt remélni, hogy egyszer-egyszer a versengők és az irányítók a változatosság kedvéért ilyesféle szövegeket választanak, ilyesféle szövegekből választatnak majd, talán nem dőre ábrándozás.

*Szavak dicsérete

Most ezt valloam utolszor: csak a betű, csak a tinta,
nincs semmi más, csak a szó, mely elzeng
s visszhangot ver az időben, csak a szó, mely
példázza az időt, s úgy múlik el, hogyha beszéljük,
mint ütőereink gyors kopogása, s ha látjuk,
olvasva szemünkkel, akkép tűnik tova, mint az
emlékeink az élet ütemére.
De belőle ébred meg minden, ami elmúlt,
ő rakja egészbe azt, ami csonka,
föltámasztva a holtakat, egybefűzve őket, akik élnek.
Légy is mellettem örökre, te csodák csodája,
aki azt műveled, hogy az életem
másoké, és másoknak élete az enyém,
és kézzől-kézre forog a titkos ajándék,
örök cserében, az enyém a tiédde,
s te tarts meg erősen, mindig, eleven lánc.

*Anyanyelvünk szavai

Minden léleknek van egy ős bútorzata: egy ős „szék”, „ház”, „hegy”, „férfi”, ami az elvont szóban a többiért megjelenik. Nos, ha én azt mondom: „ház” s behunyva a szemem egy kicsit elringatom rajta magamat, hogy a ház kéményt, tetőt s oszlopot növelessen: nagyapám háza nő ki belőle; a „család”-ból, a „búrcsalád” fényképe, amelyen a Kossuth-szakállas nagyapám körül hat házaspár áll ünneplőben; a „ló”-ból pedig az öreg Kесе, amelynek kiállítás okmánya ott volt a falon, s még én is néztem a fara járását, agg éveiben.

„A gyermek és a boldogság”

A minap ezt a címet olvastam egy napihír fölött. Nyomban megkapott, s bűvösen kezdett zenélni a fülemben-lelkemben. Elemezni kezdtem, hogy mi okozhatja ezt a varázst, s rájöttem, hogy e zene mögött egy kísézőzenét is

hallok, e szavak fölött egy másik cím is muzsikál. Arany János verséé, melyet valaha gyermekkoromban olvastam: *A gyermek és a szívárvány*. Micsoda csodálatos, eltemetett, föl-föléledő emlékek munkálnak anyanyelvünkben, mellyel születésünkől halálunkig együtt élünk. Hogy lehet ilyesmit megértetni, megérezéltetni az idegenekkel, akik más nyelvet beszélnek, vagy csak később, könyvből tanulták meg anyanyelvünket?

*Portások

Fiam még első elemibe járt, mikor egyszer hazajövet azt kérdezte tőlem, miért nem szerették Petőfit a portások. Elámultam, gondolkozni kezdtem. Tudtommal e jeles költőnk ellen — legalább testületileg — sohase foglaltak még állást a portások. Később rájöttem, hogy tanítónője nem a portásokról beszélt, hanem a kortársakról. A hatéves kisfiú nem értette a szót s olyannal helyettesítette, melyet ösmert, aztán képzeletével legendát szőtt köréje. Így tanuljuk meg tulajdon nyelvünket is, bűvös félreértések által.

*Láftojás

Adalék a nyelvtudás lélektanához. Barátom kilenc éves fia így szól: „Kérek láftojást”.

— Mit kérsz? — szól az anyja, csodálkozva.

— Láftojást.

Most veszi észre az anya, hogy fia hét év óta, mióta beszél, helytelenül mondott egy szót, melyet régen, még csecsemőkorában „félrehallott”, rosszul értett s így alkalmazta anélkül, hogy logikai elemeire bontotta volna. Amikor megmagyarázta neki az anyja, miben áll tévedése, elmosolyodott. Ő tudta, hogy a tojás „lágý”, hiszen sokszor ette, de mégis azt hitte, hogy *láftojás*-nak hívják.

Íme egy példa arra, miként tanuljuk meg anyanyelvünket. Beszédünk ösztönös, nem ésszerű. A pohár — pohár, az eke — eke. Miért? Ezen nem gondolkozunk. Beérjük azzal, hogy a szavak a fogalmak jegyei. Ha idegen nyelvet tanulunk, a folyamat megfordított: akkor előbb eszünkkel igyekszünk behatolni a szavak értelmébe, aztán logikai mozaik-munkával rakjuk össze mondanivalónkat. Az ilyen nyelvtudás azonban — éppen ezért — hajítófát sem ér.

*Rablógyilkos

Ádám fiam, még négyesztendős korában azt mondotta, hogy a rablógyilkos: a rendőr. Az, aki a rablót meggyilkolja. Ha az apagyilkos megöli az apát, a hitvesgyilkos a hitvest, akkor nyilvánvaló, hogy a rablógyilkos a rablót öli meg. Csak ügyyel-bajjal tudtam vele megértetni, hogy téved. A rabló itt nem főnév, hanem jelző.

*Békaúszás és matrózúszás

Fiamat tanítom úszni.

— Ez itt a békaúszás — mondom —, ez pedig a matrózúszás.

Néz és gondolkozik.

— Vannak olyan matrózok, akik tudják a békaúszást?

— Hogyne.
 — És vannak olyan békák, akik matrózúszással úsznak?
 — Vannak — feleltem kis tétovázás után —, de ezek úttörők, a többiek még nem értik őket. Csak a következő évszázadok. Ezek boldogtalan békák.

*„Fogalmazás”

„Milyen madaras a hajad” — mondta a kislány a nagyanyjának, aki reggel kócos fejfel unokája fölé hajolt.

Mit jelent ez a „madaras”? Szülei nem értették meg. Én megértettem.

A gyermek képzelete a zilált fürtökben madarakat látott, sok-sok madarat, nyugtalanul csapongó szárnyakkal.

Csodálatosnak tartottam ezt a víziót s még csodálatosabbnak tömör kifejezését, mely átugorva az akadályokat, gyors és biztos eszmetársítással egyenesen a célra tört.

Természetesen a kislányt lemosolyogták, kijavították. Később majd iskolába kerül. Ott még inkább ki fogják javítani.

Meg fogják tanítani „fogalmazni”, vagyis, hogy ne úgy írjon, amint érez és gondolkodik s a szűz, véletlen villanások helyett lehetőleg a nyelv rég elnyűtt jancsibankóit használja.

A nevelés: a környezethez való alkalmazkodás könyörtelen keresztülvi-tele. A fogalmazás: az ösztönösség lassú, következetes elsorvasztása, az eredetiségről való célszerű leszoktatás.

Sok-sok millió ember közül mindössze csak néhányon nem fog az ilyen iskoláztatás. Ők örökké neveletlenek is maradnak, és sohase tanulnak meg „fogalmazni”.

Ezek a költők.

*Agyonlő

„A merénylő — olvasom — agyonlőtte áldozatát: a golyó a szívébe hatolt, és szörnyethalt.” Nem mindjárt ütközöm meg ezen a fogalmazáson, csak később. Agyonlőni valaha azt jelentette, hogy valakit az agyán, az agya velején lőni. Minthogy azonban az agyonlövés legtöbb esetben halállal jár, ma már csak halálos lövést jelent. Amikor azt mondjuk, hogy valakit agyonütöttek vagy agyonverték, nem föltétlenül arra gondolunk, hogy az agyát loccsantották ki doronggal, csak arra, hogy úgy ütötték-verték akárhol, hogy meghalt. A nyelv gyönyörű, de tréfás szerszám. Nem az eszünkkel beszélünk és írunk, hanem a vérünkkel. Ha értelmünkkel elemeznők azt, amit kimondunk, vagy amit leírunk, akkor sohase mernénk megszólalni, sohase mernénk papírra vetni egyetlen mondatot sem.

*Tubarózsa

Egy spanyol író a tubarózsáról elmélkedvén, azon sopánkodik, hogy nyelvükben milyen rút neve van ennek a gyönyörű virágnak.

Nem értem őt. Hiszen a tubarózsát a spanyolok is körülbelül úgy hívják, mint mi: t u b e r o s a -nak. Miért volna ez csúnya név?

De aztán megértem.

Ő, a spanyol, érzi ennek a szónak latin eredetét is, ösztönösen, nemcsak az értelmével, mint én. Vagyis nemcsak a virágot látja, hanem a gyökerét is.

Ez a szó nem jelent egyebet, mint *göbös, göcsös, gümös*, rokon azzal a gyászos fogalommal, melyet mi is ismerünk, a: *tuberkulózis*-sal. Képzeljék el, hogy mi a tubarózsát *gümös-rózsá*-nak hívnók.

Én, a magyar, nem gondolok ilyesmire, ha a tubarózsát emlegetik előttem. A tubáról a galamb jut eszembe, a tubica, a tubicáról pedig, távolabbi eszmefűzés útján, a kedvesem.

Eszerint nálunk a tubarózsa hangulati velejárója ez: galamb-rózsa, a galambom, a szeretőm rózsája, aki maga is rózsa. Micsoda andalító szó!

Viszont náluk a tubarózsa hangulati velejárója ez: húskinövés-rózsa, a gümőkór görcsös, fekélyes rózsája, virág-daganat. Micsoda förtelmes szó.

Ismét ámulva állapítom meg, hogy mennyire fontos egy nyelvben — minden nyelvben — a szó alakja, az az ezer és ezer öntudatlan, zenei kapcsolat, mely hallatára fölébred bennünk és szint ad neki, veretet, talán sokkal inkább, mint az a tárgy, az a fogalom, melyet jelezni kíván.

*Délután

„Majd délután” — kiabál valaki a társaskocsiban leszálló barátja felé, aztán még sokáig integet neki. Én elkapom a szót és játszadózom vele. „Délután, délután”. Ha külön mondom, külön hallom és külön írom két tagját: „dél után”, akkor csak annyit jelent, hogy déli 12 után, szigorúan, ridegen az időt jelzi, a reggelrel és a délelőttel szemben. De mihelyt két tagját együtt mondom, együtt hallom és egybe is írom „délután”, ahogy évszázadok gyakorlata folytán kialakult, merőben más fogalommal állok szemközt. Ebben már kedélyi tartalom is van, emlékek ezre, a hanyatló sugarak aránya, a forró fekete párája, az emésztés láza, az ebédutáni alvás piros rózsája az arcon, talán ozsonna, henyélés vagy játék, talán egy kis bánat is, hogy a nap már vége felé siet, nemsokára ránk esteledik és ismét 24 órával öregedtünk. Csodálatos dolog a nyelv. Vigyázatok a hangsúlyára és írásjeleire, mert ezek őrzik meg a lelkét.

*Haszontalan

„Haszontalan” — hallom az utcán s egy öregurat látok, aki egy kisfiút korhol, mert véletlenül megdobta labdájával. Én pedig elkapom a szót, mint a kisfiú a labdát, ide-oda forgatom, játszom vele. Haszontalan, haszontalan. Mit is jelent ez? Eredetileg nyilván csak annyit, hogy a befektetés meddő, hogy valami nem éri meg a pénzt, hogy teljesen haszon nélkül való. Ez a szűk jelentés azonban azóta kitágult, a szigorú tárgyilagos-anyagias megállapítás majdnem kedélyes feddössé és becézéssé enyhült, átcususzamlott a lelki élet mozgékonyabb területére, s most körülbelül csak annyi, hogy az illető pajkos, dévaj, huncut, kedvesen-csintalan semmirekellő, megbízhatatlan és gyermekes ingyenélő, de nem annyi, hogy nem hajt hasznot. Ha valakiről ma azt akarnám mondani, hogy csakugyan semmi haszon sincs belőle, akkor nem is alkalmazhatom ezt a szót, mely az értelmet teljesen födi, hanem bonyolult kerülőkkel kellene körülírnom. Megint elcsodálkozom, milyen nagyszerűen rugékonny, milyen emberien tökéletlen-tökéletes hangszer a nyelv. Minden szó egy-egy billentyű. Megütjük, de nem maga a hang fejezi ki gondolatainkat és érzéseinket, hanem a mellézköngék, melyek egyre táguló körökben közelítik meg lelkünket.

*Amerikázik

Eltűnődtem nemrégiben az „amerikázni” kifejezés jelentésén.

Gyermekkoromban még erősen pejoratív zöngéje volt e fogalomnak: aki a munkán fejét vakarta, a könnyűjét nézte, tahinírozott, arra mondták, hogy amerikázik . . . Közben változott a világ, s a szótól idestova két-három évtizede elbúcsúztunk. A múltkoriban — fiam érettségire készült, de egyik este csak ímmel-ámmal forgatta a könyvet —, türelmetlenül ráripakodtam:

— Ne amerikázz!

Tanácsstalan arckifejezésén lemérhettem: fogalma sincs, mit is akartam mondani. Lehet, hogy az amerikai munkatempóról mifelénk szállongó hírek után megrovásomat — dicséretnek vélte?

*Égiháború

Van, aki a buszról leszállva csak járdaszélességnyi távolságot futott, mégis facsarni lehet belőle a vizet. Csurog az arcáról, orra hegyéről, a tarkójáról. Egyetlen Niagara-látomás a világ. Nekem ma szerencsém volt: csak a fejem fölé tartott újságok áztak szét. Első fölocsúdásom így a megmenekülés örömeinek szól; a második — anyanyelvünk érzékenységének. Az ilyen mennydörgős zivatarra azt mondjuk: égiháború. Olyan nagyvonalú, érzékletes kifejezés, mintha a mi korunkban született volna. Pedig hol voltak még a földről az ég határvidékére átterjedő harcok; hol a szőnyegbombázások, gyors tüzelésű ágyúk, repülők, mikor már használták? E kifejezés kezdettől fogva telitalálat, de késői beérése még külön bizonyítja, hogy nemcsak egy könyv, egy vers, egyetlen szó is lehet műalkotás, remekmű.

Szakítás

Miből készült az anyag, melyet elszakítanak az emberek, mikor „szakítanak”? A magyar nyelv szavai pontosak, érzékletesek; belső és jelképes értelmükre érdemes mindig odafigyelni; tehát: két ember elválik egymástól, „szakítanak” s e pillanatokban csakugyan elszakad valamilyen finom húzal, fonál, érzésből, vonzalomból, ingerből, kíváncsiságból, szomorúságból, vágyból szőtt, étersugaraknál finomabb és anyagtalanebb, s mégis valóságos asztrálszövet, mely eddig együtt-tartotta őket. Elszakad, mert szakítottak, s most már nem tartja őket, a bonyolultan megkötözötteket, semmi. Valahogyan így szakadt el a Föld a Naptól, a Gondolat az Érzéstől, s a végén Jancsi Juliskától. Most bámulnak, az égre, s azt hiszik, a szakítás magánügy. De ilyenkor a világűrben is történik valami.

Hozzáöcsémlett

Maga Herman Ottó tisztelt meg azzal, hogy álmomban szóba elegyedett velem. Szép hosszú, fehér szakállát igézetesen rezgetve — miért? miért sem? — Orlai Petrich Somáról magyarázott valamit. Mármost hogy Soma — unokaöccse lévén Petőfinek (unokabátyja ugyan valójában) — Petőfi halála után Júliával is tartotta hűségese az atyafiságot. A fejtegetés végét, váratlanul, rímtelen jambikus verssé emelte a lendület. Csak az utolsó sorát jegyezhettem meg, de azt kár volna az enyészet prédájául hagyni, hiszen ajándék, és olyan ravaszul merészen kunkorodik érzékletes fogalomká:

— —a feleséghez is hozzáöcsémlett . . .

*Hal-szájka

Közlés Londonból.

Hazájától évtizedek óta távol élő, méltán neves hazánkfia eszi neje főzt-jét hatvanadik életévében:

- Ez a halászlé is csupa hajsza!
- Hol?
- Akarom mondani halszaj!
- Ez?
- Vagyis hogy hal-szájka!
- Micsoda?
- Hal — szál — ka!

Mindez mulatságos, igen. Nem nevetséges. Az öregség efféle szóvétő, cselekvéstévesztő tüneteinek ugyanis elsőként, ahogy mondtuk, maga a tünetek elszenvedője mulat.

*Egyetértés

Csak ma értem meg az *egyetértés* szó édességét. Kerek ötven évig legfeljebb tudni véltem, valójában nem tudtam, mit jelent. Egyetértettem egy-egy emberrel, baráttal, nővel, egyetértettem egy gondolattal, világnézettel. Egyetértettem egy tájjal, egy virágzó galagonyabokorral, egy erdei tisztáson legelésző tehéncsordával. Azt hittem, a természettel értek egyet. Egyetértettem — s számomra nyilván ez volt a legteljesebb odaadás és azonosulás —, egyetértettem egy-egy verssel, könyvvel, egy nagy színészi alakítással. Boldog férfi-pillanataimban azt hittem, magával az élettel értek egyet.

Ma már tudom, hogy tévedtem. Az egyetértésben testemnek-lelkemnek mindig csak egy darabja vett részt, a többi hallgatott. A világnak is csak egy-egy részletével fogtam kezét, a többi fölött elnéztem. Az egyetértés volt a kivétel, mert a tagadás folyamatos medréből csapott ki. Lázado voltam; nyilván természetes hajlamból is, de legfőképp, mert a társadalom rászorított.

Ma is azt tartom, hogy a lebontás egyértékű az alkotással. Ikertestvérek, kéz a kézben járják a világot. Az értelem legbüszkébb pillanatai közé tartozik az, amikor felismeri, hogy le kell bontania, amit maga épített. A lelkiismeret próbája, hogy szemmel tudja-e tartani az emberben a tévedést, a folyamatban a hanyatlást. A bátorság jelképe, hogy fennhangon meri-e kimondani ítéletét.

De a bírálat, amelyet szóval vagy fegyverrel hajtunk végre, csak akkor lesz nagyszabásúan igaz, ha egy alapvető egyetértésből fakad. Egyetértésből, amelynek sokfelé kell kötnie: természethez, társadalmi törvényekhez, emberi sajátosságokhoz stb. De legfőképp az eredendő nagy emberi szükségletekhez.

Ma is megesik, hogy nem értek egyet azokkal, akikkel egyetértésben élek. Megesik, hogy nem értek egyet fegyvertársaimmal. Megesik, hogy nem értek egyet az állammal, egy-egy gondolatával és rendelkezésével. Nem értem meg őket, vagy nem tudom magam megértetni.

S mégis tudom ma már, hogy mit tesz az: egyetérteni. Nem ismerem azokat — vagy csak elenyésző részüket —, akikkel egyetérték, s mégis kétségtelenül egyetérték velük. Életem mozdulatait, tollamat ez az egyetértés irányítja. Olykori tagadásaim ebből az egyetértésből táplálkoznak. Együtt szedek lélegzetet azokkal, akik ma nemzetemet építik a határon innen és túl, s mikor egyetérték velük, tudom, hogy az emberiség jobbik felével értek egyet. (1948)

Ábránd egy szóról

Arra gondolkodok, hányszor mondják ki most naponta, minden órában, minden percben széles e világon ezt a szót: *béke*. A német azt sóhajítja: *Friede*, a francia: *paix*, az olasz: *pace*, az angol: *peace*, az orosz: *pokoj*, a török: *szaalem*. A különböző szavak betűi mögött pedig egy végtelen egységes vágy lüktet. Most, mikor van egy kis esély, hogy ezekből a betűkből valóság is válik, egy hiszékeny negyedórán, sokszor egymás után kimondom, magam elé, a bűvös magyar szót, hogy elszonguljon az értelmem, és megelégedve a jelentéséről, semmi mást ne érezzek, mint a hangzók érzéki hatását. Földobom a szobámban, hogy világítson, mint egy szalonrakéta, és illattal szórja tele a levegőt. Egy egész ívet telerajzolok vele, hogy megfájduljon a kezem és a szemem. Úgy érzem, ezt kellene most tenni mindenkinek. Az emberiségnek, akárcsak a vásott tanulóknak, büntetésből, százezerszer, milliószor kellene leírnia, és nem is lenne szabad mást gondolnia, hosszú ideig, mint ezt, mindig és mindig csak ezt: *béke, béke, béke*.

Mennyi enyhület és nyugalom van ebben a szóban. Béke: trocheus, vers-tani értéke: — u, egy ütem, melynek az első szótagja hangsúlyos, a második hangsúlytalan és puha, sóhajjá olvadó. Egy indulat, mely csöndesen és boldogan feloldódik: *béke*. Az első, kemény tag után, melyet mintegy még a háború láza hangsúlyoz, s magán viseli az ordítás, a romlás, a szenvedések emlékét is, kedves fáradtságban omlik össze. *Béke*: szelíd lefelé menő vonal, pihenés, megállapodás, hazaérkezés. Egyetlen nyelvben sincs jambusos szó a békére. A nyelv szelleme érzi, hogy ezt a szót pihegő és szegény emberek dadogják, lelkükben már egy lefelé rokkánó indulattal, és nem szabad éreztetni a jambus fölfelé kapaszkodó lüktetését, mely úgy hatna, mint egy támadás. Az életkedv fölsikolt a meglepetéstől, aztán elalél.

Mint műkedvelő és szerény nyelvész, leemelem a könyvtáram polcáról a Nyelvtörténeti Szótárt, mely szavaink múltjáról világosít föl, mintegy a nyelvkincsünk nemesi armálisát tartalmazza. Vajon mikor írták le először? Ezt látom: a Virginia-, a Jordánszky- és a Debreceni Kódexben, a XVI. század elején. Aztán eldegélt a szó, csöndes békében. Csak a nyelvújítók nem hagytak neki békét, elcsapták az utolsó betűjét és rövid időre *bék* lett belőle. A Nyelvújítás Szótára megemlíti, hogy Széchenyi István is *bék-kötés-t* írt a *békekötés* helyett, s Dugonics a pacifistákat — milyen andalító! — *békész*-eknek nevezte. Máris végeztünk a szó pályafutásával. Eredetével, mint az Etymológiai Szótárban olvashatni, még ma sincsenek tisztában nyelvészeink. Valószínű, hogy török-tatár, csatagáj eredetű szó. Nem fárasztom az olvasót hosszabb szóhüvelyezéssel, csak még annyit, hogy a mi szavunk, a béke jelentése tulajdonképpen kötés, összebogozás, frigy, de egyes árnyalata a csókot is magában foglalja, és egy oszmán formája az erős, fiatal atlétát jelenti. Ezt érezték magyarul beszélő ősünk a békében: a becsületes kézzszorítást, a fiataltságot, a csókot, az élet erejét.

Bocsássanak meg, hogy a szavak kedvelője így eljátszadozik négy kis betűvel, mikor világok vajúdnak, és a békéért minden kalmárravaszság sikra-száll. Remélem, boldogságunkat azért nem hűti le ez a pár adat. Mert akár tudjuk a szó származását, akár nem, ebben a pillanatban mindnyájan egyformán mondjuk ki, úgy, hogy egy örömsikolyban halkul el és hal meg szájunkon. (1918)

Hazám

„Szeretlek”, hazám? Nekem nem adta a sors ilyen egyszerűen ezt az érzést. Mennyire irigylem azokat, akik iparból vagy gondtalan készségből, könnyű szóval tudnak vallani neked! Én már csak így merek gondolkozni felőled, éjfél után, egyedül szobámban, e félelmes műhelyben, ahol a szavakat reszelem és vizsgálom és megmértem igazi értékükre. Milyen jó nekik, a könnyű szavúaknak és boldogoknak, akik vezércikkekben és tetszetős, lelkesen kongó versekben tudnak ünnepelni, hazám! De én most írtam le először ezt a szót, ilyen nyersen és végzetesen egyszerű formájában, s zibbadt kézzel, sápadtan hajolok föléje, hallgatom zengését, vizsgálom betűit, ízlelem értelmét, ezt a félelmes és végzetes értelmet, amely egyszerre élet és halál, s melyet „szeretni” vagy „nem szeretni” csak az ostobák és frivolak tudnak. Hazám. Két magánhangzód azonos a halál magánhangzóival. Mert halálos erő vagy, hazám, erő, mely nem bocsát el. Minden te vagy, minden benned van. Megadom magam. — (1943)

Félkézkalmárkodás

Látott már valaki olyant, hogy mikor a dinnyeinda a kukoricásból kifolyik az útra, s ott nevel egy szép dinnyét, hogy az ott maradt volna? Nem, ilyent nemigen lehet látni. Pedig a dinnye indája ki szokott néha az útra folyni, ha az elővigyázatos gazda más irányba nem tereli. Nevelni is szokott ez inda végén gyümölcsöt. A gyümölcs egy darabig ott van, még kicsinyellik arra, hogy a kocsival megálljanak érte. Nem érdemes. De idővel azután csak eltűnik onnan.

Azt mondják ilyenkor: gazdája került. Csak úgy mondják, hogy gazdája került. Csúnya szó az a lopás, minek azt kimondani. Inkább csak úgy gúnyosan mondják a lopott jószágról, különösen, ha vásár alkalmával lopódott, hogy — öt ujjon vötte. Az már csak igazán nehéz vétek, mikor valaki másnak a földjét, az örökföldjét, az életet és megélhetést adó földet raholja: mégsem mondják felőle, hogy ellopta, hanem csak, hogy: elszántotta.

Van rá eset, hogy kapálás alkalmával a munkásnak kialszik a pipája. A kialudt pipát nem akarja a szájában tartani, de nem tudja hova tenni. A mellényzsebbe tenné, de a mellény már régen rámelegedett, s levetette magáról, valamely karóra akasztván. A fölhajtott szélű kalapok idején kalapszélben is tartották a pipát, de a fölhajtott szélű kanászkalapok divatja már régen elmúlt. Szokás volt ezelőtt a pipát a korbá akasztani, vagy hátul a nyakon az ingbe dugni, ahol megállt, mint valamely cserepecsik. De mivelhogy a dohány folytonfolyvást drágult, a pipák egyre kisebbek lettek, a száruk pedig megrövidült. Hát ezzel a rövid szárral a pipát már a testi fehér ruhára nem lehet akasztani, mert onnan kiesik, s a gazdája maga tapossa bele a homokba. Hát ilyenkor nem csinálhat mást a pipával a gazdája, mint hogy leteszi valahova a földre. Valami jelesebb helyre, ahol azután, ha megint kell a pipa, megtalálhassa.

De nem találja meg. Mert egy másik munkás, ahogy arra ment, meglátta a pipát. — Ejnye, de alkalmas kis pipa! — gondolja. Ezt el kellene lopni. De nem úgy gondolja, hogy lopni, hanem csak úgy, hogy csenni. A vétkes vágy ugyanaz, de a szó szebb. Ha pedig katona is volt az illető, akkor azt sem gondolja, hogy csenni. Mert a katona sohasem lop, nem is csen, hanem csak fog. Elfogja, amit akar. Mert olyan a hadi tudomány. Elfogja, mint az ellenséget.

A munkás tehát látván a pipát, bűnös gerjedelmei támadnak. De lopni szégyen, csenni sem illik. A pipát „megtalálni” sem lehet. A pipa helyzetéből, ahogy fekszik a földön, meglátszik, hogy az nem elvesztve, hanem gondosan odatéve van. Azt még majd keresni fogja a gazdája. A munkás tehát összeszed egy csomó száraz levelet, gallyat és azt elhelyezi a pipára. Olyképpen, mintha a szél fújta volna oda. Mikor a pipa gazdája jön, s keresi a pipát, nem találja. Az az eszébe sem jut, hogy a pipa a száraz levelek alatt van. Bosszankodik a veszteségen, de nem szól semmit senkinek a dologról, nehogy kinevessék, mint Dicső Miskát, aki a kukoricatáblán torony iránt tette le a csizmáját, és sohasem találta meg többé, mert akárhol állt, mindig — torony iránt állt. A másik ember meg időmultán kitakarja a levelek alól a pipát és a tulajdonába veszi. Találta, s így, ha később a pipára ráismernének is, szó nem érheti érte. Valamely tárgynak ily módon való megszerzését nem lehet lopásnak nevezni! A megszerzés e módjának külön neve van. Úgy mondják: gazt vetett rá. (1912)

Zöldre feketét

Szegényember vízzel főz,
húz a zöldre feketét.
Minden szál gazt ki nem vághat —
így halad a volt-cseléd.

„Egy kis földet rántsunk rá.
Ne lássék a levele.
A grófét is így kapáltuk,
mégse ment tönkre bele.” (1962)

Egy bagón

Egy régi szolás jut eszembe,
itt szunnyadt szívembe temetve.
Ma gyúlt ki vakitón; akár ha
sötét szobában gyúl ki lámpa.

Hordtam gyerekként és kamaszként,
ma nyílt ki csak lezárt parancsként,
ma adta ki, akár egy titkot,
mit én is ím kinyilvánítok.

„Egy bagón voltak...” ennyi, nem több,
a szó, az ősöktől öröklött.
Egy bagón: így mondták a régi
pásztorok: testvér-módra élni.

Legény legénnyel hogyha megfért,
szegény szegénnyel egy bagón élt,
a karámnál, a pusztazúgban,
kuruc-táborban, vándor-útban.

Egy bagó, egy pofa bagója
került csak élveznivalója
két embernek vagy négynek-ötnek,
ha nem egész seregletöknek.

Azt rágta ki-ki sorra érve.
 Undorító! No, ki tenné be? —
 Betették ők s köpték a nyálat.
 Úgy élt az ember, mint az állat.

Egymás bűzében-melegében,
 butykos-, meg bagó-felezésben,
 ez volt az apák sora, nem más,
 hirdeti híven ez a mondás.

Hirdeti ez a tanu fennen,
 tisztán, megvesztegethetetlen;
 hirdeti atlantiszi mélység
 feledésbe hullt szenvedését.

De ez volt mégis az erősség,
 de ez volt a csírád, közösség,
 de élt a szegény bármiképp is,
 az emberség ő vala mégis!

Így éltek eleink, biz így ők.
 Így mégis! — hirdeti e hirnök,
 szólva paraszti módra zordan,
 de mégis szív-vigasztalóan.

*

A szövegek eredeti és — szögletes zárójelben, csillaggal — alkalmi címe, frójuk neve, valamint lelőhelyük:

Költő [*Szavak dicsérete] — Részlet. (Kosztolányi Dezső összegyűjtött versei II.' Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1962.); Szilasbalhás [*Anyanyelvünk szavai] — Részlet. (Németh László: Magam helyett I., Turul Kiadás, Budapest, 1943.); „A gyermek és a boldogság” (Kosztolányi Dezső: Sötét bújóska. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974.); Szók [*Portások] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Erős várunk, a nyelv. Nyugat, Budapest, é. n.); Káté az írásról [*Láftojás] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Ákom-bákom, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., Budapest, é. n.); Ábécé a nyelvről és lélekről [*Rablógyilkos] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Erős várunk, a nyelv, Nyugat, Budapest, é. n.); Műhely [*Békaúszás és matrózúszás] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Ákom-bákom, 32. Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., Budapest, é. n.); Ákom-bákom [*, „Fogalmazás”] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Ákom-bákom, 92—3, Nyugat Kiadó és Irodalmi R. T., Budapest, é. n.); Napló [*Agyonlő] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Én, te, ő. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.); Lélek és nyelv [*Tubarózsa] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Erős várunk, a nyelv, Nyugat, Budapest, é. n.) Pillanatképek [*Délután] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Próza. Révai Kiadás, Budapest, 1937.); Arcok és karcok [*Haszontalan] — Részlet. (Kosztolányi Dezső: Próza); Zsibvásár [*Amerikázik] — Részlet. (Bárany Tamás: Téves kapcsolat. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.); Esős nyár [*Égiháború] — Részlet. (Csoóri Sándor: A költő és a majom-pofa. Magvető Kiadó, Budapest, 1966.); Szakítás (Márai Sándor: Föld és ég. Révai, Budapest, 1944.); Hozzáöcsémlett (Csanádi Imre: Összegyűjtött versek. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.); [*Hal-szájka] — Részlet. (Illyés Gyula: Kháron ladikján. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1969.); Egy perc [*Egyetértés] — Részlet. (Déry Tibor: Útkaparó, Magvető Kiadó, Budapest, 1956.); Ábránd egy szóról (Kosztolányi Dezső: Füst. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1970.); Hazám (Márai Sándor: Négy évszak. Révai, Budapest, 1943.); Félkézkalmárkodás (Tömörkény István: Barlanglakók. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1959.); Zöldre feketét (Csanádi Imre: Összegyűjtött versek. Magvető Kiadó, Budapest, 1975.); Egy bagón (Illyés Gyula: Teremteni. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1973.).

Hernádi Sándor

A költői képek funkciója egy Krúdy-leírásban

1. A kép az irodalmi műalkotásban vagy bármely, esztétikai céllal meg-szervezett közleményben számos különféle, egymással gyakran ellentétes vagy ilyennek látszó funkciót tölt be. E funkciók némelyikére egy művészi szöveg elemzése során kívánunk rámutatni. Az elemzés tárgyául a magyar költői próza kiemelkedő mesterének, Krúdy Gyulának egyik regényéből egy hosszabb, összefüggő részletet választottunk ki. Egy stíluseszköz funkcionális vizsgálata ugyanis csak a szövegösszefüggés maximális figyelembevételével végezhető el helyesen.

A szöveget az elemzés első lépéseként öt részre tagoltuk. Noha ezek az egységek szerkezetileg is, tartalmilag is eléggé világosan elkülönülnek egymástól, határukat mégis inkább csak intuíciónkra támaszkodva, azaz némiképp ösztönös módon húztuk meg. Mivel azonban ez az „intuíció” maguknak a nyelvi tényeknek spontán érzékelésén alapul, eljárásunk csak látszólag egyoldalúan deduktív. A szegmentálást — amely az elemzés kezdetén már egyfajta interpretációt (vagy inkább: hipotetikus interpretációt, interpretációs munkahipotézist) jelent — egy rövidebb-hosszabb induktív folyamat előzi meg: a szöveg olvasása (az *olvasás*-t itt a *close reading* értelmében véve). A szegmentálás helyességét azután a tulajdonképpeni elemzésnek kell igazolnia. Ennek során részről részre fogunk haladni, az elsőől az ötödikig, s az egyes szakaszok jellegének és szerepének ismertetésekor teszünk kísérletet az illető szerkezeti egység legfontosabb képeinek vagy képeinek magyarázatára, vagyis annak kifejtésére: hogyan járul hozzá a kép a szöveg egészének művészi megformálásához. Pierre Guiraud szerint a költői nyelvnek, pontosabban: minden egyes költő nyelvi rendszerének vannak ún. kulcsszavai, amelyeket az átlagosnál jóval gyakrabban használ, s ezek a kulcsszók nagyszerűen alkalmazhatók a stílusjellemezésben (*Les caractères statistiques du vocabulaire* 64—6, 100—5). E gondolatot továbbszöve megkockáztathatjuk azt az állítást, hogy nemcsak kulcsszók, de „kulcs-képek” is vannak: ha ezeket kiszűrjük és funkcionális vizsgálatnak vetjük alá, közelebb juthatunk a mű jelentéséhez.

2. Ezek után most már következze maga a szöveg (a részek kezdetét gömbölyű zárójelbe tett sorszámok jelzik):

(1.) Alkonyodott, mint a fáradt szív.

(2.) A Nyírség apránként magára húzogatta álomködös kendőjét, mint egy beteges úrhölgy, aki délutáni ábrándozások után, alkonyattal megállapítja magában, hogy mégiscsak egyedül kell tovább élni, a nappali sugár lopva elhúzódik a messzi jegenyefasor mögött, mint egy jó kedves, aki még távolból is visszatekinget, de mégiscsak elmegy. Hideg füstté váltak a meleg áramlások a szív körül, mint guggoló ércemberke alatt pernyévé lesz a papirosszalag, amely a társaság mulattatására az ércemberke belsejét el-

hagyja. Az ifjú szűz, aki délután a nefelejcsek között állott a napsütésben, udvarló tavaszi patak partján, Gretchen elhagyatottságával vonul be házikójába, ahol bizonyosan lehajtott fővel, daltalanul vagy kiábrándulva gunnyaszt mindaddig, amíg az álomomórák a rőzseköteggel hátukon frissen és vígan megjönnek az erdőkből s a legszomorúbb tűzhelyen is lángot fújnak, és a lángból szikrákat kevernek a fáradtan elalvó szívekbe.

(3.) Mindenütt bús alkonyat, mely az örömek végét jelenti, a kert bezárásának idejét mutatja, amely kertben oly hosszúra terveztük életünket és szerelmünket, mint a távoli vízesés morajlását; bú és elhagyatottság árnyai repkedik körül az emberi lelkeket, öröm-gazdag színét változtatja a pohárban a bor, megfakult mosoly játszik az arcokon, mint a kirakatban a selyem, amelynek színét kiszívta a nap, a szívünk dobogására figyelünk, hogy nem lassít-e a vándor, midőn olyan nagy világot járt be egy nap leforgása alatt, és önkéntlenül hátránézünk a letűnt idő napos rétejeire, ahová oly boldogság volna visszatérhetni, mint öregedésben előről kezdeni az ifjúságot, de a vándorlegény nem vehet új irányt, előre kell menni a közelgő éj szívzsibbasztó bizonytalanságú hegyláncai felé.

(4.) Csak alkonyattal ne halj meg e tájon!

Jöjjön lábujjhegyen a perc, amely bekandikál a kulcslyukon néma nagy éjjelen, midőn a csillagok sem láthatók. Érkezzen meg a házhoz a vendég napfényben, ebéd után, amikor a legidegenebb kocsí sem látszik ijesztőnek. Kopogtasson be porosan a virrasztástól, átkozott hajnalon, midőn megbecstelenített nők viszik hazafelé, a falakhoz lapulva, ronggyá vesszőzött lelküket; midőn félholtta dorbézolt korhelyek lecsúsznak a szánkóról, hogy elaludhassanak s megfagyjanak a friss hóban; midőn erőtlén inó kártyások és lelküket elfogyasztott muzsikások lopakodnak a kertek alatt — akkor jöhet hozzám hosszú éji útjából a fekete hírnök. De alkonyattal kíméljen, mint egy fiatal özutát.

(5.) A nyírségi alkonyatnak különös lényei vannak. A nappali tarka szarkák felülnek a sövényre, és köszöngenek, mint pletykahordó öregasszonyok fejkötőikben. A bozontos, leveletlen liget, amely üstökként nyomakodott fel a földből, hogy a szélnek legyen mivel játszadozni, elhalkulva rejtegeti a békafejtű, bagolyléptű, csicseregő árnyakat, amelyek mindjárt elválnak a faderekak mellől és üldözőbe veszik a kocsit. A varjak még tétozva szállodnak a fák felett, mintha pecsenyét sejténének valahol. A ködös mezősegen vándorcigányok rejtélyes tüze fénylik, mintha valami nagy munkára készülődnének e vadmadárhangú, szenvedélyes hajzatú, lihegő életű, különös idegenek, akik észrevétlenül tűnnek el egyik napról a másikra a mezőről, ahol valami rejtelmes célból darab időre tanyát vertek — legfeljebb egy színes rongydarab vagy egy keresztbetett szalmaszál jelzi, hogy itt voltak, s merre mentek. Másfelől a nádasok és lápok húzódnak meg, mint légből álló halottak, akik egy percre életre kelnek. Fenn, messze a nádasok felett, ahol oly üres a levegő, mint a világ végén, egymagában mereng egy ismeretlen madár, mint a földi élet céltalansága. Az út göröngyei, századok jobbágylelkei akaszzkodnak a kocsikereibe.

A kopár nyírfák, mint fázékony zárdaszüzek remegnek a tájon, és az élet elviselhetetlenségét kiáltják lesóványodott karjaikkal. Nem jó erre utazni, mert a keresztutak megszólítják alkonyattal az utazót, és elmondják neki, hogy úgyis hiába megy gyors lovaival, a percet, az órát többé nem találhatja életben. Az elhagyott fészületek felajánlják szolgálataikat, a hervadt gyeprő terítik a térdeplő elé Veronika kendőjét, amelyen imádkozva, véglegesen el lehet búcsúzni az élettől. A komor, égbenyúló erős derekú fák itt-ott az út mentén, mogorván, összeráncolt arccal néznek az utazó után, mintha külön látványossághoz lettek volna szokva fiatalokukban; elhagyatott fatetőkről vérese vijjog, mint egy világból kivert boszorkány. Barna, indás árkok terpeszkednek, guggolnak az utak mentén, mint betegségtől elcsúfított arcú emberek, akiknek csak alkonyattal és a föld alatt szabad tovább folytatni az életet. És a levegőben valami párázat úszik, amely megfőjtogatja a szívben az örömet, mint a futóbetyár magános dalolgatása. (Napraforgó. Bp., 1958. Magvető. 424—8; rövidített szöveg)

3. Az első rész mindössze egyetlen rövid mondatból áll, amely azonban önmagában egy egész bekezdést alkot: „Alkonyodott, mint a fáradt szív.” Tehát a szöveg egy képpel (közelebből: egy hasonlattal) indul. Mégpedig nem is akármilyen hasonlattal! A főmondat (*alkonyodott*) higgadt, tárgyilagossá időpont-megjelölés lenne, ha az író nem fűzne hozzá egy olyan hasonlító mellékmondatot (*mint a fáradt szív*), amely talányos tömörségével, sokat sejtető szűkszavúságával rögtön megadja az egész szöveg alaphangját és alaphangulatát. Később látni fogjuk, hogy e kép nemcsak hangulatfestő elem, hanem

előreutalás is, az írásmű fő motívumának, az elmúlásnak első, rendkívül burkolt jelentkezése. Aki csak egyszer is hallotta vagy olvasta, nehezen felejtí el. Vagyis ez a feltűnően, szinte hatásvadászó módon kiemelt, sőt kiugratott első sor nemcsak fontos mondat, de jó mondat is. Miért? Talán mert egy kissé „szabálytalan”, s emiatt meghökkentő. Ahogy az információelméleti poétikában mondanák: nagy a hírértéke. Mátrai László írja szép Krúdy-esszéjében, hogy ez a kép úgy hagyogatja el a szavakat, ahogy a fáradt szív is ki-kihagy egy-egy ütemet (Mátrai László: Magyarok 1948. 22). Egy kicsit „nyelvtanosabban” ezt úgy fogalmazhatnánk meg, hogy a főmondatnak nincsen alanya, mert az állítmány (*alkonyodott*) személytelen ige, s ezért meglepő és hatásos a folytatás: „mint a fáradt szív”. A mondat szinte elemezhetetlen, mert nem tudjuk, hogy tulajdonképp mit hasonlít mihez az író. Nincsenek párhuzamos mondatrészek: a főmondat, mint említettük, alanytalan, s ezért nincs értelme felvetni azt a kérdést, hogy vajon mihez is hasonló ez a *szív*; a mellékmondatnak viszont állítmánya nincsen, amit az *alkonyodik* igével összevethetnénk. Ez utóbbi ugyan nem ritkaság, sőt a legtöbb hasonlat ilyen¹, Krúdynál azonban sajátos ízt ad a mondatnak, hogy a mellékmondat alanya (a *szív*) a főmondat állítmányával (*alkonyodott*) a köznyelvben soha nem alkot szószerkezetet (**a szív alkonyodik?*). Ez bizony törőlmetszett szemantikai anomália, azaz jelentés-tani „rendellenesség”. Olyan eltérés a köznyelvi normától, amely egy csapásra megteremti a jellegzetes, krúdys atmoszférát.

4. A második részben a kifejtett *a l k o n y*- és a ki nem fejtett *e l m ú l á s*-motívumhoz harmadikként a *nyírségi táj* motívuma csatlakozik. A bekezdés első szavai: „A Nyírség apránként magára húzogatta álmokdös kendőjét” valami tájleírásfélét ígérnek, de a hangulati motiváció oly erős, az érzelmi feszültség oly nagy, hogy nyomban meg kell éreznünk: itt valami t ö b b r ő l van szó, mint az éppen aktuális regénycelemek színterének felvázolásáról. Nem igazi tájleírás ez, hisz a tényleges környezetről, a Nyírségről tulajdonképpen nem is tudunk meg semmit. Képek sorozatát látjuk, s ezek a képek nem a tájat idézik szemünk elé, hanem inkább az alkony hangulatát s az emberek kedélyállapotára gyakorolt hatását (az alkony „pszichológiai vetületét”). A második rész témája tehát a z *a l k o n y a l é l e k* b e n, s ezt a témát aprólékos gonddal részletezett képeken (hasonlatokon) keresztül mutatja be Krúdy. E hasonlatokban a képi sík (a hasonló) szinte teljesen önállósul, elszakad a hasonlítottól: a tájleírás ily módon mintegy lélekelemzésbe fordul át. Szép példája ennek a „pszichologizáló” stílusnak a második bekezdés elején álló hosszú mondat: „A Nyírség apránként magára húzogatta álmokdös kendőjét, mint egy beteges úrhölgy, aki délutáni ábrándozások után, alkonyattal megállapítja magában, hogy mégiscsak egyedül kell tovább élni, a nappali sugár lopva elhúzódik a messzi jegenyefasor mögött, mint egy jó kedves, aki még távolból is visszatekinget, de mégiscsak elmegy.” Valóságos kis életképet kapunk itt a magányról, s az alkonyat fogalma egyre inkább megtelelik az elmúlás és a búcsú fájdalomával. Nyilvánvaló, hogy ennek a képnek nem az a funkciója, hogy a nyírségi tájat szemléltesse, hanem egyfajta hangulat megérzékítésének és az írói előreutalásnak szolgálatában áll.

¹ Vö. pl.: *Ordít, mint a fába szorult féreg*, ahol a főmondati állítmány értelemszerűen a mellékmondati alanyra is vonatkozik: *a fába szorult féreg ordít*.

5. A harmadik részben lírai fűtöttségű, szenvedélyes *vallomás*ba csap át a leírás. Az eddigi „leíró” szakaszok — minden érzelmi és hangulati telítettségük ellenére — már csak nyelvtani alkatuknál fogva is azt sugallták, hogy az író és az olvasó mintegy „kívül állnak” ezen az atmoszférán, kívülről szemlélik, s inkább csak elemzik, mintsem átérzik ezt az alkonyati lelkiállapotot. A harmadik bekezdéstől ez a helyzet gyökeresen megváltozik. Megjelennek az első személyű igealakok (*terveztük, figyelünk, hátranézünk*), mégpedig egyelőre többes szám első személyűek, s ez azt fejezi ki, hogy valamennyiünk közös ügyéről, az öregedésről és a halálsejtelemről van szó. Ebben a sorsban éppúgy osztozik az író és az olvasó is, mint mindenki más; ezt az összefoglaló közösséget jelzi a többes szám első személy, a *mi*. A második részben még csak sejthettük a képek mögött, hogy miért is olyan szomorú mindenki számára az alkony. Itt már világosan látszik, hogy a természet és az ember nyugovóra térése ebben a szövegvilágban egyértelműen az elmúlás, a mulandóság egyetemes emberi tragikumának kifejezője, allegóriája — ezért bús hát mindenütt az alkony . . . ! De a *halál*-motívum még mindig csak közvetetten, áttételesen jelenik meg, azaz képekbe burkolva, metaforákba rejtve. Sőt a bekezdés leghatásosabb komplex képében éppenséggel *kétszerezett tétellel* találkozunk: „a szívünk dobogására figyelünk, hogy nem lassít-e a vándor, midőn olyan nagy világot járt be egy nap leforgása alatt, és önkéntelenül hátranézünk a letűnt idő napos rétjeire, ahová oly boldogság volna visszatérhetni, mint öregedésben előlről kezdeni az ifjúságot, de a vándorlegény nem vehet új irányt, előre kell menni a közelgő éj szívzsibbasztó bizonytalanságú hegyláncai felé.” Az első sor *fáradt szív*-éből (amely eredetileg *képe* volt a mulandóságnak) ebben a részben kifejezendő *trágya* lett, amelyet a *vándorlegény* képe minősít. Megkülönböztetett figyelmünkre tarthatnak számot az idézett képnek pompázatos teljes metaforái („a letűnt idő napos rétjei”; „a közelgő éj szívzsibbasztó bizonytalanságú hegyláncai”), amelyek egy szövevényes lelki folyamatot tárgyiasítanak, s ugyanakkor a tájat finom és szomorú sejtelmekkel itatják át.

6. A szöveg érzelmi-indulati hőfoka, amely az első mondat első szavától kezdve állandóan és egyenletesen emelkedett, a negyedik szerkezeti egységben éri el a csúcspontot. Ennek jeleként a lírai „én” — ezúttal először! — végre közvetlenül, egyes szám első személyben is megszólal: „Csak alkonyattal ne haljak meg e tájon!” A negyedik résznek e nyitó mondata azért is igen fontos, mert a szövegnek mindhárom fő motívumát: az *alkonyt*, a *halált* és a *tájat* is megpendíti, s ezeket a témákat mintegy szintézisben foglalja össze. Önként kínálkozik az egybevetés a szöveg első mondatával („Alkonyodott, mint a fáradt szív”), hisz mindkettőt bizvást „kulcs-mondatnak” tekinthetjük, mindkettő egysoros és önmagában egy egész bekezdést tesz ki. Ezzel azonban nagyjából ki is merítettük a köztük levő azonosságokat. A különbségek jóval lényegesebbek: az egyik mondat állítmánya személytelen ige, alanya nincs, a másiknak egyes szám első személyű az állítmánya, alanya az *én*; az előbbi a maga egészében költői kép (hasonlat), s az alkony → halál képzetársítás csak közvetetten, a képi síkon van meg benne, az utóbbiban viszont egyáltalán nincs kép, s a *halál*-motívum is világosan ki van mondva, azaz a képek és a sejtetések szintjéről a fogalmak szférájába van átemelve. E két mondat összehasonlítása a személytelenségből a személyességbe, a képszerűségből a fogalmiságba, s ezen keresztül az elrejtésből a szembenézésbe való átmenetet

tükrözi. A folytatásban azonban ismét a képek nyelvéhez folyamodik Krúdy: „Jöjjön lábujjhegyen a *perc*, amely bekandikál a kulcslyukon néma nagy éjjelen, midőn a csillagok sem láthatók. Érkezzen meg a házhoz a *vendég* napfényben, ebéd után, amikor a legidegenebb kocsi sem látszik ijesztőnek. Kopogtasson be porosan a virrasztástól, átkozott hajnalon, ... midőn erőtlen inu kártyások és lelküket elfogyasztott muzsikások lopakodnak a kertek alatt — akkor jöhet hozzám hosszú éji útjából a *fekete hírnök*.” Igazi „operai nagyária”, vagyis képekben és érzelmekben gazdag belső monológ ez a halál eljövételéről (vö. Szabó Ede, Krúdy Gyula alkotásai és vallomásai tükrében 197). A halálfélelem nagy dallamát az író egyszerű metaforák halmozásával szövegezte meg. Az egyes képek sorrendjét a fokozatosság elve alapján jelöli ki, s ennek révén az „ária” a sejtetéstől a bizonyossáig, a képanyag a szinte közhasználatú metaforától a megrázó erejű szimbólumig ível („Jöjjön ... a *perc*, ... Érkezzen meg ... a *vendég* ... , akkor jöhet hozzám ... a *fekete hírnök*”). A *fekete hírnök* jelképes alakjának egyébként némi mitológiai háttér is van: a görög hitregében Hermész, az istenek hírnöke vezeti a halottak lelkét az alvilági bírák elé (vö. Trecsényi-Waldapfel Imre, Mitológia⁵ 147).

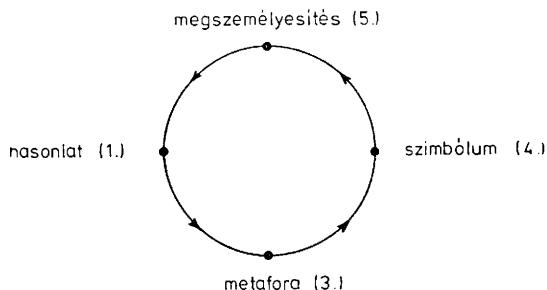
7. Az ötödik és egyben utolsó szerkezeti egység tartalmilag a második szakasznak megfelelője és ellentéte: a második rész az alkony pszichológiai vetületét tárta elénk („az alkony a lélekben”), az ötödik ugyanennek „nyírségi oldalát” mutatja be („az alkony a tájban”). Valódi leírás ez, de az elhangzottak után az olvasó már egy minden ízében kettős értelmű, jelképes „lelki tájat” érzékel, amelyet egyrészt a külső látvány, másrészt viszont a szemlélő érzelmi-hangulati beállítottsága határoz meg (vö. Rónay György, A regény és az élet 285). A külvilágnak leginkább anyagszerű mozzanatai is lelki történések jelévé kifejezőjévé válnak itt, mintha csak Baudelaire gondolatmenetét akarnák példázni a valóság „hieroglifikus” voltáról. (Baudelaire egy Victor Hugóról írott nevezetes tanulmányában fejtette ki, hogy „minden hieroglifikus”, vagyis a látható világ titkos értelmű jelek, szimbólumok halmaza. Kapcsolatok című versében ugyanezt a gondolatot így fogalmazta meg: „*Jelképek erdején át* visz az ember útja.” Baudelaire szerint „a jelképek csak viszonylagos értelemben véve homályosak”, s a költőnek éppen az a feladata, hogy lefordítsa, kibogozza, megfejtse őket; vö. Charles Baudelaire válogatott művei. Bp., 1964. 443.) A látvány minden apró részlete megelevenedik, mozgásba jön, hogy valamilyen képpen többet mondhasson és többet jelenthessen önmagánál. Krúdy tájain, csakúgy mint a kortárs Adynál „Volt erdők és ó-nádasok | Láncolt lelkei riadoznak” (Ady: Az eltévedt lovas). Ezek a Krúdy-nádasok úgy húzódnak meg a kép háttérében, „mint légben álló halottak, akik egy percre *életre kelnek*”. Az író átleltalozott tájszemlélete — ha tetszik: „animizmusa” — a halmozott megszemélyesítések segítségével szinte feloldozza bilincseikből a tárgyakat: a keresztutak *megszólítják* az utazót, az elhagyott fészkek *felajánlják* szolgálataikat, a fák *mogorván, összeráncolt arccal néznek*, az árkok *guggolnak* az utak mentén stb. A víziók és hallucinációk birodalmában járunk, ahol „A bozontos, leveletlen liget ... elhalkulva rejtegeti a békafejű, bagolyléptű, csicsergő árnyakat, amelyek mindjárt elválnak a faderekek mellől és üldözőbe veszik a kocsit.” Ez már nem látvány, hanem látomás, amellyel az író toldja meg a leírt valóságot. E képeknek már csak pszichikai realitásuk van.

A tájleírást az ötödik szakaszban rendkívül mély pesszimizmus hatja át. Mivel az a l k o n y-képet a negyedik rész mintegy „dekódolta” (azaz meg-

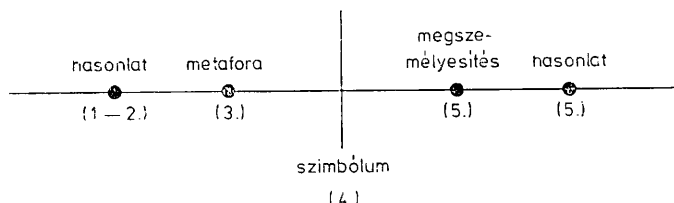
fejtette, feloldotta, explicitté tette), az ötödikben az *alkony* már nem metaforája, hanem szinonimája az elmúlásnak, s a táj is azt mondja: „Óh jaj, meg kell halni, meg kell halni!” (Babits: Ősz és tavasz között). Visszatérnek a harmadik személyű igealakok, s ez a szenvedély elcsitulására vall. „Nincsen menekvés, bele kell nyugodni” — ezt hirdetik a képekhez fűzött közvetlen megnyilatkozások is: „a kopár nyírfák ... az élet elviselhetetlenségét kiáltják”; az utazó „hiába megy gyors lovaival, a percet, az órát többé nem találhatja életben”; Veronika kendőjén pedig „véglegesen el lehet búcsúzni az élettől”.

Ami a képek funkcióját illeti, az ötödik részben a szemléltetés és a díszítés rovására erőteljesen megnő a hangulatteremtés és az előreutalás jelentősége. Jól mutatja ezt azoknak a különös hasonlatoknak feltűnése, amelyek konkrét tárgyakat, élőlényeket stb. elvont fogalmakhoz hasonlítanak, pl.: „Fenn, messze a nádasok felett, ahol oly üres a levegő, mint a világ végén, egymagában mereng egy ismeretlen madár, mint a földi élet céltalansága.” E hasonlatok a hasonlított tárgyat a képpel nem tapinthatóbbá-elképzeltetőbbé teszik, hanem éppenséggel megfoghatatlanná oldják, eltávolítják a realitástól.

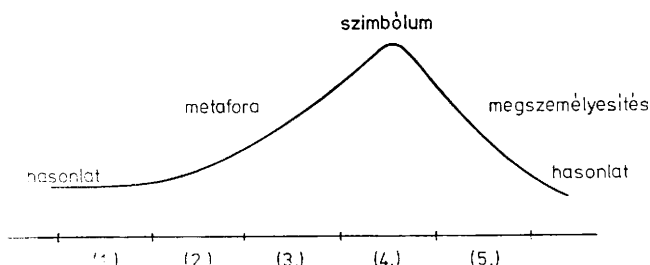
8. Elemzésünk tanulságait a következőkben summázhatjuk: a megvizsgált szövegnek a képszerűség a legfontosabb rendező elve, vagyis az elbeszélés ritmusát a képek, pontosabban: a képanyag atmoszférateremtő-sejtető és a lelki folyamatokat, gondolati tartalmakat elemző-megjelenítő tevékenysége szervezi. E Krúdy-leírásban a költői képeknek csaknem valamennyi lényeges típusával találkozhattunk: a szöveg egy emlékezetes hasonlattal indul, s a második rész is hasonlatok közvetítésével tárja elénk a nyírségi alkony hangulatát. E szakasz végén a hasonlatok metaforába mennek át, s a harmadik bekezdésnek már ez a jellemző szóképe. A negyedik részben a metaforasorozat szimbólumot készít elő, s végül szimbólumba torkollik. Az ötödik szerkezeti egység, a leírást befejező és kikerekítő nagy tabló sorozatos megszemélyesítések segítségével eleveníti meg a tájat. A szöveg ugyanazzal a stílusalakzattal zárul, amivel elkezdődött: hasonlattal. Vagyis hasonlat → metafora → szimbólum → megszemélyesítés → hasonlat fejlődés figyelhető meg. A képfajták elrendezése háromféleképpen ábrázolható: a) mint önmagába visszatérő görbe (rondó-forma):

b) mint tükörszimmetria, amelynek tengelye a szimbólum (*a fekete hárnök* = 'a halál'), s e tengelytől jobbra-balra szimmetrikusan helyezkednek el a metafora és a megszemélyesítés, ill. a nyitó és a záró hasonlatok:

c) mint egyenletesen emelkedő, majd ugyanilyen egyenletesen, csak kissé meredekebb ívben lehanyatló hullámvonal (ez a grafikon a szöveg stiláris feszültségének és érzelmi-indulati hőfokának is lázgörbéje lehet; az előző két ábra a képtípusoknak inkább viszonyát és rendszerbeli összefüggését, ez a harmadik viszont értékkülönbségüket s a kifejezés intenzitására gyakorolt hatásukat szemlélteti):

(Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy a legtöbb stilisztika felállít valamilyen rangsort az egyes képfajták között, expresszivitásuk alapján. E szerint a felfogás szerint — függetlenül a ténylegesen megalkotott kép minőségétől — már maga a képtípus rendelkezik egyfajta immanens, rá mint képtípusra jellemző sajátos stílusértékkel; ilyen értelemben a szimbólum — már azáltal, hogy szimbólum! — erősebb hatású, sűrítettebb, mint a metafora, s ez utóbbi is már eleve nyomósabb közlés a hasonlatnál. Ha így van — s ez nem biztos, hiszen egy jó hasonlat miért lenne kevésbé hatásos, mint egy közepes vagy éppen rossz metafora vagy szimbólum? —, akkor elmondhatjuk, hogy a képfajták megválasztása, ill. váltakozása is tükrözi a feszültségnek szakadatlan emelkedését az első résztől a negyedikig, majd fokozatos elcsitulását az ötödik rész — s a leírás — végpontjáig.)

Igen lényeges sajátossága még az elemzett szöveg képanyagának, hogy a hasonlóságon alapuló képtípusok elsőprő (megsemmisítő?) fölényben vannak az érintkezési képzettársításra visszavezethetők fölé, a szöveg tehát alapvetően a metaforikus (hasonlósági) és nem a metonimikus (érintkezési) elv szerint van megszervezve, strukturálva. Ez azért érdekes, mert a metaforikus építkezésmód inkább a romantikára és a lírára, a metonimikus viszont a realizmusra, ill. a prózára jellemző (vö. Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*² 61-7). Krúdy tehát — legalábbis a szöveg tanúsága szerint — e tekintetben lírai és romantikus stílusjegyeket mutat (ezt természetesen nem mint meglepetést vagy újdonságot említjük itt, inkább csak egy régi és közkeletű megállapításnak egy kissé újszerű alátámasztásaként).

A képfajták váltakozása magától értetődően szorosan összefügg a képanyag funkciójának változásaival, pontosabban: ezekre vezethető vissza, ezekben leli magyarázatát. Az első részben a hangulatfestés, ill. (burkolt módon)

az előreutalás a fő funkció; a második szakaszban a képek tárgyiasítják, azaz szemlélhetővé, vizuálisan is átélhetővé teszik az alkonyatkor az emberekben lejátszódó lelki folyamatokat; a harmadik szerkezeti egység képei a sejtetés, a hangulati motiváció (az előkészítés és a felfokozás) szolgálatában állnak; a negyedik részben metaforasor és szimbólum jeleníti meg e tájleírásnak igazi „főszereplőjét”: a halált; végül a szöveget lezáró ötödik szakaszban a képanyag az animizmusnak, vagyis a természeti-tárgyi valóság megelevenítésének, meg-személyesítésének stiláris kifejezőeszköze. A költői képek funkciója ebben a szövegben a díszítés-dekorativitás felől fokozatosan eltolódik a hangulatkeltés és az előreutalás felé, s emiatt a plasztikus valóságábrázolás némiképp háttérbe szorul. (Persze vannak másfajta szövegek és képek is, amelyekben viszont ez az utóbbi mozzanat az erősebb!)

9. Vállalt feladatunkat ezzel lényegében teljesítettük is. Elemzésünk azonban — éppen mint szövegelemzés — rendkívül hiányos maradna, ha legalább futólag nem említenénk meg azt a másik három (másodlagos, de egyáltalán nem mellékes) struktúratényezőt, amely a képszerűségeen kívül (pontosabban: vele együtt, vele összefonódva) a szöveget mint műalkotást megszervezi. Ezek a következők: a) az igealakok száma és személye; b) igemódok; c) igeidők. Mindhárom rendező elv grammatikai jellegű, tehát elsősorban az a feladata, hogy nyelvtani struktúrákat hozzon létre; ám ezek a nyelvtani struktúrák — mint látni fogjuk — a szöveggörnyezetben poétikai struktúrák-ként (is) funkcionálnak (vö. Roman Jakobson, *Hang — jel — vers*² 177–96). Az író átpoétizálja a nyelvtant, s a legbanálisabb grammatikai-nyelvi alakatokat is a költői üzenet megformálásának szolgálatába állítja, sőt nemritkán épp ezekre bízta mondanivalója lényegének kifejezését. E Krúdy-leírásból figyelemreméltó tanulságokat szűrhetünk le a költőiség grammatikalitásáról (nyelvtani természetéről, nyelvtani alapjairól).

A másodlagos (grammatikai) struktúraszervezők feltárására két okból van szükség: egyrészt kiegészíti a képanyagnak funkcionális elemzését, másrészt igazolja vagy cáfolja, de mindenképpen kontrollálja a kiindulásul szolgáló munkahipotézist: a szöveg eredeti felosztását. Igen lényeges, hogy vajon a nyelvtani szempontok alapján is (nagyjából) ugyanazt a szegmentálást (és értelmezést!) kapjuk-e, mint amit a költői képek funkciójának vizsgálatából vontunk el.

a) A s z á m — s z e m é l y váltakozás stilisztikai hírértékéről, tehát arról, hogy az igealakok számának és személyének megváltozása hogyan járul hozzá a struktúra kialakításához, már a képanyag elemzése során is szóltunk. Most csak összefoglaljuk korábbi elszórt megjegyzéseinket.

A szöveg első bekezdése alanytalan mondat, illetőleg olyan hasonlító jelentéstartalmú alárendelt összetett mondat, amelyben a főmondat állítmánya személytelen ige (*alkonyodott*). Ennek megfelelően a leírás a személytelenség légkörében indul. Mivel a főmondatnak a személytelen igei állítmány miatt nincsen alanya, a mellékmondat közlése egy kissé megfoghatatlanná (vagy inkább: általánossá, egyetemessé) válik. Nem tudjuk, s nem is tudhatjuk meg, kicsoda vagy micsoda az, aki vagy ami a fáradt szívre emlékeztet, s emiatt a hasonlat érvényességi köre szinte a végtelenségig kitágul: ahol a hasonlított megállapíthatatlan, ott minden és mindenki behelyettesíthető a képbe a hasonlat alanyaként. Egyszóval: az alanytalan mondat sejtelmessége minden létezőnek mulandóságára figyelmeztet. Ebből az általános hangulatból

kiindulva jut el az olvasó az egyre konkrétabb, egyre személyre szabottabb meghatározásokhoz, utalásokhoz és előrejelzésekhez. Folyvást szűkül a kör. A második szakaszban az alkony kedélyállapotát egyes és többes szám 3. személyű igék vázolják fel (mindenesetre: megjelennek a tényleges, személyhez köthető cselekvők). A harmadik rész egy lépéssel megint csak tovább megy: explicit módon összekapcsolja az alkony- és az elmúlás-motívumot, s a többes szám 1. személyű igealakok bevezetésével a tájat és a látványt már egyértelműen a közös és megfellebbezhetetlen emberi sors jelképeként mutatja fel. A negyedik szerkezeti egység újból, s most már végletesen leszűkíti a kört: az elbeszélő egyes szám 1. személyben dalolja el a jellegzetes Krúdy-nagyáriát a halál eljövételéről. Személyes vallomás ez, gátlástalan, igazi líra. Most bizonyosodik be, amit eddig is sejtettünk, hogy ti. mindvégig az „én”-ről volt itt szó, először a „mindenki és senki”, később az „ők”, végül a „mi valamenynyien” álarcában. A költői szubjektum minden egyes részben feladott egy-egy védelmi vonalat, s a negyedikben immár neki magának kell szembenéznie a rettenettel. Ez a bekezdés az elemzett szövegnek érzelmi és hangulati csúcspontja. Innen már csak lefelé lehet menni: a befejező részben a nyírségi alkony leírása és látomása már ismét 3. személyű igék közvetítésével, tehát egy objektívebb, kívülről is szemlélhető közegben bontakozik ki. Az „én”, amely végül is letett az önáltatásról, az elkerülhetetlennel való bátor szembeszegülésnek ezzel a Don Juan-i gesztusával mintegy meg is váltotta lelke nyugalmát, s eltűnhet szemünk elől.

b) Az ige m ó d o k használatában ilyen váltakozást és változatosságot nem figyelhetünk meg. A szöveg igéi kijelentő módúak, csak a negyedik részben, a halálról szóló „áriá”-ban csapnak át felszólító módba, ezzel is kiemelve ennek a szakasznak különleges jelentőségét, tetőpont mivoltát, érzelmi túlfeszítettségét. A cselekvővé vált „én” ebben a néhány sorban kezébe kaparintja sorsának alakítását: ezt jelzi a felszólító mód megjelenése. Az „én”-nek ez a felfokozott aktivitása azonban groteszk ellentmondásként — de Krúdyra nagyon is jellemző módon! — abban merül ki, hogy a számára legrokonszenvesebb halálnemet kiválassza, pontosabban: hogy elhalálozásának legmegfelelőbb időpontját a végzettől „megrendelje”.

Az ötödik részben (három *mintha* kötőszós hasonlatban) három feltételes módú igealak is található, ezeknek azonban a formai megkötöttség, a *minthá-*tól való függés miatt csekély a stílusértékük, nem befolyásolják lényegesebben e szerkezeti egység stílárís összképét.

c) Befejezésül röviden megemlékezünk az ige i d ő k struktúráképző szerepéről is. A szövegben előforduló ragozott igealakok túlnyomórészt jelen idejűek, de van elég sok múlt idejű is. Jövő idejű viszont egyáltalán nincsen. Az elbeszélés alap-idősíkjá: a múlt („*Alkonyodott*, mint a fáradt szív”). Ez a második bekezdésben helyenként jelen időbe megy át, s a jelen (a harmadik résztől uralkodóvá válva) végig meg is marad. A hasonlatokban és a metaforákban rendszeresen váltakozik egymással a múlt idő és a jelen idő: a tárgyi síknak (a cselekmény síkjának) igéi múlt, a képi síknak (a képanyag síkjának) igéi jelen idejűek. Ennek a sorozatos idősík-váltásnak abban rejlik a stílárís jelentősége, hogy a képek a reális cselekménymozzanatok világából átemelnek egy megfoghatatlanabb, tűnékenyebb, irreálisabb szférába. A tárgyi és a képi szintnek ezt az ambivalenciáját fejezi ki a múlt idő — jelen idő kettősség, azaz a múlt időben játszódó konkrét eseménysor és az örök, időtlen, állapotszerű jelen kettőssége. A képekben a múlt idő → jelen idő váltások nyomán a cselek-

mény aktuális ideje a tárgyak belső idejébe hajlik át (vö. Szauder József: Újhold 1948. 81–4). A második részben a jelen idejű igealakok még csak a szóképek és hasonlatok képi elemében jelentkeznek, vagyis az író itt még következetesen tartja magát ahhoz, hogy a cselekmény igéi múlt időben, a képanyag igéi pedig jelen időben álljanak, pl.: „A Nyírség apránként magára *húzogatta* álomködös kendőjét, mint egy beteges úrhölgy, aki délutáni ábrándozások után, alkonyattal *megállapítja* magában, hogy mégiscsak egyedül *kell* tovább élni, a nappali sugár lopva *elhúzódik* a messzi jegenyefasor mögött, mint egy jó kedves, aki még távolból is *visszatekinget*, de mégiscsak *elmegy*. Hideg füstté *váltak* a meleg áramlások a szív körül, mint guggoló ércemberke alatt pernyévé *lesz* a papirosszalag, amely a társaság mulattatására az ércemberke belsejét *elhagyja*.” A harmadik szakasztól azonban ez a jelen idő teljesen eluralkodik a szövegen, a jelen idejű alakok már nemcsak képekben fordulnak elő, hanem a képeken kívül is, pl.: „bú és elhagyatottság árnyai *repkedik* körül az emberi lelkeket, öröm-gazdag színét *változtatja* a pohárban a bor, megfakult mosoly *játszik* az arcokon”. A jelen végleg fölébe kerekedik a múltnak, annak arányában, ahogy a látomások gazdag vegetációja elborítja a cselekmény reális vázát. Mert ez a fajta Krúdy-jelenidő tulajdonképp a látomások ideje, „vízió-jelenidő”. Szemléletesen mutatja ezt Az útítárs 15. fejezete, melyben az öngyilkosság szándékával a folyó felé rohanó hősnő körül megelevenedik az addig néptelennek, kihaltnak, élettelennek látszó kisváros; ahol a szöveg a realitásból átlendül a lázálomszerű irrealitásba, a múlt idejű igealakokat jelen idejűek váltják fel: „Mire az utcára *értem*, már az egész város a folyó felé *fulott*. . . . Titokzatos láрма *hangzott* fel, a girbe-gurba utcákon hangok *törték* fel, mint göröngyök, békák *ugrálnak*, valahol talán *doboltak* is, nehéz drabantcsizmák *koppantak* alsószoknyás nők hevesen *visítottak*. . . . Ilyen *lehetett* a hangulat a városkában, midőn kétszáz esztendő előtt mártírszüzeket *állítottak* a máglyára. . . . Amíg hazáig *értem*, azt *vettem* észre, hogy a Szent János-torony hegyéről *eltűnt* a kereszt. Kakas *kukorékol* odafent, mint akár azokban a századokban, amikor vallásaikat *változtatták* az emberek és a templomok. Most is valami tompa moraj *hangzik* a föld alól. Kénszaga *van* a levegőnek. Bohócok *mennek* valahol színes csengőikkel, üvöltő éneklésükkel. Majd gyászmenet *zenél* valamerre, nagyhasú trombitások *fújják* igen komolyan a halotti marsot. Végül a sarkon *leszállott* a pipás török a trafik bádogtáblájáról, és alázatosan *köszönt*” (Krúdy Gyula, Az útítárs. — N. N. Bp., 1959. Szépirodalmi. 74–6). Az utolsó mondatban a látomás valószerűtlensége a képtelenségig fokozódik, s ezzel a vízió eléri tetőpontját és nyomban le is zárul. Az állítmányok ismét múlt időbe kerülnek (*leszállott, köszönt*), s a következő, egysoros bekezdés nyugodt objektivitása már egy egészen más valóságsíkot és elbeszélői magatartást tükröz: „Otthon nyomban ágyba feküdtem” (uo. 76).

Azonban a jelen idő nemcsak a látomások ideje, nemcsak „vízió-idő” Krúdy prózájában, hanem emellett az időtlenségnek, az általánosításnak, a köznapin és az esetlegesen való felülemelkedésnek, az „örök dolgok” kimondásának ideje is. Krúdynál a képek és a gondolatok (reflexiók) az egyetemességnek egy magasabb szintjén, egy mindig érvényes jelen időben hangzanak el. „Megörökített”, azaz műalkotássá szublimált, s ezáltal örökkéssé tett, megfagyasztott jelen idő ez, valami olyanféle atmoszféra, mint amilyenben — Cleanth Brooks szerint — a Keats megénekelte görög váza halhatatlan művész- és emberalakjai élnek: „Maga a váza . . . Éppolyan rejtélyes, mint az örökkévalóság, mivel története az örökkévalósághoz hasonlóan túl van, kívül van az

időn ... A márvány férfiak és nők kívül vannak az időn" (Cleanth Brooks: *Strukturalizmus* 2: 86–7). Keats a váza figuráit mintegy kiemeli az idő folyamatából, s egyfajta örök jelen időbe helyezi át őket:

Szép ifjú! nótád tündér lomb alatt
örökre szól, s örök a lomb a fán!
S te, vad szerelmes, kinek ajakad
bár oly közel, édes célt mégsem ér,
ne bánd, bár vágyad kéjt hiába kér,
örök, szép vágy lesz, s nem hervad a lány!

Óh, boldog lombsor, el nem száradó,
melynek a tavasz búcsút sosem int,
óh, boldog pásztor, sosem fáradó,
fújván örök sípod szíved szerint,
s óh, százszorosan boldog szerelem,
örökre hév, s örök öröme kész,
zsibongó, zsenge vágy: még! egyre még!
— Mily más a bús, halandó gyötrelmem,
melytől a szív megundorul s nehéz,
s a nyelv kiszárad, és a homlok ég...

(Tóth Árpád ford.)

Hasonlóképpen jár el Krúdy is, amikor a cselekményt szántszándékkal „elidőtleníti” („detemporizálja”; vö. Rónay György: *Literatura* 1974. 1. sz. 125–6). Ez az időtlenség azonban nem jelent egyúttal történetietlenséget is! Éppen ellenkezőleg: „Csupa történetiség benne minden: anyaga, szerkezete az idő, a múlás, s ezt bűvöli mozdulatlaná; lényegében megállított idő: »az órák olyan pillanatot mutatnak, amely soha se volt«¹” (Baránszky Jób László: *It.* 1969. 705). Tehát egy visszajára fordított történetiségről van itt szó. A „felfüggesztett”, „megállított” objektív idő helyére a szubjektív idő, a szubjektum tudatának, sőt tudatalattijának belső ideje lép. A konkrét példák idézése alól fölment bennünket az a körülmény, hogy maga a fentiekben tárgyalt Krúdy-leírás (a második mondatától a befejezésig) igen jól szemlélteti a jelen időnek ezt a „megörökítő” funkcióját.

10. Elemzésünket befejezve még egyszer összefoglaljuk — mégpedig a könnyebb áttekinthetőség kedvéért táblázat formájában — a megvizsgált szövegnek stilisztikailag releváns (struktúraképző) tényezőit, ill. ezeknek aktualizálódását az egyes szerkezeti egységekben (szegmentumokban). Az ilyenfajta táblázatos összegezés persze óhatatlanul le is egyszerűsíti a stílselemzés során kapott eredményeket. Épp ezért arra kérjük az olvasót, ne hagyja számításán kívül, hogy a táblázatunkban feltüntetett adatok nem kizárólagosságot, hanem csak dominanciát jelentenek, azaz hogy pl. a harmadik részben nyilvánvalóan nem csupán többes szám 1. személyű igealakok vannak, hanem másfajta

¹ Az utalás Krúdy Gyulának *A hídon* című elbeszélésére (1911.) vonatkozik. A szóban forgó részlet teljesebb és pontos szövege a következő: „A királyok még mindig haragudtak arra a városra, ahová Szindbád elutazott, mert a toronyórák is megállottak itt. Valami olyan időt mutattak az órák, amilyen idő talán soha sincs” (Szindbád. Bp., 1957. Magvető. 1: 64).

is, de a szövegnek erre a részletére sajátosságosan épp ezek a többes szám 1. személyűek a jellemzők, ezeknek megszaporodása, relatív túlsúlya hordoz stilisztikai információt.

Rész	Mód	Idő	Szám–személy	Uralkodó képfajta	A képek funkciója
(1.)	kijelentő	múlt	Esz. 3. sz. (tkp.: személy- telenség)	hasonlat	hangulatfestés (→ előre- utalás)
(2.)	kijelentő	(múlt→) jelen	Esz.–Tsz. 3. sz.	hasonlat (→ metafora)	tárgyasítás
(3.)	kijelentő	jelen	Tsz. 1. sz.	metafora	sejtetés
(4.)	felszólító	jelen	Esz. 1. sz.	(metafora →) szimbólum	megjelenítés
(5.)	kijelentő	jelen	Esz.–Tsz. 3. sz.	megszemélyesítés (→ hasonlat)	megelevenítés (animizmus)

Ezek a struktúraszervezők (mód, idő, szám, személy; képfajta; képfunkció) természetesen nem(csak) önmagukban, nem egymás mellett, hanem egymást áthatva, egymásra-, sőt egymásbaépülve fejtik ki szövegformáló tevékenységüket. A konstrukciós elvek, a műalkotás szervezetének ezek az enzimelei vagy hormonjai kölcsönösen feltételezik egymást. Az elemzés során szükségképp külön-külön, egymástól kissé mesterségesen elszigetelve kellett szemügyre vennünk őket, hogy sajátos, csak rájuk jellemző minőségeiket feltárhassuk. A valóságban azonban ilyen elkülönülés nincsen, s pl. a képszerű és a grammatikai stílusesszközök a szövegnek mint nyelvi entitásnak megteremtése és működtetése során igen szorosan összefüggnék és összefonódnak egymással.

Kemény Gábor

Berzsenyi és a tájnyelvek

— A költő születésének 200. évfordulójára —

„a magyar népnyelv . . . oly ép és csinos, valamint az írásnyelv.”¹
 „A provinciális szavak és szólások csak úgy árthatnak a poézisban, ha azok vagy rosszak, vagy mértéktelenek.”

(Berzsenyi Dániel: A magyarország mezei szorgalom némely akadályai; róli; Észrevétel Kölcsy Recenziójára)

Nyelvteremtő nagy geniuszunkról nem azért írok, hogy az ünnepi megemlékezések számát egy nyelvészeti cikkel növeljem. A magyar felvilágosodás korszakával foglalkozva sorozatot kezdtünk a korszak íróinak, költőinek bemutatására,¹ s e kötetekben külön fejezetek tárgyalják az írók nyelvi-esztétikai nézeteit, gondolatait. Az idei Berzsenyi-évfordulóra is készült egy kötet („Forr a világ . . .” címmel), s ebben is külön fejezet jut az író esztétikai, közelebbről: nyelvészeti, stilisztikai gondolatainak.

Persze megjegyzéseinek, elmeszilánkjainak csak egy része kerülhetett a kötetbe, pedig már munka közben megragadott: mily messzetekintő élelemjűséggel foglal állást ez a nagy költőnk a korszak legfontosabb nyelvi kérdéseiben.

A másik, ami arra ösztönzött, hogy e gondolataival külön tanulmányban is foglalkozzam, az volt, hogy a Berzsenyi-irodalom átnézésekor meghökkenve láttam, mily kevesen foglalkoztak e nagy nyelvformáló lángelménk írói nyelvével. Míg másod- és harmadrangú írói tehetségekről nyelvi monográfiák, doktori értekezések készültek, Berzsenyi káprázatos gazdagságú stílusáról nem született sem kisebb, sem nagyobb összefoglalás. Pedig szinte kínálva kínálta magát a feldolgozásra, már csak azért is, mert Berzsenyi elméletileg is foglalkozott nyelvészeti kérdésekkel tanulmányaiban, többek között a „Poétai harmonistiká”-nak a „Költész nyelv”-ről szóló fejezetében.²

Hiába fedezte föl „a lángkebelű fiú”-t két évtizeddel Kölcsy igaztalan bírálata után talán legigazibb tanítványa, a nyelvteremtő dunántúli Vörösmarty, s hiába vallotta „a tűzlelkű ifjú” verseiről Arany nagykorúsi irodalomtörténetében, hogy bennük a „nyelv, dictio merész”, majd a XX. század nagy stílusforradalmában a Nyugatban hiába fedezte föl újra Szabó Dezső,

¹ A Tankönyvkiadó gondozásában megjelent breviárium-sorozat eddigi kötetei: „Vitéz Mihály ébresztése”, Csokonai-breviárium. Bp. 1970., 1973. „Boldog ki fákat ültet . . .” Fazekas-breviárium. Bp. 1972. „Hass, alkoss, gyarapíts!” Kölcsy-breviárium. Bp. 1975.

² L. Berzsenyi Dániel összes művei. Budapest, 1968. 321–3. Az Utószót írta dr. Merényi Oszkár. — A következőkben a külön forrásjelzés nélküli lapszámok erre a kiadásra utalnak. Ragaszkodunk kellett ehhez a munkához, mivel Berzsenyi műveinek ez jelenlegi legteljesebb kiadása, noha helyesírási — és kiejtésbeli kérdésekben — némi engedményt tesz a népszerűsítő célnak, s így pl. *gaboná*-t ír ott, ahol a költő *gabná*-t említ leveleiben, az *amelly* vonatkozó névmást rövid mássalhangzóval közli stb.; ezért az alak szerinti tájszavak esetében utalunk más, szövegű kiadásokra is, így a következőkre: Berzsenyi Dániel verseinek kiadatlan összövegei. Kiadta, bevezetéssel és

Tóth Árpád, Füst Milán s az újabb írónemzedékből Németh László, Szerb Antal, Radnóti: költői nyelvének nem akadt monográfiusa, de még csak tanulmányírója sem.

Pedig Vörösmarty hogy kihallotta Berzsenyi emléke című versében a költő nyelvi hatalmát, aki a sorshoz így esdekelt:

Oh adj nekem szót, édeset és erőt,
Azt szűvarázsló hangba kiönteni:
A dal hatalmát add nekem sors!

S ismét csak Vörösmartyval szólva:

... mit kért, megadták dúsan az égiek:
Szózatja harsány s áradatként
Elragadó leve zengeménye...

Ég, föld lebegtek a dalok árjain.

(Vörösmarty Mihály összes költeményei. I. Bp., 1963. 372–3).

Kazinczy és Kölcsey tekintélyének hatása alatt Arany még odavetette irodalomtörténetében a dictio merészségét dicsérő tőmondat után egy mellékmondatban, hogy „bárha egyes helyek nem mentek a dagálytól” (Arany János magyar irodalomtörténete. Olcsó Könyvtár. 1581 – 1587. sz. Bp., 1911. 191), a Nyugat írói azonban már egyértelműen ünneplik nyelvi pompáját, elégtételül Kölcsey recenziójáért. Nyelvi erejét, fenségét Tóth Árpád klasszikussá vált szonettje szinte érzékelhető közelbe hozta e művészi stílusutánpótlásnak is beillő sorokban:

Vulkánszived nehéz lávája ellep:
Villámaid tüzétől csillagozva
Erőt tanul a halk utód koboza,
S hallom zihálni sziklatömbü melled!

És reszketőn idézem régi, fáradt
Estéied kedvét, míg csöndben borozván
Késztéd lelked szebb korba szállni el,

S szolgálid félve és juházva vártak:
A bús magyar szók, sok kevély oroszlán
Magányod vén barlangján, Dániel!

(Két régi költő I. Berzsenyi)³

jegyzetekkel ellátta: Merényi Oszkár dr. Bp., 1938. (A következőkben: Összöv.) (Berzsenyi Dániel minden munkája. Sajtó alá rendezte Kovách Aladár Bp., 1943. (A következőkben: MM.) A költő nyelvi gondolataival Károly Sándor foglalkozott születésének 190. évfordulójára írt tanulmányában: Berzsenyi nézetei a nyelvről és a poézisről. MNy. 62: 425–36. Ebbenéppen csak érinti a tájszavak használatát.

³Tóth Árpád verséhez nem árt egy kis filológiai magyarázat, amely egyben azt is megmutatja, hogy e XX. századi nagy lírikusunk is milyen tudatos nyelvművész volt, mily kiváló ismerője a régi nyelvnek. A Nyugat immár klasszikus lírikusa itt művészi

Tóth Árpád ikerszonettjének párdarabja a debreceni költőt, Csokonait idézi. S nem véletlenül került a szonettkettősben egymás mellé a „két régi költő”: kortársak voltak s az irodalomtörténet egyetért abban, hogy a korszak magyar irodalmának ketten voltak igazán eredeti költői lángelméi. S ha nem is találkoztak személyesen egymással (bár ellenőrizhetetlen följegyzés tud a személyes somogyi találkozásról is): szellemi találkozásuk tudtukon kívül is megtörtént. Furcsa is elképzelni, hogy az egyidőben élt legnagyobb tiszántúli s legkiválóbb dunántúli költő legalább szellemileg ne találkozott volna!

Kölcsényi recenziója is nagyjából egyidőben bírálta őket (igaz, hogy Csokonait már csak holtá után), s mindkettejüknek kifogásolta „provincializmus”-át; míg azonban Csokonait elsősorban stílusának vulgáris, alacsony tónusáért marasztalta el, Berzsenyit nyelvi fenségéért, amelyet ő „gyakran dagályos”-nak érzett. (Vö. TudGyűjt. 1817. 7: 100.)

Mint Kölcsényi Csokonai-bírálatáról írt hosszabb tanulmányomban rámutattam, a híres recenzió eredetileg 1814-ben a Márton-féle díszes Csokonai kiadás s az egyidejűleg megjelent Mondolat hatása alatt Kazinczy sugalmazására íródott, annak személyes bosszúságai által is ingereltetve, amikor a széphalmi író Fazekas Lúdas Matyijában is allegorikus támadást látott. (L. A „fentebb stíl” és a „köznapi”-stílus. Egy stílusvita és Csokonai stílustörténeti jelentősége. Nyr. 97: 442.) Nem csoda hát, ha a Mondolat-harc éveiben a nyelvújítás és a tájnyelvek (a „provincializmus”) kérdései is belekerültek mindkét recenzióba.

Ezért írta azt valamivel korábbi eredetű Csokonai-bírálatában Kölcsényi a debreceni költőről, hogy noha „a’ régi szavaknak és szóllásoknak épen olly keresőjök és használójok volt, mint Révai, Kazinczy, és Horvát Endre, még is az ő munkájiban azok a’ magok régi színében jelennek meg, holott azon említett Írókban azok gyakran új szók gyanánt vétetnek.” (TudGyűjt. 1817. 3: 114–5). A Mondolat támadása idején Kazinczy és Kölcsényi a Márton József díszkiadású Csokonaijában is az ortológusok hadüzenetét látta (a szótáríró Mártonról Kazinczy igen keményen s igazságtalanul hangoztatta, hogy „magyarul nem tud” [l. KazLev. 10: 333]), ezért kellett most rábizonyítani Csokonaira, hogy tagadhatatlan újításai ellenére nem volt neológus, illetőleg rossz neológus volt. Ezért írja le Kölcsényi az emlékezetes sorokat: „Rec. nem akar philologiai villongásra bocsátkozni, de azt meg kell mondania, hogy Cs. a’ maga expressiójnak ’s szavainak ritkán tudta megadni az újság’ [= neologizmus] ingerét.” (I. h. 115). Majd ennek furcsa indoka: „s ennek oka egyenesen a’ köznép’ nyelvéhez való ragaszkodás”. (Vö. Nyr. 97: 433.)

A Berzsenyi-bírálatot szintén egy Kazinczy bosszúságára létrejött kötet

átírását, átköltését adja Berzsenyi A Pesti Magyar Társasághoz intézett szép verse néhány sorának:

Előre látom: mint lehettek éltet
A sziklamellbe és a holt agyagba,
S mint jámborodnak a vadállatok
Előttetek...

(121)

Az viszont már Tóth Árpád művészi ötlete, hogy a költő keresztnéve révén az oroszlánokat „megjámorító” bibliai Dániel próféta történetével társítja e vers motívumát (l. Dániel könyve VI. 16–23), s a vadállatok a nyers erejű bozontos szavakká szimbolizálódnak soraiban. A Tóth Árpád kritikai kiadás (Tóth Árpád összes művei. I. Költemények. Sajtó alá rendezte Kocztur Gizella közreműködésével Kardos László. Bp., 1969. 142, 574), amely érdekes bepillantást enged a kézirat alakulásába, nem fűz magyarázatot e sorokhoz.

váltotta ki: a niklai költő verseinek 1816-i második kiadása, amelyben az 1813-i első kiadás versei változatlanul — azaz: javítatlanul — jelentek meg. Ezért írja a recenzió, hogy „a’ felebb kitétetett ’s azokhoz hasonló hibákat publicum elébe nem kellett volna, kivált *egy második kiadásban* nem kellett volna bocsátani.” Illetőleg: „Ha Berzs. kitépett volna minden gyomot, a’ mit az igazságos Kritika méltán gymnak talál, úgy ezen Recensió csak egy dicséret-ömlendezés fogott volna lenni: de így azt is magában kell foglalnia, hogy Berzs. készületlen ’s fiatalkori darabokat is vett fel gyűjteményébe.” (TudGyűjt. 1817. 7: 101).

A Mondolat körüli harcok ekkor már némileg mérséklődtek, a röpirat által fölzaklatott kedélyek némileg megnyugodtak (megjelent a Felelet a Mondolatra — éppen Kölcsy és Szemere tollából), s a nyelvt teremtető, szóteremtő Berzsenyre különben sem lehetett volna rábizonyítani, hogy ortológus volt. (Mint látni fogjuk: a Mondolat jócskán tollhegyre tűzdeli Berzsenyi szavait is!) Az 1816-i Berzsenyi-kiadásnak azonban volt még egy fontos stílustörténeti vonatkozása: e kiadás élén jelent meg Helmezy Mihály nevezetes tanulmánya: Értekezés az úgy nevezett Újításokról a’ Nyelvben. Helmezy, aki Kazinczy rendíthetetlen híve volt, tulajdonképpen afféle Anti-Mondolatnak szánta munkáját, Berzsenyit akarta megvédeni a Mondolat gúnyolódásaival szemben. Ez eddig Kazinczy egyetértésével történt, de Helmezy továbbment: szinte teljes egészében idézte Csokonainak a Kleistből fordított Tavaszhoz írt előbeszédét, ahol a debreceni költő hitet tett nemcsak az új szavak, hanem a tájszavak, a „szegény község”, a „paraszt, tudatlan, együgyű — de . . . jobb magyar község, aljnép” nyelvhasználat mellett — s ezzel már magára idézte Kazinczynak s híveinek bosszúságát. (Vö. Nyr. 97: 435 kk., Tolnai: A nyelvújítás 128). Így már érthető, miért került Kölcsy bírálatának középpontjába a provincializmus kérdése.

Berzsenyinek a köznapi stílus fölött lebegő költői nyelvében két hibát látott a bíráló Kölcsy: egyrészt azt, hogy néha *fölfelé* átlépi a határt s így stílusa dagályossá válik, másrészt azt, hogy olykor *lefelé* lépi túl a megengedett mértéket: a nyelvjárások, a provincializmusok irányában. Kölcsy ezt így fogalmazta meg nevezetes soraiban: „A’ könnyűség hamar szül gondatlanságot, a’ nagy erő durvaságot, a’ fenség dagályt. Innen van, hogy a’ poetai kitételekben gazdag Berzs. gyakran dagályos, felesleg való ’s értelemről üres expressiókra téved el.” (TudGyűjt. 1817. 7: 100). Illetőleg: „ezen kinyilatkoztatás alá [ti. a második kiadásból kihagyandónak ítélt szavak és kifejezések közé] tartoznak a’ helyenként becsúszott provincializmusok is: *méhe, pirholagos, csatináz, döngécsel* ’stb. Érteni kell a’ Poetának, hogy vagynak szavak és szólások, mellyekkel kivált a’ Poesis’ fentebb nemeiben élnie nem lehet. A’ Némettek jól tudják mint kelljen a’ dialectusokat ’s provincializmusokat a’ nyelvbővítésre használni. De ki jusson azért közülök azon gondolatra, hogy Ódáját a’ *Voss’ Idylljeiből*, vagy az *Alemanni versekből* tanult szavakkal tömjé meg?” (I. h. 101.)

Persze Berzsenyinél szó sincs a versek tájszavakkal való „megtöméséről”, ha helyenként szívesen használja is a költő a dunántúli népnyelv szavait, kifejezéseit.

A dagályosság kérdését itt külön nem vizsgáljuk, elég ha Berzsenyi ide vonatkozó néhány gondolatát idézzük: „Az én poézisom tűz és erő, s úgy gondolom, az a férficharakter, s úgy gondolom, ez tette az én epistoláimat declamatiókká” (Antirecensio Kölcsy recensiójára: 522).

Kazinczyhoz írt levelében pedig ezt mondja ugyanerről: „Én a magyar nyelvnek erőt és pergést kívánnék adni. Aki azt lágyabbá, éneklőbbé akarja tenni, az annak hibáit nagyobbítja” (386).

Igen jó érzékkel a műfaji kötöttségekről, a „műfaji stílus”-ról sem feledkezik meg: „Én az ódának legmagasabb fogásaira próbálgattam a magyar nyelvet emelni, s ezen legmagasabb hangok kívánták azt, hogy én a legcifrább s legideálisabb szavakat válgosassam s minden köznapit kerüljek” (520).

Másutt pedig igen szemléletesen ezt írja erről: „Illik a huszárnak, mikor eget-földet elkerít, s ha a gebedett pedánt egy ebugattát mond, elmosolyodunk; szép a betyáron a zsiros gatyá, szint oly szép, mint a dámán a patyolat, s így még a nem-szép is, ha a maga helyén van, szép. Az óda huszár, s illik annak a kolcsag és a boglár, illik annak a cikornyás nyelv szintúgy, mint az édeskés szonettnek a selypegés . . .” (513).

A provincializmusok, a tájszavak kérdésében éppígy megvolt a maga jól átgondolt, esztétikailag próbára tett meggyőződése. Kazinczhoz ezt írta: „Az író nyelve nem dunai, nem tiszai, hanem a magyar *Schriftsprache*.» Igen. De mi a *Schriftsprache*? — Kétségkívül nem egyéb, mint a grammaticai *igazságnak*, célos *okosságnak* és *ízlésnek* serpenyőjében felolvasztott, elválasztott és destillált magyar nyelv. Ennek hazája tehát a tanulószoba, provinciái pedig a Duna, Tisza, Erdély stb. Ezek közül akármelyikhez ragaszkodni, az igazság, okosság és ízlés világos parancsolatja nélkül — *provincializmus*. . . A dunai szavaknak számkivetését az igazság nem parancsolja, az okosság ellenben, sőt néha az ízlés is világosan tiltják” (390—1).

Minden nyelvjárástól tanulni akart, még a legkisebb őrségi dialektustól is, ha az az egész magyar irodalmi nyelv egyetemes szókincsét gazdagította: „Én sem dunai, sem tiszai nem vagyok, hanem csak magyar, mind ettől, mind attól örömmel tanulok és mind ezt, mind amazt tanítani akarom” — vallotta Kazinczyhoz írt levelében (384). Másutt így nyilatkozott erről a kérdéssel maig ható érvénnyel: „A magyar nyelv oly szűk, hogy csaknem minden iparkodásunkat annak bővítésére kell fordítanunk. Azt az ő legkisebb provinciájára, a Tiszahátra szorítani annyi, mint az ő legtermészetibb élelmének legegyszerűbb segédforrásait béválni. A tiszaiságot kirekesztőleg emelni tehát igen veszedelmes részrehajlás, mely saját hibáinkat megszenteli, és eloltván bennünk a vizsgálódás lelkét, vak követőkké tesz, úgyhogy nem kérdezzük, jó-e vagy rossz, hanem tiszai-e, vagy dunai?” (384).

S ő, aki az őrségi *szalank* szót is Kölcsy figyelmébe ajánlotta (l. később), így nyilatkozott a szűkebb provincia nyelvjárásáról: „Tanuljunk tehát, valamint eddig is tanultunk nemcsak a nagy Dunától, de még a kis Órségtől is” (514).

Mindebben pedig a legmagasabb rendű esztétikai és logikai szempont vezette; a monotóniát — és sok esetben értelmizavart — okozó tiszai *e*-zésről írta indulatosan: „[az ő filológiájukban] . . . oly nyűgösek, hogy a nyelvet az ő legszűkebb provinciájára, a Tiszahátra akarják szorítani s a legjobb dunai szavakat úgy üldözik, mintha azok a Niagara mellől jöttek volna; s úgyszintén a szép hang kedvéért a nyelvet úgy rontják: *felül, helyet, épen, képen, fent* stb., ezek helyett: *fellül, helyett, éppen, képpen, fönt*, s nem látják, hogy a hangért az értelmet megrontani annyi, mint a semmit a valóságnál többre becsülni; másrésről ellenben a tisztaizmus [= tiszaiszmus] kedvéért ily gyönyörű hangokat csinálnak: *hűségűtül, rút, kívánságától, szőlőjétől* stb.” (514—5).

Az utóbbira — a *-tól, -től* ragra — nézve még a prozódia, a verstan érveit is segítségül hívta: „A ról, tól helyett jobb a dunai rul, bul s tul, mert így *elsőben* tisztítjuk orthographiánkat a számtalan és szükségtelen vonásoktól, *másodszor* nyelvünknek hajlékonyságot adunk, mert így azok lehetnek hosszúk és rövidek is, s ugyanezért *harmadszor* verselésünket is igen megkönnyebbíjük, *negyedszer* nyelvünket szebbíjük, mert a pergő nyelv mindenkor szebb, mint a kornyikáló, úgy kívánja tehát mind az okosság, mind az ízlés, s ugyanazért ezen principiumbul ítéltessek meg orthographiai különözéseim” (527).

A forma és a tartalom, a tárgy és a nyelvi megjelenítés szoros egybetartozását — a „műfaji stílus” kérdését — is világos, máig érvényes mondatokban rögzítette: „valamint magunknak más a bál-, gyász-, és pomparuhánk, úgy a poéta is különféle érzelmei és tárgyai szerint különféle színekbe öltözteti beszédét; úgy mindazonáltal, hogy valamint a jó izletű ember mindenféle öltözeteiben minden éles különösseget kerül: úgy a poéta is változtatja ugyan érzelmei és tárgyai szerint beszédét; de csak úgy, hogy e részben is minden végletektől egyiránt távozik” (322).

Kazinczy (s Kölcsey) fölfogása ott tért el Berzsenyiétől (és Csokonaiétól), hogy az előbbieket a költői nyelvet — német mintáik nyomán — jóval magasabbra emelték a köznyelv fölé, „fentebb stíl”-jük jóval távolabb volt az élet, a mindennapok realista stílusától.

S hogy ezt megérthessük, bele kell pillantanunk egy kicsit jobban nyelv-szemléletükbe.

Kölcsey a Csokonai- és Berzsenyi-bírálattal egyidőben írt Kazinczy egyik bálványáról, legkedvesebb s legengedelmesebb tanítványáról, a közepes tehetségű Kis Jánosról. A három költő közül a Kazinczy stílusnormáit követő soproni evangélikus lelkész kapta a pálmát: „A’ mi Kisnek nyelvét illeti, REC. ajánlja minden fiatal íróinknak, hogy a’ Kis kötetét ezen tekintetben Studiumokká tegyék. Az ő nyelve szép, tiszta, világos, és egyszerű, a’ helyet, hogy némely fiatalok meg nem választatott német példányok [= példák] után indulván-el, dagadó, homályos, képekkel ’s helytelen tudományokkal elhalmozott beszédet visznek írásaikba, ’s gondolatjaikat sokszor egészen elburkolják, sokszor épen üres és semmit jelentő hangokat zengenek. De midőn Kisnek Stylusa ifjainknak így ajánlatik, REC. mulaszthatatlan kötelességének ismeri, hogy azon szollásokat is kimutassa, melyek ötöt megbotránkoztaták” (TudGyűjt. 1817. 2: 126—7). S hogy lássuk a Kazinczy—Kölcsey-féle költői stíluseszmény határait, íme, a kifogásolt szavak, mondatok: „*Csak papagáji csacskságot ’s betyári gúnyolást lelek*”. A recensens erről azt tartja, hogy „illetlenek” a „fentebb nemű poesisben”. A *csűrben hágy* kifejezésről pedig azt írja, hogy „a’ fentebb nemű prozában is” ki kell kerülni. A *ne kacsongass pajtásid’ módjára* is illetlen szerinte egy lánykához szóló versben. A „prózai” *ráncok*-at is kicserélné „felhővel vagy valami illyennel” a következő sorban: *Ki derítheti-fel homloka ránczait*. Kisnek Kazinczyhoz szóló költői leveléből is kitörölné a *parolá*-t s a *zsoltárt környikálnak* kifejezést is kicserélné valami mással. A túlontúl népiesnek érzett *nyelvpritty* (= ’csacska, fecsegő, nyelves’; l. MTsz.) helyett pedig a *szátyár*-t javasolja Wagner Phraseológiája alapján (L. i. h. 127—8).

Csokonai ellen — mint ismeretes — az volt Kölcsey egyik fő kifogása, hogy „Földi által vezetettvén a’ philológiában kezdette ő is kiáltozni, hogy a’ köznéptől kell magyarul tanulni, ’s mivel ő ezt nem csak kiáltozta de cselekedte is, innen van, hogy az iskolai tónust, ’s az alföldi provincialismust levet-

kezni nem igyekezett” (TudGyűjt. 1817. 3: 112, vö. Nyr. 97: 431). Földi pontosan Természeti Históriaja 1801-ben megjelent kötetében fejtette ki álláspontját: „a’ Provincialismusok mind egygyütt tészik öszveséggel a’ Magyar Nyelvet” (vö. Szilágyi: Csokonai költői szókinszéről. IrNyDolg. 108.; Uő.: Csokonai dunántúli tájszógyűjtése. NyelvÉrt. 83. sz. 20. A következőkben: CsokTájsz.).

Márpedig e ponton — Kölcsény és Kazinczy ellenében — a tiszántúli és a dunántúli költő, Csokonai és Berzsenyi felfogása, ízlése, pontosan egybetalálkozott. Berzsenyi ezt vallotta éppen Kazinczyhoz írt levelében, 1811-ben: „én úgy gondolnám, hogy aki a magyar nyelvet ismerni akarja, az egyik szemét a Dunára, a másikat pedig a Tiszára függessze, és ne a nagy Dunát, de még a kis Gyöngyöst se rekessze ki, mindeniktől tanuljon, és mindeniket úgy nézze, mint az egésznek elszórt tagjait, egyébként igen egyoldalú lészen ismerete” (383–4).

Másútt így fejtette ki ebbeli meggyőződését: „a magyar nyelvnek a tiszai *dialectusra* való szorítása nyelvünknek legtermészetesebb életereit elvágja, s filozófiájának kifejlődését gátolja” (526).

S itt nézetei teljesen egybeesnek Csokonai nézeteivel, aki tiszai születése ellenére a „sipító” *ly*-vel szemben a „kellemetes *l*”, a monotoniát okozó tiszai *e*-zéssel szemben az *ö*-zés mellett állt ki (Vö. Iskolai nyelv művelő. Bp., 1959. 123–4; Nyr. 97: 434).

Ebbeli mondandóját szellemes epigrammában is kifejezte a dunántúli költő:

A Tisza és Duna már Ádámtól fogva vegyülnek,
S öszveölelkezvén úgy válnak nagy Pelagusszá.
S te azokat papiroszáttal választod el, úgy-e?
Öszverohannak azok, gátat s gátlót lesodorva.

(Egy philologushoz)

E bevezetés után most már rátérhetünk Berzsenyi tájszavainak vizsgálatára. A kérdést külön tanulmány eddig nem vette szemügyre. Muresanu Szabin Berzsenyi mint nyelvújító című munkájában (Nyr. 39: 201–7), amely az első nagyobb tanulmány a költő nyelvéről, külön fejezetben sorolja föl tájszavait; Muresanu után Péter László írt egy kisebb cikket Berzsenyi egy nyelvészeti megjegyzéséről, amelyben az a nyelvjárási alakváltozatok irodalmi nyelvi kiaknázását javasolja (l. Berzsenyi, a fonológus. MNy. 45: 181–3). (Különben Csokonai valamivel korábban ugyanezt tette pl. a *kagyló* ~ *kágyilló* esetében; vö. CsokTájsz. 207–8). Majd Károlyi Sándor idézett nagyobb tanulmánya következők Berzsenyi nyelvészeti nézeteiről s újabban Merényi Oszkár ismét a nyelvújító költővel foglalkozott (Berzsenyi és a nyelvújítás: Nyr. 94: 400–16). Gazdag szóanyagú tanulmányában érinti a költő „jóízű tájszavait” is, s betűrendben fősorol belőlük 21-et (i. h. 414–5), de a nyelvújítási szavak között is említ 10 tájszót, összesen tehát 31-et.

Muresanu, aki elméletileg nem vizsgálta a kérdést, elsősorban a NyÚSz. Berzsenyit idéző szócikkeihez akart újabb adatokat szolgáltatni betűrendes szójegyzékeiben. Legfőbb hibája, hogy — amint Szily is rámutatott (MNy. 6: 286) — megbízhatatlan Berzsenyi-kiadásokat használt munkájához, amelyeknek sajtó alá rendezői a költő számos latin szavát és kifejezését „megmagyarították”, s így megtévesztették a későbbi kutatókat. Muresanu szóanyagának tájnyelvi részét azonban ez nem érinti.

Összesen 29 tájszót sorolt föl Berzsényi munkáiból, forrásokkal s évszámmal; ám ezek az évszámok korántsem hitelesek, többnyire nem a megírás, hanem az első kiadás dátumai. Felsorolásukban akad olyan (pl. a *fogódkodik, újdonatúj*), amely nem tekinthető tájszónak. Néhány tájszót (*földosztály, furuglyaszó, gorombáldkodik, verődik* stb.) pedig — indokolatlanul — a nyelv-újítási szavak közé sorolt.

Muresanu felsorolásánál jóval több tájszó található Berzsényinél.

Merényi Oszkár — Csokonai műveinek legutóbbi kiadásában — ezt írta: „Kevés klasszikusunk használ annyi tájszót, mint Berzsényi . . . Azzal is kiemelkedik korából, hogy éppoly otthonosan mozgott Horatius, Plutarchos, Schiller és Jean Paul, de sokszor Platón világában is (amelyet szintén buzgón olvasott), mint a vasi és somogyi parasztok között, s magába szívta nemcsak a szavak »dunai« ejtését, hanem a népnyelv jóízű szólásait is” (598).

S ha a számszerűségben van is némi túlzás, hiszen Csokonai, Arany, de még Vörösmarty, Ady, vagy az újabb költők közül Áprily, Illyés Gyula, Simon István, Csanádi Imre (vö. Nyr. 89: 339 kk., 90: 375 kk.) jóval több tájszóval él, a prózairókról, egy Jókairól, Móriczról, Tamási Áronról, Németh Lászlóról nem is szólva (vö. Nyr. 99: 339 kk.) — de abban föltétlenül igaza van a megállapításnak, hogy Berzsényi otthon volt a vasi és somogyi parasztok világában, s merített nyelvükből: nemcsak szavakat, hanem alak-(ejtés)változatokat, szólásokat is.

A következőkben az idézett kiadás alapján betűrendben tárgyaljuk Berzsényi tájszavait, M. betűvel jelezve azokat, amelyek Muresanunál is előfordulnak, *-gal, amelyek verses szövegben találhatók, s + -tel azokat, amelyek Berzsényi etimológiai fejtegetéseiben (A magyar nyelv eredetiségéről) pusztá nyelvi adatok példák. (Nincs egészen igaza Vargha Balázsnak abban, hogy „Ívekre menő nyelvészeti jegyzetei . . . legfeljebb tévedéseiben tanulságosak” [Vargha Balázs: Berzsényi Dániel. Bp., 1959. 259.], mivel tájszóanyaguk — mint látni fogjuk — nagyon is értékes.) A többi — jelöletlen — esetben értekező próza vagy levelezés értendő.

I. *Alak szerinti tájszók* Berzsényi műveiben.

Mielőtt listaszerűen számba vennénk a költő tájszóhasználatát, idéznünk kell elvi jelentőségű megállapításait, amelyekből kitűnik, hogy minden tájnyelvi elfogultságtól menten a *nyelvestétika* és a *jóhangzás* alapján foglalt állást a nyelvjárási alakváltozatok kérdésében is. Ismeretes, hogy Kölcsey többek között *méhe* szavát is kifogásolta, amelyet verseiben használt a köznyelvi *méh* ('apis') megfelelőjeként. Kölcsey bírálatára tett Észrevételeiben így védte meg eljárását: „*Méhe*, éppen mint *moha*, *kehe*, *terhe*, melyek természet szerint az e u p h o n i á t nevelik, mert minden bizonynal szebb a *méhe*, *moha*, *kehe*, *terhe*, mint a *méh*, *moh*, *keh*, *terh*, melyeket a magyar ki se tud mondani” (195). De nemcsak az esztétika, hanem a logika nevében is megvédte álláspontját: a nyelvjárási alakváltozatokat föl akarta használni a nyelvi félreértéseket okozó homonimák kiküszöbölésére: „De nemcsak az e u p h o n i á t lehetne így nevelni, hanem a szónak lételes hibáját is meg lehetne olyformán orvosolni, ha a *méhe* apís, a *méh* pedig uterus lenne, mely szerint mind az értelem, mind a hangzás nyerne” (196). (Vö. még: 513.) E gondolatát részletesen is kifejtette másutt: „Én úgy vélem, hogy idétlen agyarkodás helyett jobb volna nyelvünk hasznát tekinteni, s a nagy Dunántul még többeket is tanulni, ilyformán: *szín color*, *szín porticus*, *szék sella*, *szik nucleus*, *szél ventus*, *szíl latus*, *szíl ulma*, *ék decus*, *ík cuneus*, *mell pectus*, *melly qui*, *fölösleg superabundanter*,

felesleg két rész összevonva [= fele-fele], s így feles-fölös, fölöttem, mögöttem ezek helyett *felettem, megettem* s.t.” (513–4). Még érdekesebb, amit a Kölcsey által szintén kifogásolt *pirholagos*-ról mond: „A *verhenyeg, verhenyeges, pirhonyag, pirholag* s *pirholagos* annyit jelent nálunk, mint *piros hólagos*, vagy *habos*, mely nem egészen annyi mint: *veresses* és *pirossas*, hanem a *pirossasnak* különös speciese, melynek természet szerint különös nevezetének is kell lenni. Mert mennél többféle ideáknak tudunk neveket adni, annál tökéletesebb nyelvünk, a poézisban pedig mennél határozottabb a szín, annál elevenebb és szebb” (195).

Védőiratában — igen helyesen — kitér arra is, hogy milyen műfajokban élt tájszavakkal: „Második vádja a recensensnek, hogy én *provincialismusokkal*, *Voss Idylljeiből* s *alemanni versekből tanult szavakkal*, mint: *méhe, pirholagos, csatináz, döngécsel* stb. tölttem meg ódáimat.

Éppen olynemű vád, mint a másik. A *pirholagos* és *csatináz* nem ódáiban, hanem csak két gyermekes dalokban vagynak, a *döngécsel* két ódáiban, a *méhe* pedig csak egyben fordul elő. Igen helytelen tehát az a *megtömes!* De helytelen volna még akkor is, ha az igaz volna is, mert azon szavak éppen úgy beleillenek az ódába, mint akármely versbe” (uo.).

Hogy mennyire esztétikai szempontok szerint válogatott a nyelvjárási alakváltozatokban, az kitetszik Kazinczynak írt leveléből, ahogy az is kitetszik ebből, mily jól ismerte más tájak nyelvjárásait is: „vagnak némely tájakon oly éktelen szónyújtók, kik így beszélnek: *kévánom, kénós, kégyó, meglöttem*, azaz meglettem. És ezek nem kálvinisták, hanem többnyire pápisták” (385). Ugyanitt szól a „tótos” somogyi kiejtésről is: „A somogyi tótos magyarok így beszélnek: *erdeg* azaz ördög, *iri* azaz ürü stb.” (uo.) Ugyancsak az ízlés — a jóhangzás — nevében ítél más nyelvjárási alakváltozatok kérdésében is, mikor azt mondja, hogy „az ízlés pedig így [dönt]: nem *tanéttó* nem *tanétó*, nem *tanítottó*, hanem *tanító*” (391).

Az ő-zés kérdésében szintén részben az esztétika, részben a logika alapján foglalt állást.

„Az a sok *e* nem kevés kárt tett nyelvünkben, melynek hibáját és a monotóniát szaporította, és sok kétértelmű szavakat csinált, s az az éktelen szónyújtás és selypegés sem szebbíti, hanem csúfítja nyelvünket” — szögezte le (514), s szintén „fonológiai” szempont szerint ítélte: „Kisfaludy Károly emlékében előforduló ezen szavakra: *megette* . . . *felette*, jegyezzük meg a következőket:

1. *megette*, jobb: *mögötte*, mert amaz nemcsak monotóniás, de egyszersmind rút kétértelműség is, holott a »megette« annyi is mint: *devoravit*; de egyébiránt is a *mög* fent van még Vas megyében, hol az annyi, mint a barmok pérája vagy hátulja . . . 3. *felette*, így ismét monotóniát és kétértelműséget csinálunk, holott ez annyit tesz, mint: *devoravit*; jobb tehát mind a szép hangra, mind a nyelv legfőbbjére, az érteményre nézve a *fölötte*” (257). Érdekes, hogy a Berzsenyit majdan megbíráló Kölcsey ugyanaz idő tájt — 1810-ben — írja Kazinczynak: „Gonosz dolog az, hogy nyelvünkben annyi *e*-nek kellett teremni” (l. MNy. 39: 214–5), Berzsenyi dunántúli íróháza, Pálóczi Horváth Ádám pedig a niklai költőhöz egészen hasonlóan nyilatkozik a „dialectusi hangváltozások”-ról: „Néha szüksége van a’ *Poetának* a’ *dialectusi* hangváltoztatásokra, az egy hangúság’ *monotonia* távoztatása miatt is; ha sok az *e* egy sorban, ’s van benne *elsém*, tegye inkább *ötsém*, a’ *seté-t* *balog-nak*: *fellyebb* v. *feljebb*, *felséges*, *föllebb*, *fölséges*” stb. (l. MNy. 39: 215–6).

Berzsenyi nemcsak elméletben védte az *ö-ző* alakokat, hanem tudatosan használta is azokat műveiben. Kölcsynek írt Antirecenziójában pl. ezt mondja: „mely igen beleillik [az *enyhely*, a somogyi táj szó] a tiszai föntebb poézisbe! Somogyiasan mondtam, mert a *fentebb* kétértelmű s következésképpen helytelen” (514).

Éppígy *fölfödje*, *fölfödés* található nála (l. 278), s Horác című híres verse is így kezdődik:

Zúg immár Boreas a Kemenes fölött . . .

A *l* (*ly*) és a *j* kérdésében megállapítja, hogy ezek váltakozva fordulnak elő: „a magyarban az *l* és *j* folyvást felváltják egymást, s innét a sok *lák*, *lók*, *lyuk*, *juk* stb.” (513), s maga is a dunántúli *l*-ező alakokat használja: **göböl* (41), *göbölös* (353) + *gula* (572), + *királ* (563), *taval* (380) stb. Népdalgyűjteményében is ilyen alakokat találunk: „Áristem fala *likad* ki!” (159) stb.

Néha egyéb nyelvjárásiasságok is előfordulnak verseiben, igaz, hogy csak ritkán. Pl.

Nyugodni, enni, inni és *alunni*
Lehet mezőn is (117)

(Különben ez az alakváltozat nem volt nagyon szokatlan az időben, Csokonai is élt vele.)

Vagy másutt a *fennyen* a köznyelvi *fennen* helyett:

. . . az örök tünésnek
Fennyen parancsol . . . (102)

S most lássuk a költő alak szerinti dunántúli tájszavait betűrendben:

cserdülő (~ *serdülő*). „A' *tserdülő ifjú*” (Összöv. 27). A MTsz. a *serdül*-nek *csördül* alakját Kemenesaljáról és Zalából adatolja.

+ *dana* (568). (A MTsz. egyetlen adata 'korhely nóta, fajtalan dal v. éneklés' értelmezéssel a Tsz. alapján Vas megyéből, Kemenesaljárók való. A 'nóta' jelentésű *dan-ra* Somogyból, a 'dalolás', ill. 'dal' jelentésű *danaj-ra* Vas megyéből van adata. Vö.: „*eldanlom* első ömledzésimet” (53).

+ *donog* (~ *dong*) (568). A MTsz. egyetlen adata Tolna megyei.

* *döbög* (~ *dobog*). „Keblem *döbög*, szemem sír” (57); „Csak szíveink verésének | *Döbögése* hallatott.” (17); „A szív *döbögésé*” (18). A MTsz.-nak egy idevágó adata van csak, Komárom megyéből. Berzsenyinél a *dobog* is előfordul: „Félénk szeme nem mosolyog, | Csak dagadó melle *dobog*” (58).

* *döngécsel*. „Halkva *döngécselsz* [mint méh]” (50); „Mint kis méhe csak itt a vízerék köztül *Döngécsel* mezeink zsenge virágain . . .” (85). A MTsz.-nak nincs rá adata. Figyelmet érdemel Berzsenyi megállapítása, amelyet még idézni fogunk: „a *döngécsel* a *döng*-nek diminutí-

vuma, s mindenik jó a maga helyén, még ódában is” (196).

+ *eger*, *egerfa* (565). A MTsz. nem közli, az OrmSz. a rövid magánhangzós *egör* alakot adatolja.

furuglya(szó) M. (l. Nyr. 39: 205). A költőnek Balaton c. versében így fordul elő: „A kies estvéken nyögdécsel lassú *furullya*” (41), Berzsenyi népdalgyűjteményében pedig így található: „Minden kincse csak baltája | S vigasztaló *furuglaja*” (158) — annak bizonyítékául, hogy ezt az alakot hallhatta s ismerhette.

* *görhes*. „Amott az odvas fákban éheznek Az embereknek *görhes* istene, | S a legnagyobb bünt batkákért lemossa” (120). Az ÉrtSz. a *girhes* ('Feltűnően, gyak. betegesen sovány') címszónál tájnyelvi alakként vette föl a *görhes*-t. A MTsz.-ban még a *görhes* a címszó, s erre az alakváltozatra kizárólag a Dunántúlról közöl adatokat.

gunyhó (~ *kunyhó*). Versben és prózában egyaránt előfordul. A Balaton c. versében így: „a *gunyhók* lakosait szent törvény jobb keze védi” (42); Kazinczyhoz írt egyik levélben pedig így: „az én *gunyhóm* az én nagy Barátom kastélyától oly messze földre esett” (382).

- A MTsz. nem vette föl; a TESz. szerint a *kunyhó* az eredetibb s a *g*-s alakok az ország más vidékein is előfordultak. Szaitz már 1788-ban dunántúlinak minősített a „tiszán-inneni” *kunyhó*-val szemben (Fraz. 156).
- * (meg)hajul (~ meghajol). „Az ész az Isten, mely minket vezet, | Az ő szavára minden meghajul” (119). A *le*-igekötös változat is előfordul, így: *,*lehajult* fővel” (129). Berzsenyi népdalgújtéményében így található: „Be sokszor kértelek jóra, | De nem hajultál a szómra” (159). A MTsz. a *le-hajul* (’letörlesztődik [tartozás]’) adatot Kiskunhalasról idézi, a *rá-hajul*-t pedig (’beleegyeznek’ jelentéssel) Komárom megyéből.
- * *iszolag* (~ *iszalag*). „S a mohosult kő-láboknál | *Iszolag* tekerődik” (44). A MTsz. erre az alakváltozatra Sopron és Vas megyéből s Göcsejből idéz adatot. *kanyult*. „a nagy villásszarvú magyar juh és hosszú, sima, fejr *kanyult* fülű disznó” (346). A köznyelvi *konyul*-nak *kanyul* alakváltozatát Vas megyéből idézi a MTsz.
- + *kóricsál* (562). A szövegösszefüggésből — etimológiai példa — nem derül ki, milyen értelemben használja a költő. A MTsz. a *kóricál*-nak csak *kólicál*, *koricál* változatait ismeri, s a *koricsál*-ra a TESz.-nek sincs adata.
- + *kuszó* (575). A MTsz. Vas megyéből, Kemenesaljáról, a Balaton mellékéről, Veszprém és Fejér megyéből adatolja. *mast* (’most’). (402 stb.)
- * *méhe*. „Mint kis *méhe* csak itt, a vizerek körül” (85). (De előfordul a *méh* is: „Mézet és nektárt szedegetsz te, mint *méh*” [50] stb.) „Igy hordott eledelt nékie *méhe*, galamb” (130). A MTsz. az *-e* véghangzós alakokra Veszprém, Vas és Sopron megyéből, valamint Göcsejből idéz adatokat. A Mondolat a szótári részben (77) kifogásolta.
- + *méncs* (~ *mécs*). „*ménst* . . . a Balaton mellett így hívják a méceset” (559; l. még: 567). Egyébként verseiben a mai köznyelvi alakot használja: „Álmatlan szemei *mécs*ekkel virradnak” (52).
- + *mosódik*. „elosódni, *mosódni* éppen annyi, mint elillantani” (563). A MTsz. a *mosódik* igét ’mosakodik’ jelentésben Zalában, ’edényt mosogat’ értelemben Vas és Somogy megyéből idézi. Lehet, hogy Berzsenyi etimológiai találgatásai-
ba csak alak példaként került a MTsz.-beli jelentéssel.
- ócsóit M. (L. Nyr. 39 : 206). A MTsz. nem adatolja.
- + (el)osódni. „osontani, ocsódni, *elosódni*, mosódni éppen annyi, mint elillantani.” (563) A MTsz. nem vette föl.
- + *osont* „uszni, *osontani*, ocsódni . . . mind menést és felkelést jelentenek”. (572). A MTsz. Vas megyéből, Kemenesaljáról, Veszprém és Tolna megyéből valamint a Palócságból és Háromszékből idézi ’osont’ jelentéssel.
- perkel* (~ *pörkök*). „honunk *perkelt* pusztáit ily szőlőkoszorúkkal fölékesítenénk” (352); „a sophistai hiúság kanóca . . . *perkel* és vakít” (503).
- * *piarc*. „Ott a falukban s városok *piarcin*” (120). (Vö. CsokTájsz. 108–9.)
- * *pízseg*. „*Pízseg* körülte ánglus, franc, olasz . . .” (99). Voltaképpen a *pezseg* alakváltozata, bár némi jelentéskülönbséggel. A MTsz. a *pízseg* alakot ’nyüzög, hemzseg, sűrög-forog (pl. sok ember, sok apró állat)’ értelmezéssel a Tsz. alapján Vas megyéből, Kemenesaljáról, Göcsejből, Fejér megyéből, a Rábaközéből és Pápa vidékéről adatolja.
- (le)pökdőz (~ köpdöz). „Cátót *lepökdőzték*” (402). A *pök* ~ *köp* változatokról valamint a *pök* dunántúli jellegéről l. CsokTájsz. 109 kk.
- sárcsa* (~ *szárcsa*). „csak úgy közelíthetlek, mint a *sárcsa* az aetherbe’ ferdő sást” 370 (A kiadásban *sárcsa* alakban, de eredetileg *s-sel*; ld. MM. 342) A MTsz. a *sárcsa* alakot Fehér megyéből, a *sárcá*-t Somogyból adatolja.
- sompolog* M. (L. Nyr. 39: 207). Muresanu a *sompolyog* alakot közli, de az, hogy a költő az *l*-ező alakot használta, kivüláglík Széchenyi Istvánhoz írt leveléből: „*Visszasompolgott* már [az álmodó Hellenis] az agathoni vacsorákhoz, s nem egykönnyen fog hozzánk *visszasompologni*” (487). A Muresanu által is idézett adata még visszatérünk a jelentésbeli tájszók között is, mivel itt sajáttságos jelentésben fordul elő.
- távol* (~ *távol*). „*Távol* legyen!” (513; l. 517 stb.)
- tikrez* (~ *tükröz*). „Mely csendes vonásokban *tikrezi* magát a szív!” (363). A MTsz. a *tükrös*-nek *tikres* változatát a Dunántúlról: Zalából és Sümeg vidékéről ismeri.
- * *toldul* (~ *tódul*). „Villámok ádáz zápora, vérözön | *Toldult* s rohant rád” (69).
- * *töl* (~ *tölgy*). „A polgári *töl-ág*” (74); [a műveletlen] sárban fertőzik, | Azt a *tölt* tőrja, mely ötet táplálja” (100); „Nézd: a kevély *tölgy*, melyet az éjszaki | Szélvész le nem dönt” (29). L. még: *tölgykoszorú* (102, 104) stb. A *tölgy* más-kor — homonimaként — ’tögy’ értelemben is előfordul nála („A buta nép e zajt látá s Amalthea *tölgyét*” [130]). A MTsz. a *töl*-re és a *tölfá*-ra Baranya, Somogy, Sopron, Vas és Nyitra megyéből, a Répce vidékéről és a Balaton mellékéről idéz adatokat.

üing (~ *ing*). „*üingöket és gatyákat*” (368. l. még 454 stb.). A labiális magánhangzós alakokat a MTsz. a Dunántúlról ada-

tolja; Szaitz már 1788-ban dunántúlinak tartotta (l. Fraz. 155).

Voltaképpen ide tartozik néhány sajtószerű igeképzés is, amelyeknek egy részéről maga Berzsenyi megemlékezett, ezt írván: „*Nyögdecselni, szökdecselni, bökdécselni, döngécselni* szép dunai szavak” (386). A többieket Muresanu mint nyelvújítási szavakat tárgyalta, s mivel nem a költő nyelvújításokból felújított szavai között, azt kell hinnünk, hogy egyéni alkotást látott bennük: *bügdoz*, *fogódzkodik*, *gorombálkodik*, *hágdoz*, *huhong*, *lépdez*, *lökdőz*, *repdez*, *sugdoz*. Ezeket a NyÚSz. nem vette föl, csupán a *lépdel*-t idézi Kazinczyból s a *sugdos*-t Sándor István alapján. Ez utóbbit a Tsz. nyomán „A nép nyelvéből” valónak tartja.

A köznyelvi *nő* helyett használt *nől* már bizonyosan Berzsenyi anyanyelv-
járásra vall:

„azon kincs, mely kezekre van bízva.
Nem bábra, nem cudar majmokra kél;
Hanem hazánk kincstárában *nől*”. (100)

Prózában is ezt az alakot használta (l. 347), bár verseiben előfordul a mai irodalmi nyelvi alak is (pl. „Minden szerencsénk ezzel *nő* s hanyatlik?” [119])

Sajtószerű fosztóképzős alak nála a *sütelen* (a mai köznyelvi *sületlen* megfelelője): „hogy a recensensnek *sütelen* arrogantiáját megbüntessem.” (513–4). Érdekes határozói alak nála a 'halkan' értelemben használt *halkva*: „a setét völgy csermelye . . . *halkva* csörögdegél” (39), illetőleg: „A liget zöld sudarai | *Halkva* körül susogtak” (17). A Mondolat (70) tollhegyre tűzte. A MTsz. a rokon *hákkal* alakot azonos jelentésben Vas megyéből adatolja.

Arról már tanulmányunk elején volt szó, hogy Berzsenyi a *-ból*, *-ből*, ill. *-tól*, *-től* rag zártabb alakjai mellett foglalt állást. Prózájában valóban ezeket is használja (l. pl. 349, 507 stb.). Verseiben többnyire a köznyelvi alak található (pl. „romjai**ból**” [130], „Kihágsz nemednek szűk korlátib**ől**” [114], bár meglehet, hogy ezek már a közízlésnek, illetőleg baráti tanácsnak tett engedmények, mert ahol a ritmus úgy kívánja, a rövid alakot használja (pl. *Ádámtul* [132]).

A *jelentésbeli tájszók* száma viszonylag kicsi Berzsenyi műveiben (annál több a valódi tájszóké!). Lássuk most ezeket:

* *ácsorog* 'ácsingózik, sóvárog'. „az anyja keblén *ácsorgó* szópó” (120); „Ti láttátok az én bölcsőmnnek ringását | S *ácsorgó* ajakam első mosolygását” (76). A MTsz. ebben a jelentésben nem szótározta.

* *cimbora* 'szövetség'. „Nincs itt kegyetlen had s veszedelmes érc, | Melyért halandók véreket ontanák; | Nincs itt gonosz-ság *cimborája*, | Sem nyomorult fene nagyravágyás” (39). Hasonlóan: „Örvendj, hazánknak bölcs fia, Festetics! | Győztél, leromlott a buta *cimbora*” (71); „Ledült [Hunyadival a haza véd fala], s az undok *cimbora*, láncait | Elszaggatva,

kitör . . .” (133). A szónak erre az eredetibb, első jelentésére (l. TESz.) a MTsz. nem idéz adatot.

* *ernyő* 'lomb, árnyas hely'. „A világ lár-más vigadó-helyéről | Mint az elfáradt utazó, pihegve | Térek *ernyő*dhez, s fejemet lehajtom | Lágy mohaidra” (40); „a füzes *ernyein* | A csermely violás völgye nem illatoz” (81). (A szó használatára vonatkozóan l. Techert József: MelichEml. 451.)

* *faggat* 'zaklat, kínoz'. „Engem is üldöz az ég . . . | Üldöz s *faggata* már pólyámban (125). A MTsz. adatai nem tartoz-

¹ L. Berzsenyi Dániel Költői művei. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta és kiadta Merényi Oszkár dr. Bp., 1936. 257. RMKvt. 39. sz. (A továbbiakban: KM.)

nak ide, bizonyára a TESz. 'kínoz, gyötör' jelentésű eredetibb adataival van rokonságban.

far 'hegy kiugró része'. „A vad Dráva berkin | S Fáttra kopár *farain* lakó nép” (35); A roppant Bernhárd [= Szent Bernát-hágó] *farain* mulatni szerettél” (41). A MTsz. egy adatot idéz a *far*-nak idevágó jelentésére, Borsodból: 'A hegynek olyan kisebb része, a mely a lapos fölött hirtelen fölemelkedik'.

gebedett 'merev'. „Illik a huszárnak, mikor eget-földet elkerít, s ha a *gebedett* pedánt egy ebugattát mond, elmosolyodunk...” (512–3). Vö. a Muresanu által idézett *gebedezett* alakkal (Nyr. 39: 207). A MTsz. a Tsz. alapján 'megmerevedett' jelentéssel a Vas megyei Kemenesaljáról idézi a *gebedt*-et.

* *gerezd* 'szőlőfürt'. „a halmok koszorús oldalain ragyog | A százféle gyümölcs s a zamatos *gerezd*” (42); „Bíbor thyrusain nem mosolyog *gerezd*” (81), *aranygerezd* (92) stb. A MTsz. az Ipoly völgyéből, Zemplén megyéből és a Székelyföldről adatolta; a Dunántúlról, a Balaton mellékéről egy adatot idéz csak a Tsz. alapján, ezzel a jelentéssel: 'a szőlőfürtnek egy mellékszárán levő kis része'.

+ *nyoszola* (560); ugyanitt előfordul a *nyoszola-leány* is. E nyelvtani példákon kívül Kazinczyhoz írt leveleiben is használja a költő: „Ma rakódtam új szobáimba, letettem *nyoszolyámat* azon szegletben, melyben én haldokolni fogok” (394); „Plutarchal fekszem le *nyoszolyámba*, s Platóval kelek ki belőle” (387) stb.

* *póla*. A szó jelentése Berzsenyinél 'bölcső'. „*Pólyádba* paeán rengete tégedet!” (90) S Búcsúzás Kemenes-Aljától c. versében is az összövegben még *póla* volt a későbbi *bölcső* (l. 76) helyén: „Ti láttátok az én *polámnak* ringását | S Átsorgó Ajakam első mosolygását” (Összöv. 27); „Engem is üldöz az ég... | Üldöz s faggata már *pólyámban*” (125). Az eredeti helyesírású szövegben *pólámban* olvasható.¹ A MTsz. Somogyból idézi a *póla*-t '(teknő-forma) bölcső' jelentésben. A néprajzi szakirodalomban is találkozunk a göcsejiek *pólabölcső*-jével. Gönczi nyomán idézi a Néprajzi Értesítő: „Még a gyermek csecsemő, bölcsőben tartják lekötözve... A bölcsőül néhol még most is *pallut*, vagy elrongált sütőteknőt

használnak...” (Herkely Károly: Bölcsőtípusok hazánkban. Népr. Ért. 29. [1937.]: 367.) S hogy a *póla*, ill. *pólya* Berzsenyinél saját nyelvjárása szerint valóban 'bölcső'-t jelent, arról meggyőző indulatossá jegyzete, amelyet a Kölcsény által kifogásolt szóra tett: „*Pólyád szebb örömebe mártsd*. A német és deák még prózában is pólyának nevezi a hazát vagy szülőföldet, s hát nekem egy cifra ódában nem szabad úgy szólnom, mint azoknak prózában? Schiller mondja: *Wiege des Sturms, Wiege des Himmels*, s hát én nem nevezhettem Vauclose-t a szonett pólyájának?” (512). A félreértés forrása bizonyára az volt, hogy Kölcsény nem ismerte a *pólya* somogyi 'bölcső' jelentését; s így téved Merényi is, amikor a költő *pólyadal*-áról azt írja: „Berzsenyinél: dicsőítő ének” (624). A szövegbe a 'bölcsődal' jelentés illik: „Mit? s hát kell-e nekem álmodozás, remény? | Agyváz altat-e vagy *pólyadal* engemet?” (109).

ravatal. „Némely tájakon a nemesek a sír és kriptá fölé embermagasságú, fekete ormos deszkaboltozatokat szoktak csinálni, melyek néha kettősök, hármások, sőt négyesek is, ezeket nevezik *ravataloknak*” (373).

* *rideg* 'magános'. „... mint az aetherben lakozó *rideg* sas | Földre se nézett [a szilaj lélek]” (75). (A szó e jelentésére s használatára nézve l. CsokTájsz. 182.) *sarampó* 'oszlop(sor)?'. „Hősek márvány *sarampói* | Az idő eltemeti” (45). A MTsz. egyetlen adatot idéz a *sarampó*-ra 'léczkapu' jelentéssel, Kecskemétről. A Mondolat – nyilván Berzsenyi alapján – kipécézte a szót, így értelmezve: „*Sarampó. Oszlop. Momentum*” (87). A költő is felruházhatta sajátos jelentéssel a tájszót.

sompolyog 'színlel, hízeleg'. „magokat mőldogató, szájakat illegető, selypegő, gebedezett kokottok, melyektől a férfizűlés annál inkább undorodoik, mennél szebben pipeskednek, feszeskednek, kecseskednek és *sompolyognak*” (526, vö. Nyr. 39: 207). A MTsz. az 'alattomos, zavaros, ravasz, színlelő, alázatos, hízeglő' jelentésre két adatot idéz, egyiket a Tsz. alapján a Balaton mellékéről, a másikat Bódi Juszti gyűjtéséből a Dunántúlról.

A valódi tájszóknak valóságos tárháza Berzsenyi írói nyelve. S itt érdemes érintenünk néhány elvi fontosságú kérdést irodalmi nyelvünk és a nyelvjárások viszonyáról. Az ösztönösség korszakának nemcsak helyesírási tekintetben, hanem a provincializmusok (alakiésszókinszbeli provincializmusokra gondolva) dolgaiban is a szervezett irodalmi élet kialakulása vetett véget: Kazinczy-

nak, illetőleg valamivel már korábban modern irodalmunk alapvetőjének, Bessenyeinek föllépése.

Nem lehet véletlen, hogy a bécsi testőríró nagy hatású vígjátékában, A filozófusban már igen élesen fölvetődik a tájszavak kérdése. A darabnak megjelenésében is provinciális szereplője, Pontyi, a vidéki kisnemes, fölolvassa tisztartója levelét: „A nagy gyalomról is a pálák egészen leszakadoztak, a kátája is megtépődött volt, de befódattam . . . halat nem kaphatni; bónéval, szákkal, véterrel, mét hálóval, gyalommal tisztánréten próbálják, de alig kaphatnak egy néhány compót; a Tiszán es gárgya keszeznél, dévérnél, vagy balinnál alig foghatnak egyebet; a napokon kaptak mégis egypár sereget, azt az úr számára tartom.” (Szöveggyűjtemény a felvilágosodás és a nyelvújítás korának irodalmából. Bp., 1953. 56–7.)

Mire a külföldieskedő, félművelt Angyélika fölkap: „Ha, ha, ha füljék meg, ha törökül, vagy perzsákul nincs a levélnek több felénél írva — értitek-e gárgya, compo, devér, boné, száak, ha, ha, ha!” Majd később még ezt mondja: „nem értem, pedig magyar vagyok.”¹

Amire Csokonainak 1801-ben a dunántúli főnemes asszonynak, Széchényi Ferencnének ajánlott Kleist-fordításával felelhetnének: „forgolódjék a felföldi, duna- és tiszamelléki s erdélyi magyarokkal; levelezzen hazabéli tudósokkal; figyelmezzék a mesteremberekre; ereszkedjék le a paraszt, tudatlan, együgyű — de nála meglehet jobb magyar — községhez, aljnéphez: akkor majd nem lesz annyi új szó, annyi hallatlan ejtés ő előtt.” (HG. 1: 628).

De felelhetünk a tiszántúli Csokonai nagy dunántúli kortársával, Berzsenyivel is: „A provinciális szavak és szólások csak úgy árthatnak a poézisban, ha azok vagy rosszak, vagy mértéktelenek” (196). Mert e tekintetben (ha Berzsenyi — Kazinczy hatása alatt — nem is volt a legjobb véleménynel Csokonai művészetéről)² egyet értettek.

S ez volt a nagy szerencséje irodalmi nyelvünknek, hogy a kor két legnagyobb költői tehetsége, a debreceni polgárfi, a Kollégium nagy nyelvjárási kohójánál nevelkedett Csokonai s a dunántúli középnemes, a népközelben élő Berzsenyi egy nézetet vallottak a nyelvjárások kérdésében — szemben az Adelungot követő Kazinczyval, aki a Schriftsprache „fentebb stíl”-jének aggályos védelmében nagyon szorosra zárta a kaput a tájszavak előtt.

Berzsenyi és Csokonai állásfoglalása máig kihatóan beleszólt irodalmi nyelvünk kedvező irányú fejlődésébe. S ezek után lássuk Berzsenyi valódi tájszavait:

aklál M. „az építeni akaró pénzen sem kapván építő mesterembert, csak maga kénytelen utva-futva és úgy, amit tud, holmit összeáklálni” (350). „De jól mondá Péter mester: Egy kicsiny, de szép dolmánynak varrója jobb szabó, mint a helytelen mentéket ákláló!” (523). A CzF. ezt írja róla: „aklál . . . Dunántúl, nevezetesen Kemenesalon divatos ige, s am. imígy-amúgy, nagyjában öszveakgat, öszve-

férczel . . .” Megvan igekötővel is a CzF.-ben: „öszveaklál . . . Bizonyos gúnyt, és kicsinylést rejtő értelemben am. valamit imígy-amúgy, nagyjában, nagyokat öltve öszveakgat, öszvevarr, mint az ügyetlen, vagy sietve dolgozó varrók, szabók, foltozók tesznek. Tájszokásilag: öszveabdál, öszvebakgat, férczel.” A MTsz. nem ismeri. A NSz. cédulaanyagában egyetlen adatot találtam a szóra, 1844-

¹ Vö. Szilágyi F.: Les changements du lexique de la langue littéraire et courante Hongroise à l'époque des lumières, en rapport avec les changements de la conscience (collective) linguistique (stylistique). (Les lumières en Hongrie en Europe centrale et en Europe orientale. Bp. 1971. 87.)

² Vö. i. m. 206, 439.

- ből: „Aklál: filat, confilat; confundit. — Őszeveáklálta bókálta (Kőznép.)” (Somogyi A.: Szók. 19) A TESz. nem vette fel.
- baltáz M.** „az ily ökrész . . . már gyermekkorában hozzászokik . . . a csőszökkel *baltázni*, azoktól az ökröket . . . vissza-lopni.” (338). Sándor Istvánnal így talál-
ható a szó: „*Baltázni*, Baltafokozni. *Securiculae dorso verberare*” (Told. 20.).
- biling** „Az én poézisom csak egy idegen ég alatt sínlődő aloé, csak igen ritkán ad holmi kis *bilingeket*, de ápolni fogom, hogy neked is még valamit adhasson” (445). A MTsz. is elsősorban a Dunántúlról adatolja a szót, ezzel a jelentéssel: „néhány szemből álló szőlőfürt v. a szőlőfürtnek egy mellékszárán levő kis része.”
- + **bolgó** „a báró vagy perro bolondotis jelent, azaz *bolgót*.” (578) A MTsz. ’bohó, bolondos’ értelmezéssel a *bolygó*, *bolygó*⁶ alakot Abaújából és Gömörből adatolta.
- * **böcek** A Levéltöredék barátnémhoz ös-szövegében fordul elő: „Füstölgo [!] pipámmal könyökemre [!] dülök | *Bötze-kem* pislogó lángjait szemlélem”. (L. Ös-szöv. 31.) A tájszó a MTsz.-ban nincs meg. CzF. fölvette címszavai közé ezzel az értelmezéssel: „Kemenesali tájszó, am. tuskó, tőke, Másképp *bölköke*.”
- * **cakó** „Bárátom, a gonosz *cakó* megcsalt téged | Hogy várt fiú helyett ismét leányt hozott” (96; többször is). A ’golya’ jelentésű szóra a MTsz. egyetlen adatot közölt, a Tiszahátról.
- cibakol M.** „A gonosz Áte, ki többnyire minden magasb ihletű poétát meg szokott *cibakolni*” (247). A *cibakol* igét ’cibál’ jelentéssel a Tsz. alapján a Balaton mellékéről adatolta a MTsz.
- * **csalét** Berzsenyi híres verséből, A közelítő télből ismeretes: „A csermely violás völgye nem illatoz, | S tükrét durva *csalét* fedi” (81). A NyÚSz. csak a *csalit*-ot ismeri; első adata Baróti Szabó Dávid-tól van (l. 426). A TESz. szerint ’avar, haraszt’ értelemben már 1784-ben elő-fordul SzD.-ban. Berzsenyinél is ebben a jelentésben szerepel a szó. A MTsz. Kemenesaljáról adatolja a *csalét*-ot ’le-hullott száraz falevél’ értelmezéssel.
- * **csatináz M.** „Halld, mely édesen *csatináz* | A völgy zengő csermelye” (8). Egyike a Kölcsey által kifogásolt szavaknak. Vá-laszában Berzsenyi nemcsak azt írta meg, hogy a „*csatináz* a *csattognak* . . . dimi-nutívuma”, hanem műfaj-stilisztikai szempontból is védelmébe vette (l. 196).
- csigga** M. (l. Nyr. 39: 207). A MTsz. a ’csitít, csitítgat’ jelentésű igét a Duna–Tisza közéről, Szegedről és a Csallóköz-ből adatolja.
- csórag** „elég *csóragot* kelle túrnunk, míg nyelvünk gazdagságának legtermészetesb forrását megnyithatánk” (235–6). L. még: „*csóragos* szonettáború (239. to-vábbá: 242, 252). A ’pózna, gyümölcs-
verő (pl. dióverő) pózna, dorong’ jelentésű szóra a MTsz. Somogyból, a Balaton mellékéről s Baranyából idéz adatokat; a Rába mellékéről ’elágazó gyökérből készített ütle’g’ értelemben idézi.
- A *csóragol* ’csóraggal ver (le-, meg-)’ szintén megvan a MTsz.-ban: Somogyból, Baranyából és a Rába mellékéről.
- * **enyhely** „[Szívem] Repdez, mint Noé, galambja, | De *enyhelyét* nem láthatja” (23); „Mint egy elfáradt utazó | A vadon *enyhelyébe*” (85; vö. még: 102, 103, 111, 135). Kölcseynek szánt válaszában ezt írja a szóról: „Hiszen a recensens már régen használja ezen somogyi provincia-lizmusomat: *enyhely*, miért nem használhatná tehát a többit is? Vagy tán azt gondolja, hogy az új szó? Távul legyen! Somogyi paraszt szó! S ime, mégis mely igen beleillik a tiszai főntebb poézisbe!” (514). Berzsenyi alighanem téved abban, hogy Kölcsey és Kazinczy tőle tanulta a „Somogyi paraszt szó”-t: a MTsz. szerint ugyanis Szeged és Szentés vidé-kétől Tolnáig ismeretes (Somogyot nem említi!) az „*eny-hely*” ebben a jelentés-ben ’védett hely (a hol szél, eső, hó, nap heve nem éri az embert, állatot)’”. A NySz. a Debreceni-kódexből s a Tisza-vidéken élt Czeglédi Istvántól és Komá-romi Istvántól idézi, már a XVI. és a XVII. századból. A Mondolat tollhegyre szúrta, mintha legalábbis nyelvújítási szó volna: „Enyhely. *Enyhülés helye. Asylum*” (59).
- + **fana** „a magyar az ágyékszőrt *fanának* nevezi, s innét mondja: *fanos*” (561). A MTsz. a *fon* s *fona* alakot ebben a jelentésben a Székelyföldről és Abaúj-ból szótározta.
- + **fanos** (l. előbb!).
- + **fírgenc** „jól tudjuk . . . hogy a f és v . . . folyvást változik . . . virgonc, *fírgenc* . . . melyek egyet jelentők” (563. l. még: 556). A MTsz. a *fírgenc* szót ’fűrge, virgonc’ értelemben a Balaton mellékéről és Tolna megyéből adatolja.
- * **folár, folárkodik** „A férfi — ó bűn! — már ma kezekedik | Szép párja testé-vel, maga alkuszik | Gazdag *folárral*” (146). „Bátran merül most a buja ifjú-ság | Undok bűnében, s úszva *folárkodik*” (Uo.). A MTsz. ’kicsapongó, parázna’ je-lentéssel Vas megyéből — Ságról és Kemenesaljáról — valamint Göcsejből ismeri a *folár*, ill. *folýár* alakot. A *folár-kodik*-ra nincs adata.
- földosztály M.** (L. Nyr. 39: 305) Muresanu

a nyelvújítási szók közé sorolta; szerintünk inkább népnyelvi, ill. nyelvjárási. Az *osztály* szót 'osztályrész' értelemben Sopron megyéből adatolta a MTsz.

gimpli A 'süvöltő (madár)' ill. 'vörösbecg' jelentésű szó (a MTsz. egyetlen adata az utóbbi jelentéssel található, Bereg megyéből) voltaképpen nem eredeti dunántúli tájszava Berzsényinek; Kazinczyhoz szóló levelében írja: „En hernyókról, *Gimplikről*, Pipiskékről, mint Nagy Ferencz, ódálni nem tudok”; (374).

S hogy itt csakugyan (Vályi) Nagy Ferenc szóhasználatára utal a *gimpli*, az igazolható azzal is, hogy először az ő munkáiban bukkan föl: „Tzinke sirass Tsizzel... Őszike, szép *Gimpli*, Kenderke, Poszáta, Kanáli” (Magyar Musa, 1787. 394). (Vályi) Nagy Ferenc a Bereggel szomszédos Gömör megyében (Felső-Vályon) született s többi adatunk is felső-magyarországi íróktól van a szóra: a komáromi születésű Beöthy Lászlónál 1854-ben egy szóláshasonlatban fordul elő: „Feledékeny mint a sivityű (*gimpli*)” (Puncs. II. 111), s nem sokkal később a Nógrád megyei születésű (Losoncon, Pozsonyban és Eperjesen iskolázott) Lisznai Kálmánnál is megtaláljuk: „Sok csacsogó szarkák, *Gimplik* és verebek...” (Madarak pajtása. Pest, 1856. 350).

Az ÉrtSz. „táj” minősítéssel közölte, a TESz. azonban nem vette föl anyagába; ezért is foglalkoztunk bővebben ezzel a német eredetű tájszavunkkal. (A Tzs. a *Gimpl*-t így értelmezte: 'pirók, süvöltő; buta, ostoba'. Az emberre átvitt utóbbi jelentést az ÉrtSz. is szótározta s számos adat található rá a NSz. kéziratos adattárában.

* *göböl* M. „Itt a századokat látott vadonok feketednek, | Mellyek ezer meg ezer *göbölt* kényőkre nevelnek” (41). A MTsz. ezt az alakváltozatot a Balaton mellékéről, Somogyból s a Répce mellékéről adatolta. A *gübböl*-t Sopron megyéből, a -j-s alakot Torontálból, a *ly*-st Szegedről ismeri.

göbölös M. „mikor ellenben a vásárok előjönnek, szeszerez a *göbölös*” (353). A MTsz. 'hízó marhák pásztora' értelmezéssel Somogyból adatolta.

göröncös „A két első *göröncös* verseket így igazítsd...” (448). A MTsz. csak *göröncöl* igét ismer 'súrol' jelentésben Sopron megyéből, 'csörömpöl' értelemben a Balaton mellékéről. Berzsényinél alkalmasint 'zörgő, csikorgó' értelemben áll.

gubó „érzelegni, ábrándozni, új szavakkal fényelegni, értelmetlenül habatolni minden *gubó* tud” (230). A szó jelentését

Merényi az idézett Berzsényi-kiadás jegyzetében így adja meg: „tehetségtelen senki” (613). Az ÉrtSz. „táj, rég” minősítéssel a következő jelentéssel közli: 'Együgyű, ostoba ember' s Keményből ad irodalmi példát: „Ezen *gubó* még fővegét sem akarja leemelni.” (Az adat az Özvegy és leánya c. regényből való.) Tájszótárainkban nincsen adat erre a jelentésre s a TESz. sem vette föl. Berzsényi kortársánál, Kazinczynál találunk rá adatot, Vitkovics Mihályhoz írt költői levelében: „Való gyanánt azt csak Mihók veszi [amit mondok]. | Pirulsz vesződni vélek, a *gubókkal*” (Szövgy. II/1. Bp. 1952. 666). Ruzsiczky Éva, aki részletesen foglalkozott a szó történetével, csupán Kazinczy fordításaiból közölt rá példát, ebből az eredeti művéből nem. (L. KazTájsz. 247 kk.). Megállapítja, hogy a Nagyszótár gyűjtésében Kazinczy kortársai közül csak Berzsényiből van adatolva, s először Kazinczy használta (a NyŰSz. is neki tulajdonítja), szótárba először Márton foglalta 1823-ban. Meggyőzően mutatja ki, hogy Kazinczy szűkebb hazájából ismerhette a szót, amely kelet-szlávok eredetűnek látszik. Berzsényi adatával nem foglalkozik.

Úgy látszik, hogy a dunántúli költő a széphalmi íróvezérről vitázva itt tudatosan használta annak tájszavát, mintegy „visszalőve” vele s egyben azt is bizonyítva, hogy ő maga – dunántúli létére – bátran él a Tisza-vidéki szavakkal is. (Különben Kemény is alkalmasint irodalmi hatásra – Kazinczy és Berzsényi nyomán – élt a tájszóval.)

* *gyarat* „[A német férfi] köténybe' *gyarat*, kötőget, fonogat, tyukot ütlet” (138); „táncot jární, *gyaratni*” (562). Versében és szófejtő eszmefuttatásában – a szövegkörnyezet szerint – Berzsényi alkalmasint abban a 'sűrűn jár, jár-ke, jár-kál, sétál' jelentésben használja, amelyet a MTsz. Kassai nyomán Pozsony megyéből, ill. a Csallóközből adatolt.

habatol „értelmetlenül *habatolni*” (230); „mint részeg, ha *habatol*” (512). A szót 'szaporán, hadarva beszél' jelentéssel a MTsz. Vas megyéből (a Tsz. alapján), Kemenesaljáról, Háromszékből és Veszprémből adatolta. Berzsényi nyilván saját anyanyelvjárásából ismerte.

hél 'hél, házhél'. „nagyon hasznosnak a füstös konyhák annyibul is, mert azokbul a füst megjárván a háztető minden fát, azokat majd romolthatatlannokká erősíti, a *hél*at legjobb hús-, hal- és sajt-füstölővé teszi” (351). A „hél, hél” előfordul Berzsényi etimológiai fejtegetéseiben is (l. 559). Részletesen foglalkoztam a szóval Csokonai dunántúli tájszógyűjtését tár-

gyalva (I. CsokTájsz. 39–42); Berzsényi adatát akkor még nem ismerem.

héjáz „Innét [izgó és kalóz elmém] . . . míg az óda reptével *héjáz*, addig hívem, de ha azt egyszer írni kell, kezemtől hirtelen elpártol” (361); „Innét a magyar hél, héj, *héjjázni*” (559). A *héjáz* jelentése Berzsényinél Merényi szerint ‘magasan szárnyal’ (613). A MTsz. a *héjáz*-t a *hajaz* alakváltozatának tartja (így az ÉrtSz. is), s Szegedről idéz egy adatot ‘föfölműl’ jelentéssel. A MTsz. adata („Pista még Bolond Istókot is *hajazza* bolondságában”) alkalmasint a *hajaz*-nak ‘hasonlít vkihez’ jelentésével van rokonságban. (Vö. ÉrtSz.) A TESz. csak a *fennhéjáz*-t tette címszóul, amelyre 1597-ből idézi az első adatot. A TESz. említi mindkét etimológiai lehetőséget, amely egyrészt a *héj* (‘tető’) másrészt a *héja* (‘madár’) szóhoz kapcsolja az igét. Berzsényi is mintha az előbbihez társítaná. Nyelvjárási adatok híján nem dönthető el, hogy Berzsényi voltaképpen tájszót használ-e vagy a *fennhéjáz*-ból maga alkotott-e új igét.

* *héjáztat*: „A böles nyugodt elmével búcsúzik | E játékszín álarcájától, | Szabad lelke feljebb ohajtozik | E bujdosó csillag hantjától. | Érzí, hogy itt isteni szárnyait | Elégge nem *héjaztathatja*” (46). *hordozóskodik* ‘költözködik, hurcolkodik’. „szent György-napkor más szállásra *hordozóskodom*” (464). A MTsz. nem adta. Vö. OrmSz.: *elhordozkodik* ‘elköltözködik’.

interes ‘kamat’. „hatodfélezer forintom *interessének* felvevése” (404). A MTsz. csak az *inter*-t közölte ‘kamat (interes)’ értelmezéssel, Vas megyéből, az Őrségből. A TESz.-ben címszó az *interes* is, s megjegyzése szerint a szó „Nyelvjárási szinten él.” Mint alább, a *kamat* tárgyalásánál látni fogjuk, Berzsényi a fogalom e mai köz- és irodalmi nyelvi megfelelőjét is használta, amelyet akkor általában dunántúli regionális tájszónak tartottak, szemben a latin eredetű, általánosabban elterjedt *interes*-el.

jóbanya „én . . . *jóbanyáimban* Csebi Piros Ilköt és ezüst medencékbe” mosdó Török Magdolnát látok” (365); „Török Magdolna *jóbbanyámról*” (403). A ‘szépanya, öreganya’ jelentésű szót a MTsz. Vas megyéből, az Őrségből, Biharból és Kalotaszegről, párját, a *jób-apa*-t pedig Göcsejből és Kalotaszegről adatolta.

kámpoló („Csudálom, hogy Szemere a *kámpoló* gyermeket *visszakámpolja*” (405). Az ‘arcfintorgatással, nyelvöltögetéssel csúfol’ jelentésű igét a MTsz. Vas megyéből, Felsőőrrel és Zalából (Göcsejből) adatolja.

* *kámpolás* „Mint csürhe gyermek *kámpolásait*” (121).

kámpolódik „utánad *kámpolódva* kiabálnak” (402). Az igét a MTsz. a Répce mellékéről s a Tsz. alapján Vas megyéből adta.

kamat(ol) „gazdag *kamatját* a közjó szedi” (100); „illendő *kamat* mellett” (356); „Aki minden szívességet oly nagy *kamat*tal szokott viszonzni, mint Te . . .” — írta Kazinczynak 1810-ben (373); „az építő . . . a község munkájának árát a falu közpénzéhez adná, vagy ha le nem fizethetné, arrul annak *kamatolna*” (350) stb. A ma köz- és irodalmi nyelvi rangra emelkedett szót Berzsényi korában dunántúli tájszónak tartották. A Somogy megyei birtokos, Pálóczi Horváth Ádám ezt írta: „Egyik *Dialectus* a’ másiknak némelly *név* és *ige* szavait nem ismeri, mint a’ *Dunán* túli *kamatot*, *rác*z *borsót*, vagy *Zala* vármegyei *vásút* . . .” (MDial. 33). Kassai az *interes*-t „rövidebben *Inter*”-t Pozsony vármegyei „diákos szó”-nak mondta, a „Gántos Szók” között említve. „Jobbított” megfelelője nála a *kamat* (Bef. 286). Halka István viszont — megerősítve Pálóczi Horváthot — a *kamat*-ot Somogy megyei tájszónak tartotta még 1854-ben is (I. Magyarország és Erdély képekben. III. k. Pest, 1835 — 1854. 39). A *kamat* dunántúli elterjedését erősíti meg Jerémias Sámuel is, aki „Ormánsági szó”-ként közölte. (L. Tud. Gyűjt. 1828. 10. 69).

A dunántúli eredetű Mondolat — érdekes módon — kifogásolta, s „Interes, haszon” értelmezéssel közölte (71).

Berzsényi szóhasználatja is tükrözi azt az ingadozást, amely a korszak nyelvben megfigyelhető. A TESz. első biztos adata 1794-ből. Berta Györgytől való: „ez ország adósságaitul adandó *kamatot* (interest) tellyességgel le nem tehetete.” (Ehhez tudnunk kell, hogy a hevesi születésű Berta hosszabb ideig Győrött és Pozsonyban tevékenykedett.) A tiszántúli Csokonai következetesen az *interes*-t használta: „Mely bőv nyereségnek e lett *interesse*” (HG. II. 328 stb.).

A *kamat* szerb-horvát eredete meg is magyarázza dunántúli elterjedését. Amíg a latin általánosan használt nyelv volt a művelt rétegeknél, az irodalmiasnak érzett latin eredetű *interes* tartotta magát. A latin lehanyatlásával s a nyelvtisztasági törekvésekkel együtt adta át helyét az irodalmi nyelvben az *interes* a dunántúli tájszónak, amelyet a Mondolat írói még rovásra tettek — talán szerb-horvát eredete s kevésbé választékos stílusértéke miatt.

kamuti M. „Én ennek a pimasznak *kamuti*

szeméből már akkor semmi jót nem néztem" (411). A szót 'makacs, alattomos, tettetve meghunyászkodó' értelmezéssel a MTsz. kizárólag a Dunántúlról idézi. A TESz. 1792-ből adatolja. „? nyakas, makacs” értelmezéssel a Győr megyei Német Mihálytól. (Szerintünk már itt is 'sunyi' jelentésű a szó.) Az 'alattomos, sunyi' jelentésre a TESz. első adata 1829-i; Berzsényi adata ennél mindenképpen korábbi: 1817. szept. 8-án írt levelében fordul elő. A TESz. megjegyzése szerint: „Nyelvjárási szó.” Hozzátehetjük: dunántúli tájszó (a TESz. 1829-i adata is dunántúli: Veszprém megyei), s ez megkönnyítheti a máig tisztázatlan etimológiájú tájszó megfejtését (amelyből különben országosan ismert családnév is lett).

* *kavarc* „Jön oly idő még, melybe' gyászos | Hamvaiból gyülevész *kavarc* kél | ti. a hazának hamvaiból” (147); „De egyébaránt is az egész beszéd csupa *kavarc*, csupa tekervény” (523); „helytelenül összeszórt materiák *kavarc*” (533). A MTsz. nem ismeri. A kihüvelyezhető 'keverék, zavarék' jelentés nyilván összefügg a *kavar* igével. Merényi Öskzár szerint: „összevissza-beszéd: törmelék-halmaz” (617).

* *kepe* „a barnult arató víg dal közt hosszú *kepét* rak” (42). A 'gabonakereszt, keresztör' jelentésű szót a MTsz. csak a Dunántúlról adatolta. A TESz. szerint is: „Nyelvjárási szinten is csak a magyar nyelvterület nyugati részén él.”

kobak „költői rajzolatokban a borospohár oly prózai kép, valamint a büszke vitéz hátán a pálinkás *kobak*” (262). Részletesebben foglalkozott a 'tök ivóedény' jelentésű szóval Ruzsiczky (i. m. 287–288) s magam is (CsokTájsz. 136–7), ahol a tájszó dunántúli jellegére mutattam rá. Ruzsiczkyknak a Nagyszótárból idézett irodalmi példái közt nem szerepel Berzsényi. Mindenesetre ez az újabb adat is megerősítheti a *kobak* dunántúli elterjedését. Megjegyzendő, hogy Berzsényi Török szavak című török–magyar szójegyzékében is előfordul a szó: „kabak – tök, kobak” (580).

kujtorog M. „ezen szegény emberek hétszámra szanaszét étlen *kujtorognak*” (336). Berzsényinél 'csavarog' értelemben fordul elő a szó, amelyet már Kassai szókönyve Duna mellékinek mondott (II. 178). A MTsz. a Tsz. alapján Vas megyéből, a Kemenesaljáról és Pápa vidékéről adatolta. További adatai is zömmel dunántúliak: Göcsej, Somogy, Tolna, Fejér, Komárom. Csak egy-egy adata van Békésből és Szegedről. (Az ígét 'nyomorog' jelentésben szintén Pápa

vidékéről adatolja a MTsz., a Tsz. Tsz. alapján.)

Az ÉrtSz. már „nép” minősítéssel közölte 'csatangol, csavarog' értelemben. Korábbi irodalmi példája a dunántúli Vas Gerebentől, a későbbi a szegedi Mórától való.

A TESz. közelebbi földrajzi meghatározás nélkül „Nyelvjárási szó”-nak mondja. Első adata 1786-ból, a dunántúli Kőnyiből van; a szó 'nyomorog' jelentésére – szerintünk tévesen – Berzsényiből idézi az általunk fentebb ismertett adatot.

kurrogás 'kuruttyolás, brekegés' „Ezek csak oly versek, édes Kazinczým, mint azon amphibiumnak *kurrogása*, kit a holdfény gyepe csal” (370). A MTsz. a *kurrog*-ot a béka és a gerlice hangjának jelöléseként a Székelyföldről, a pulyka hangjának kifejezéseként Zalából adatolta.

+ *lam* (553). A *latyak* szinonimájaként fordul elő Berzsényi etimológiai fejtegetéseiben. A MTsz. 'lucok, csatak' jelentésben Pozsony megyéből s Győr vidékéről közli. A TESz. és az ÉrtSz. nem vette föl címszóanyagába. A Mondolat a „Harmat” megfelelőjeként közölte s kifogásolta használatát (I. 75).

méhkház 'méhkas'. „A böles görögöknél még a *méhkházakra* is ügyelt a törvény” (350). A MTsz. nem ismeri. A NySz. Kreszne-ricsekből s Radvánszky J.-ből idézi.

monyas „A Szarvasnak tavali szürke csikáját ... *monyasnak* hagyja” (465). A 'mén, csődör' jelentésű szóval foglalkoztam korábban (I. CsokTájsz. 190–191), ahol a *mony*-nyal kapcsolatban igazoltam e szó dunántúli jellegét. A MTsz. adatai is zömmel dunántúliak, bár van több adata a Székelyföldről s egy-egy Kiskunhalasról és Csongrád valamint Nógrád megyéből.

mór „miért nem lehetne azt törvénnyé tenni, hogy minden ezután épülendő falubeli házak kőből vagy *mórbul* és cserépfödélre legyenek?” (350). A 'vályog', ill. 'vályogfal' jelentésű szót a MTsz. a Nyugat-Dunántúlról és a Csallóközhöz adatolta. (S ez érthető is, mivel a német *Mauer*-ból származik.)

mórozás M. 'vályogkészítés' (I. Nyr. 39: 207). (339)

* *moraj* „Zug, mint dagadt felhők *morajja* | S Bosphorusok zokogó nyögése [a háború]” (68). „Szendergő suhogás váltja fel a *morajt*” (105). Többek között ezzel kapcsolatban írta Kazinczynak: „*Robaj, moraj, zörej, zsi baj, dörej* dunai szavak ugyan, de igen jó magyar szavak, szintűg, mint a *kacaj* és *zaj*” (386) (Vö. NyÚSz.).

mög „a mög fent van még [= él még] Vas vármegyében, hol az annyi, mint a bar-mok péréja vagy hátulja” (257). A MTsz. a Tsz. alapján Vas megyéből, Kemenes-aljáról, a Balaton mellékéről és Szeged-ről idézi ebben az alakban és hasonló jelentésben.

+ *mujkó* (562, 567). A MTsz. a *mulykó* ~ *mujkó* szót „mulya’ jelentésben Kecskemétről, Szentestről és Heves megyéből adatolta.

+ *mula* (562). Az ’öszvér’ jelentésű dunántúli tájszót (amelyből köznyelvi *mulya* szavunk is lett) a MTsz. Esztergom, Veszprém és Baranya megyéből, továbbá Kiskunhalasról közölte. Foglalkoztam a szó dunántúli elterjedésével Simon István írói nyelvéről szólva (l. Nyr. 89: 147).

+ *mulika* (567). A MTsz. egyetlen adata az ’igen kicsiny’ jelentésű tájszóra Somogyból való. A szövegkörnyezetből világos, hogy szófejtő kísérleteiben Berzsenyi is ebben a jelentésben használta.

+ *muszol* (562). A MTsz. a ’megzúz, össze-zúz (szóllót kádban . . .)’ jelentésű igét, alakváltozatait és származékait kizárólag a Dunántúlról adatolja, többek közötti Somogyból és Kemenesaljáról, ahonnan Berzsenyi is ismerhette.

+ *nyanya* (551, 560). Az ’anya, mama’, ill. ’nagyanya’ jelentésű szó ma csibész-nyelvi jellegű, eredetileg azonban dunántúli tájszó volt. (Foglalkoztam vele Németh László írói stílusáról szóló tanulmányomban: Nyr. 99: 340). A TESz. irodalmi példái a dunántúli Baksay Sándortól valók; „Bizalmas használatú, illetőleg nyelvjárási szó”-nak minősítette.

nyekeg(ő) „Mit ér pedig a versmuzsika, ha egyszer a gondolat formátlan, és a belső modulatio *nyekeg?*” (242); „egy öl *nyekegő* verseket hozott” (411). A szó itt abban a ’fájdalmasan nyögdecse!’ jelentésében áll, amelyre a MTsz. a Tsz. alapján a Balaton mellékéről idézett adatot.

* *őszibogár* „Az őszibogárnak búsongó hangjai” (80). Az *űszibogár*-t a MTsz. a Balaton mellékéről adatolja a jelentését illetően átutal a *ősziféreg*-hez, amelyre szintén egy adata van, Szilágycsóból, ezzel a jelentéssel: ’tücsökfaj, mely a szóllók között s általában a hegyek déli oldalain nagy sokaságban található őszel’. A dunántúli Csanádi Imre verseiben is előfordul (l. Nyr. 90: 379).

pagony „*pagony*... nem egyéb, mint Revier, vagy az erdőnek különös szakasza, melyet vagy ültetnek és nevelnek, vagy akármiért megtiltanak és bekerítene. Vas vármegyei szó.” (399). Kazinczy nem ismerte a dunántúli tájszót. A költő válaszában — mint láttuk —

Vas megyei tájszónak mondta: CzF. is dunántúli tájszónak tartotta: „Túl a Dunán, fiatal erdő, mely vágás után hajt.” (Berzsenyi hivatkozik még a szóra nyelvészeti jegyzeteiben is, ahol figyelemre méltón ezt írja: „A *Pugna* és a dunai *pagony*, melyen most *sort*, *szakaszt* értünk, egészen egyek” (555). S ebből természetesen nem a szóhasonlítás, hanem az új jelentés a fontos (vö. még 575). (E második jelentésre nézve vö. SzlJöv. 371—2.)

A *pagony*-ra az első közzéadott adatot a SzófSz. 1808-ból. Sándor Istvánból idézte. Ott ez az értelmezés található: „Az erdőnek azon része, mely a’ Vadászok és Hajtók között vagyon” (Told. 294).

Már 1809 előttről is vannak adatai a Nagyszótár gyűjtésének: 1788-ban a dunántúli Pálóczi Horváth Ádámnál ezt találjuk: „Nints alkalmas hely e’ puszta *Pagomba*” (Holmi I. 141), s ez nemcsak hangalakja, hanem jelentése miatt is figyelmet érdemel: a „puszta” *pagony* jelentése aligha lehet ’erdő’. Később is jó ideig csak dunántúli írók használják. Helmeczy 1816-ban azt írja Berzsenyi versei elé iktatott Értekezésében, hogy „Győrben: *pagony* nevendék-erdő” (Ért. 41). (Érdekes, hogy a NyÚSz. nem tárgyalja a *pagony*-t.) A dunántúli Náray Antalnál 1824-ben: „kilovaglott véle a’ szomszéd *pagonyba*” (Máré-vára. 64). Később a Győr megyében tanult Czuczor népszerűsíti „csendes a zöld *pagony*” (Költ. II. 1835/1890. 40, 177 stb.). Vörösmarty saját nyelvjárása szókincséből ismerte: „Szépen, mint déli *pagonynak* | Szálai, serdültek fiaim” (l. ÉrtSz.). Elsősorban Vörösmarty terjeszthette el az irodalmi nyelvben, de Berzsenyinek is úttörő szerepe volt ebben. Így került bele a költői nyelv vérkeringésébe: 1867-ben már a felső-magyarországi Tompa is élt vele: „Nincs a varázs, mely a | Zöld fák árnyába vont, | S fénynyel boríta be | Romot, csermelyt s *pagonyt*” (Legújabb költ. 1867. 83).

Ma is része a Berzsenyi által használt „Vas vármegyei szó” választékos — első-sorban költői — nyelvünknek. L. a Juhász Gyula szótárt. — A tájszó dunántúli jellege megkönnyítheti annak tisztázását is, hogy melyik szláv nyelvből vet-tük át (vö. SzlJöv.).

pántalódik „Barátom! nem azért hurcol-tunk ide, hogy veled *pántalódjunk*” (170). A ’nyelveskedik, szájakodik’ jelentésű igét a Tsz. alapján a MTsz. Vas megyéből, a Kemenesaljáról adatolta. Másik adata ’zsörtölődik’ értelemben Göcsejből való. Az ÉrtSz. nem vette föl anyagába.

* *pántli* ’szalag, pántlika’ „Tarka piros

- pántlik* repdesnek” (136). Megjegyzendő, hogy itt a költő némi gúnnyal a dunántúli németek viseletéről szól, tehát föltehetően az ő szóhasználatukat utánozza. A MTsz. csak a *pantel*-t ismeri ’pántlika, szalag’ értelemben Gömör megyéből.
- pásztorozás* / . Muresanu — jelentés nélkül — a költő nyelvújítási szavai közé sorolta. „szükség volna ... minden legkisebb lopást a legnagyobb keménységgel büntetni, a *pásztorozást* minden lehető módon fogyasztani, minden gyanús embert a pásztorságtul eltüntetni” (344). Berzsenyi ’pásztorkodás’ jelentésben használja, némi pejoratív árnyalattal. A MTsz. csak a *pásztorol* igét közölte, Háomszékéből, ’öriz’ jelentésben.
- patécs* M. „tele fejem hadilármákkal, mársokkal, kvártélyozókkal, ispotályokkal és *patéccsal*” (370). A szót ’himlő’ jelentéssel a MTsz. Vas megyéből közölte. Hasonló jelentésű további adatai is a Dunántúlról valók.
- péra* „a barmok *pérája* vagy hátulja” (257). Ebben az értelemben a MTsz. kizárólag a Dunántúlról adatolja; a Tsz. nyomán első adata a Kemenesaljáról való.
- (ki)*petyeg* „ezentúl igen sokat fogok írni, még pedig oly rendetlenül és átabotába, mint egy lírikus és oly szabadon, mint egy beszélni tanuló gyermek, aki mindent *kípetyeg*, ami a szíven van; de aki mindazonáltal soha el nem felejtí azt minden *petyegés* mellett is, hogy tanító-jával és vezetőjével beszél” (372). A *pötyög* alakot ’gagyog, csacsog, kotyog’ jelentéssel a MTsz. Győr vidékéről, Zalából, a Nagykunságból, Nógrád, Heves megyéből és a Csallóközből adatolta. Részletesen foglalkozott a szóval Ruzsiczky, aki a NSz. gyűjtéséből (többek között Bessenyeitől és Csokonaitól is van adata) azt olvasta ki, hogy „a tárgyalt szó eléggé széles körű (irodalmi) használatnak örvendhetett, sőt alighanem a (köz- és) irodalmi nyelvi szintet is megközelíthette” (KazTájsz. 321).
- pípiske* (l. a *gimpli* szócikkét!) A *pacsirta* jelentésű tájszót Berzsenyi alkalmasint szintén nem saját nyelvjárásából ismerte, hanem a *gimpli*-vel együtt bizonyára Vályi Nagy Ferenc szóhasználatára utal vele. A MTsz. a *pípiske*-t az Ormányságon kívül Nyitra megyéből, Rozsnyóról, Borsodból, Abaújából, a Hegyaljáról és Egerből idézi.
- * *pirholagos* ’pirosas, halvány piros’ „Alkonyati homály terjed | A csillagok boltjára, | A *pirholagos* lánggal gerjed | Az esthajnal sugára ... ” (62) (Vö. 195).
- + *poroszka* (572). A MTsz. ’apró sebesen járó (ló)’ jelentéssel a Somogy megyei Marcal mellékéről közli. (Az ÉrtSz. irodalmi példái Jókaiból és Gárdonyiból valók.)
- * *pumi* M. „Nem tud *pumit*, szajkót tanítani” (99). A MTsz. ’kisfajta eb’ értelmezéssel a Balaton mellékéről adatolja, a *pumi-kutyát* a Székelyföldről.
- rakia* A költőnek Herder c. kis epigrammájában fordul elő: „Hát az eposz mellett nyom téged, Herder, az álom? | Normánnak *rakiát* töltsetek és aszubort. (139)” A MTsz. ’pálinka’ értelmezéssel közli a *rakia*-t Pozsony és Nyitra megyéből, s a *rakja*-t ’rossz pálinka’ jelentéssel a Dunántúlról. Csokonainak 1798-ban a Dunántúlon írt versében is előfordul, *rakki* alakban: „Itt hordóval s butykosával ... *Rakkival* s más pálinkával | Áll a bor s szilvórium” (HG. II. 311).
- regget* M. „Vadság szaggatta és *reggette* külön az embereket”. (357). A ’rekeszt, zár’ jelentésű igét Baranya megyéből s Kassai nyomán a Hegyaljáról idézi a MTsz. A *be-regget* származékot ’berekeszt’ jelentéssel a Balaton mellékéről és Kassa vidékéről adatolta. Cz.F. „Erdélyi tájszó”-nak mondja. Berzsenyi nyilvánvalóan saját nyelvjárásából ismerte.
- robaj* (386) (L. a *moraj*-nál idézett példát.) A szót Csokonai a Dunántúlon ismerte meg. Hivatkozik is rá Kleist-fordítása jegyzeteiben: „*Robaj*, zördülés, zörgés, zörej, zör, nesz. Dunamell.” (HG. I, 692) Más Dunántúlon írt versében is használja, pl. Georgicon-fordításában: „Im a rettenetes Nisus nagy *robajjal* kergeti [Scillát a levegőben]” (HG. II. 280).
- + *ronda* (555). A NySz.-nak nincs rá adata. A dunántúli jellegű tájszóra nézve l. Nyr. 99: 340. Már Kassai is, „Duna melléki szó”-nak mondja (IV. 239) s Helmecki szintén (Ért. 43). Csokonai is dunántúli vonatkozású műveiben használta (l. HG. II. 247, III. 345).
- + *séd* (~ *sét, siét*) „Hogy a po és don víz, már láttuk, s hogy a se, si sem egyéb, látni a folyónak Balaton-melléki neveiből, úgymint a *siét, sét, séd, sió*” (559). A Berzsenyi által említett *sét* alakot a Tsz. alapján a Balaton mellékéről, illetőleg a *Sét-árkát*-t Szekszárdról adatolta a MTsz.
- + *sió* (559) (L. az előbbi szónál.) Részletesen tárgyaltam korábban Csokonai Dunántúlon megismert tájszavairól szólva. (L. IrNyDolg. 123–6).
- sódér* „Vállforgóm és *sódérom* letörött” (412). A ’váll’ jelentésű szónak (a *sódar* alakváltozatának) ezt a nyelvjárási alakját Sopron, Zala megyéből és a Dráva vidékéről adatolja a MTsz. (Vö. CsokTájsz. 93–6.)
- szalank* „S hogy a recensensnek sütelen arroganciáját újra megbüntessem, íme,

valamint már somogyi szóra tanítottam, úgy tanítom most őrségi szóra is: az *isnyeff* nem *isnyeff*, hanem *szolank*” (514). Ez a példa jól mutatja, hogy a költő nemcsak szűkebb hazájának, a Kemenesaljának, illetőleg Somognak nyelvjárásában volt otthonos. A mai köznyelvi *szalonká*-nak *szaláng* alakját Vas megyéből adatolt az Tsz., innen vette át a MTsz.

* *szenelő* „Halljad, Flaccus arany lantja mit énekel: | Gerjeszd a *szenelőt*, tölts poharadba bort” (38). Prózában is használta: „Ha azon tárgyakat, melyeket Uraságodnak említeni tetszett, az én magános hegyi *szenelőmben* vagy vén diófám alatt dialogizálhatnánk, mélyebben meríthetnének az igazság forrásába s lelkeink érzéseibe” — írta Kazinczynak 1809-ben (365). A tájszót ’kandalló’ értelemben a Balaton mellékéről adatolta a Tsz. alapján a MTsz. A „hegyi *szenelő*” Berzsenyinél a szőlőhegyen épült fűthető présházat (aszalót?) jelentheti. CzF. szerint a *szenelő* „Balaton melléki szó” s azt jelenti: „Tűzhely, kandalló, katlan, vagy serpenyőféle edény, melyben tüzelnek, szénét égetnek, *szenelnek*.”

szerkőztet „aki azt [a díszes formát] helyesen tudja *szerkőztetni*, foltozni, naturalizálni, az a mester” (370). „a mezei szorgalmat és népboldogságot egyedül azáltal lehetne legfőbb tökélyre juttatni, ha a földművelő népet valami célirányosb egyesületekbe *szerkőztetnék*” (355). A MTsz. az *oda-szerkőzik* igét a Tsz. alapján „Vas m. Kemenesalja?” jelzéssel ezzel a jelentéssel adatolta: ’odatelepszik (pl. vmely társaság körébe)’. Másik adata szintén a Dunántúlról való, Bódiss Jusztin gyűjtéséből. A *szerkődzik* igét ’telepszik (oda, melléje)’ értelmezéssel Pápa vidékéről adatolta, az *oda-szerkődzik*-et pedig ’odatelepszik (pl. vmely társaság körébe)’ jelentéssel a Dunántúlról.

Berzsenyi jegyzetét is csatolt az alapszóhoz a „hiányos népszerkőztet”-ről értekezve: „*Szerkőzni és szerkőzni* dunai szó, mint *férkőzni, vetkőzni, mérkőzni, kendőzni* stb., mely szólas minden bizonynyal jobb, mint a monotonias *szerkezni* vagy éppen *szerkeszni*” (354). Az író a *szerkőztet* igét nyilvánvalóan ’alkalmaz’, ill. ’szervez’ jelentésben használja, a *szerkőztet* jelentése pedig nála ’szervezet, alakulat’. (L. pl. 354).

szeszereg M. „Somogyban egész télen alig van valamirevaló vásár... mikor ellenben a vásárok előjönnek, *szeszereg* a göbölös.” (353). Muresanu ’szepeg’ értelmezés-

sel közölte. A MTsz. részben ’nyöszörög’, részben ’szepeg, szurkol, drukkol, fél (a büntetéstől)’ értelmezéssel a Dunántúlról adatolta: Zalából, a Balaton mellékéről, ill. *szöszörög* alakban Győr megyéből.

szíporka „hol üti ki magát előbb az *electrica szíporka?*” (371). „*Szíporka* nálunk annyi mint *szikra*” (373). A MTsz. a *ciporka* alakot a Palócságból, a *szapirká*-t Sopron és Vas megyéből, a Répce mellékéről adatolta. A *szapirkál*, ill. *szipirkál* változatot ’szíporkázik’ jelentésben szintén a Nyugat-Dunántúlról ismeri.

szunyáta „elfojtják bennem a gazdasági paraszt-veszedségek az egyébiránt is nagyon *szunyáta* írásösztönt” (491). Az ’aluszekony, tunya, rest’ jelentésű szót a MTsz. Szatmárból, a Székelyföldről, Hevesből és a Csallóközből adatolta. Somogyból és Vasból nincsenek adatai.

tajbász M. „a hidegebb s gyakran nagyon is *tajbász* svábok között oly sok takaros, pontos, minden legkisebb szegre és szalmaszálla ügyelő gazdákat lelünk” (347).

A MTsz. ’ügyetlen, gyámoltalan, élehetetlen stb.’ értelmezéssel Göcsejből, ill. a Zala megyei Hetésről közölte. ³

takarulás M. „Hogy Sárközyvel szólhas-sak, s levedre teljes választ adhassak, megýenýknek mostani gyűléseig késtem. Azonban csalódtam, mert *takarulásom* a gyűlésnapra esvén, házamnál kelle maradnom” (396). Muresanu nem értelmezte a szót. Jelentése nyilvánvalóan ’betakarítás’. A MTsz. a *takarul* igét ’a gabonát betakarítja, haza hordja’ értelmezéssel Zalából közölte.

**títíláz* ’trilláz’. „A víg madár mint *títíláz*” (Összöv. 33.) A nyilvánvalóan hangutánzó szót a MTsz. nem közli. A hasonló hangzású *títílál*-t ’pizsmog’ jelentéssel a Kiskunságból, a ’tilinkó’ jelentésű *títílinka*-t Brassó megyéből adatolja.

utva-futva „maga kénytelen *utva-futva* és úgy, amit tud, holmit összeaklálni” (350). A MTsz. az *utás-futás*-t ’lótás-futás’ értelmezéssel Somogyból közölte.

verhelyeg(es) „A *verhenyeg*, *verhenyeges*, *pirhonyag*, *pirholag* s *pirholagos* annyit jelent nálunk, mint *piros hólagos*, vagy *habos*” (195) (vö. a *pirholagos*-sal.). A MTsz. a *verhenyeges*-t a Tsz. alapján a Balaton mellékéről, a *vörhenyeg*-et ’skarlat’ értelmezéssel Somogyból adatolta.

virrogatás „végre magunk is, a nyugtalan *virrogatás* miatt, hideglelésbe estünk.” (388) A MTsz. a *virrogat* ige *vérogat* alakját ’többször éjjelez’ jelentéssel Zala megyéből, Keszthelyről adatolta.

Nem volna teljes a költő népnyelvi ismeretéről adott vázlatunk, ha nem szólánánk az írói nyelvében — s leveleiben — előforduló ízes fordulatokról, szólásmondásokról. Már Merényi Oszkár megjegyezte, hogy a vasi és somogyi parasztok között forgolódva „magába szívta nemcsak a szavak dunai ejtését, hanem a népnyelv jóízű szólásait is” (598). Ezekből szedtünk itt össze néhányat mutatóba:

dugába dül, „*dugadült* falu” (333). (A dunántúli eredetű szólásra nézve l. CsokTájsz. 80—83.)

eget földet elkerít 'kacskaringósan káromkodik' (512—3).

füstbe megy „füstbe megy ezen szép örömöm . . .” (400). (Konkrét jelentésében is: 349).

„*három a tánc*” „Hogy három volt a Gratia, azt még most is tudja a magyar, mert ezért szokott a táncban kiáltozni” (562).

kurucvilág „A Hitel [Széchenyi műve] nálunk egész *kurucvilágot* támoszta” (485).

nyakra-főre „nyakra-főre új házat kellett építenem” (391)

**pillét vadászni* „Nem tud [a magyar] pumit, szajkót tanítani, | És nem tud lopni, sem pillét vadászni” (99). A NySz. Baróti Szabó Dávidból idézi: „Haszontalan dolgok: rostán vizet merni, leppentyüt, pillét úzni” (MVir. 220). *rókalyukból kifüstöl.* „Holnap megindulok Vasba, hogy stoicus atyámat lássam, és ragadozó sógoraimat a rókalyukból kifüstöljem” (398).

rövid életű, mint a Varga Péter bocskora. „A helytelen szó ~” (515).

tüskén-bokron hurcol. „Egyik ideák tengerének látta azt [ti. Széchenyi Hitelét], másik lepdező angol-parknak, melyben a repdező genius némelyeket rózsák és templomok közt repdeztete, másokat pedig ~a” (485).

Tollat az orrába! A Kölcsény című epigrammában szigorú kritikusa szájába adja ezt a szólást, amely arra a szokásra utal, hogy a liba csőrén („orrán”) áthúzott tollal a kotlást („költés”-t) megakadályozzák. A szólással részletesen foglalkozott Gy. Gömöri Jenő (l. MNy. 47: 277—9).

A szólások mellett gyakran a népi bölcsesség példabeszédei, közmondásai is elő-előkerülnek: „Mert jól mondja a magyar, hogy a négylábú ló is botlik, s a vak is talál néha patkót” (238); „Így tanul a vén pap is holtig!” (399) stb.

S lutheránus létére bibliai képek, hasonlatok is fölbukkannak prózájában: „Ragadja meg ezt [a geniust] Méltóságatok, mint Jákob az Istent a pusztában, s megáldja hazánkat” — írja Széchenyi Istvánnak és Wesselényi Miklósnak (484).

A népnyelv mellett a régi nyelvnek is kitűnő ismerője volt a többnyire „ösztönös költőnek” elkönyvelt niklai génusz. Pedig ebbeli tudása is vetekszik a „poeta doctus”-okéval! Csak néhány kiragadott példa írásaiból:

+ *ara* „rég magyar szó s annyi, mint meny vagy nurus ['menyecske’]” (559—60).

+ *istáp* „*Stab* . . . innét a régi *istáp*” (572).

+ *hop-mester*: „*Hof* . . . Innét látjuk a régi írásokban: ~” (572).

+ *hostád* (Uo.).

+ *oszom* „ide tartozik még a régi ~ is, mely annyi, mint őrzöm, oltalmazom vagy vigyázom” (572). A NySz. Szenci Molnár és Páriz Pápai szótáraiból s a kódexekből idéz példát a 'hüten, bewahren' jelentésű *osz*-ra, ill. *óz*-ra. (Ugyanott a *meg-osz*-ra is idéz példákat Meliusz Juhász Pétertől, a XVI. századból, s Kolosi Török István és Veresmarti Mihály műveiből, a XVII. századból.)

+ *zum*, *zium* 'szem'. Szófejtő jegyzeteiben említi az 'Auge' jelentésű „régí *zum* vagy *zi-um*” alakot (573).

A példákat szaporíthatnánk, de talán ez is elegendő annak bizonyítására, hogy Berzsenyi mily tudatos bűvárlója s mily kitűnő ismerője volt szélében-hosszában — a nyelvjárások és a nyelvtörténet irányában — anyanyelvének.

A stílusvizsgálat eddig általában a nyelvteremtőt, a nyelvújító szóteremtőt tartotta számon, azt a költőt, aki egyetlen költeményében így ontja az új merész összetételeket, képzéseket, szókapcsolatokat: „*Villámok ádáz zápora*”, „*vérozón*”, „*Rémíthetetlen melled acélfalat vont*”, „*Gígászerővel harcra szegült karod*”, „*a fene fátumok | Mozdíthatatlan zárait átüti*”, „*Fényes utat tuskodva tör . . .*” (Az ulmai ütközet). A NyŰSz. aránytalanul keveset foglalkozik Berzsenyi szavaival, s ebben része lehet annak, hogy a niklai költő nem annyira a köznyelv szókészletét igyekezett bővíteni, hanem a költői nyelvet gazdagította. Ahogy már Tolnai észrevette: „Az új szóban nem a magyar nyelv szótári anyagának bővülését látta, hanem a költői nyelv új eszközét érezte” (A nyelvúj. 139). A NyŰSz. szerint mindenesetre köznyelvi *lángész* szavunk is Berzsenyinek köszönheti létét (l. a Fohászkodás c. verset) s a TESz. sem tudott ennél újabb adatot idézni. S elég, ha költői szókincséből — csak úgy találomra — ilyen eredeti összetételeket idézünk: *acélhegy* (133), *bércalp* (52), *érckéz* (30), *érctorony* (64), *gőztorlat* (103), *gyémántzár* (110), *lángajak* (125, 130), *lángérő* (132), *lángige* (114), *lángküszöb* (86), *lángszárny* (66), *vérpatak* (67, 101), *vértor* (133), *vérzivatar* (29), *villámkard* (68), *villámsugár* (32), *villámszó* (103), *villámszózat* (101) stb.

Mi most új oldalról próbáltuk megvilágítani a niklai költő nyelvi művészetét. S ez a próba is bizonyíthatta, mily kincsek szunnyadnak még műveiben föltáratlanul, s mennyi még az elvégzetlen munka.

Első helyen a kritikai igényű Berzsenyi-kiadást kellene említeni a tenni-valók között, amelyre a költő szókincsének legteljesebb feldolgozása, egy Berzsenyi-szótár épülhetne. Egy ilyen „egykötetes” költő esetében ez nem is volna olyan nagy munka; ezzel párhuzamosan gondolhatnánk a kortárs Fazekas Mihály műveinek szótári feldolgozására is: az ő művei is elfértek két kötetbe a kritikai kiadásban, s így rövid úton el lehetne készíteni a Fazekas-szótárt is. Az egy időben élt dunántúli és tiszántúli költő műveinek szótározása érdekes nyelvjárástörténeti összehasonlításra is alkalmat adna.

A sok kötetes, s egyre nagyobb munkát jelentő Akadémiai Nagyszótár előmunkálataként az ilyen írószótárak kitűnő áttekintést adhatnának egy-egy korszak nyelvhasználatáról, hiszen egy Csokonai-, egy Jókai-, egy Arany- vagy egy Ady-szótár valóságos nyelvi és művelődéstörténeti kincsháza lehetne a szóban forgó századoknak.

Szilágyi Ferenc

Nyelvtan- és helyesírás-tanításunk néhány „fehér foltjáról”

A magyar nyelvtant és a helyesírást nemcsak tanítani, hanem megtanítani kell — szoktuk mondani. Hogy a tanítás és a megtanítás között milyen nagy lehet a különbség, az jól megmutatkozik, amikor az általános és a középiskolák tanulóiból főiskolai hallgatók, tanárjelöltek lesznek, s alkalmazniuk kell nyelvi ismereteiket, felhasználva az iskolás évek során tanultakat.

Az egri tanárképző főiskolán e sorok írója tartja az I. éves hallgatók számára „A leíró magyar nyelvtan alapjai” című gyakorlati tantárgy óráit. Egyik utóbbi tanévünk szeptemberének közepén — a második tanítási héten — egyórás felmérő dolgozatot írtam új hallgatóimmal, hogy lássam, milyen helyesírási és nyelvtani képzettséget szereztek eddigi iskoláikban: mit hoztak magukkal főiskolai tanulmányaikhoz.

Ez az összesen 30 történelem—orosz nyelv, illetőleg orosz nyelv—testnevelés szakos kezdő főiskolás (27 lány és 3 fiú) az ország egynegyed részéből került hozzám; érettségi bizonyítványuk tanúsága szerint Borsod-Abaúj-Zemplén megye, Budapest, Debrecen, Heves megye, Komárom megye, Nógrád megye, Pest megye és Szolnok megye középiskoláiból jöttek. Érettségi átlageredményük a „magyar nyelv és irodalom”-ból 4,36 volt.

Ahogy a tengernek egyetlen vízcseppjében is benne van a tenger, úgy e nemrég érettségizett fiatalok felmérő dolgozatának eredményeiben és hibáiban is egész nyelvtan- és helyesírás-tanításunk eredményei és hibái tükröződnek. Ezekből túlzott következtetéseket levonnunk persze éppúgy hiba volna, mint helytelen volna az is, ha nem hasznosítanánk az ilyen felmérések tanulságait.

Természetesen nem az volt a célom, hogy „ellenőrizzem” azon kartársak munkájának eredményességét, akik ezeket a hallgatókat az általános iskola nyolc éve és a középiskola négy éve folyamán tanították az anyanyelvi órákon. Egyszerűen csak arról akartam meggyőződni, milyen az a tizenkét éven át (a tanulók hatéves korától az érettségiig) kimunkált nyelvi alap, amelyre a főiskolán majd építeni lehet.

I.

Az első feladat a dolgozatban egy 133 szóból álló helyesírási szövegnek tollbamondás útján való leírása volt. Ez így hangzott:

„Toldi Miklós, hogy meneküljön kőszívű, álnok bátyjának bosszúja elől, Nagyfalu közelében egy kiszáradt nádasba vetette magát. Itt találta meg őt néhány nappal később Bence. A hűséges szolga elmondotta, mennyire aggódik Miklósért édesanyja, s biztatta: menjen haza mielőbb. Kérte, ne hagyja magára az ősi házat, ahol — higgye el — mindenki rajongással említi nevét. Györggyel se törődjék, mert a gonosz bátya hamarosan visszamegy Budára. A hallgató Miklóst Bence a hazulról hozott uzsonnával próbálta szólásra bírni. Tarsolyából sült húst, fehér cipót, egy kulacs bort és két almát vett elő, s megvendégelte „kisebbik gazdáját”. Toldi az evés után a borból is jót ivott. Néhány korttyal eloltotta szomját, majd arra kérte a hű szolgát, Bencét: nyugtassa meg aggódó édesanyját. Addig nem tér vissza Nagyfaluba, míg le nem mossza a becsületén esett foltot. Erősen hiszi, hogy előbb-utóbb jóra fordul minden.” (A „Helyesírási segédkönyv a középiskolák számára” 38. számú gyakorlata alapján.)

Örömmel tapasztaltam a javítás alkalmával, hogy hallgatóim ezt a szöveget általában valamivel kevesebb hibával írták le, mint a korábbi I. évesek (ugyancsak a tanév elején). E helyesírási feladat osztályozásában a gimnáziumi tanterv helyesírási követelményeit vettem alapul. A kisebb hibákat 1, a nagyobbakat 2 hibapont értékben számítottam be, s így a következő „mérce” szerint osztályoztam a feladat megoldását:

0–3 hibaponttal 5-ös,
 4–7 hibaponttal 4-es,
 8–11 hibaponttal 3-as,
 12–15 hibaponttal 2-es,
 ezen felül 1-es.

Megjegyzem a javítással kapcsolatban, hogy a *higgye el* közbevetést vesszők között, a *kisebbik gazdáját* megjelölést pedig idézőjelek nélkül is elfogadtam. A *biztatta* és a *Bencét* szó után természetesen vessző is állhat a kettőspont helyén.

Talán érdekes lesz, ha egymás mellé helyezem a 30 hallgató érettségi magyar osztályzatát és a fenti mérce alapján megállapított, főiskolai „bemutakozó” helyesírási jegyét:

	Az érettségien magyar nyelv- és irodalomból	A főiskolán helyesírásból
5-ös	15 hallgató	7 hallgató
4-es	11	10
3-as	4	8
2-es	—	1
1-es	—	4
	30	30
Átlageredmény	4,36	3,50

Az érettségi jegyben természetesen az irodalom tudásszintjét is ki kell fejezni, ebben tehát a helyesírás osztályozása csak az egyik tényező a sok összetevő között. De tapasztalatom szerint a „magyar nyelvi és irodalmi” műveltség szintje és ezen belül a helyesírási készség szintje — legalábbis egy 30-as létszámú közösség átlagában — nem szokott jelentősen eltérni egymástól, s így a hallgatók érettségi magyar jegyéből többé-kevésbé az is kiolvasható, hogy helyesírásukat hogyan értékelte a volt iskolájuk.

Ebből a szempontból tanulságos egyenként is összehasonlítani a középiskolai és a főiskolai értékelést. 14 hallgatónál azonos az érettségi magyar osztályzat és a főiskolai helyesírási felmérés osztályzata, 6 hallgatónál egy jeggyel, 4-nél két jeggyel, 2-nél három jeggyel és további 2-nél négy jeggyel (négy fokozattal) gyöngébb a főiskolai osztályzat a középiskolainál. Az ellenkező irányú eltérésre is van példa: 2 hallgatónak egy jeggyel jobb a helyesírása, mint az érettségi magyar osztályzata volt. (Mindketten ugyanabban a — budapesti — gimnáziumban érettségiztek.)

A legjobbak 1–1 hibaponttal (1–1 kis hibával), a leggyöngébb helyesírók 20–26 hibaponttal írták le a fenti egységes szöveget.

Vajon a 4 elégtelen helyesíróról miért csak most, tizenkét évi magyartanulás után, miért csak itt a főiskolán derül ki, hogy nem tud helyesen írni? Egyikük, aki most 21 hibaponttal dolgozott, magyarból 5-össel érettségizett a gimnáziumban, bár 1-es a helyesírása. E négy hallgatónál ilyen, nagy helyesírási hibák is előfordulnak: *báttjának*, *Nagy fahu*, *nehagyja*, *ne hadja*, *Györgygel*, *halgató*, *uzsonával*, *szórabírni*, *hűszolgát*, *Nagy faluba*, *erössen*.

Nem „főbenjáró”, de érdekes és figyelmünkre méltó hiba, hogy többen olyan helyen tesznek pontos vesszőt, ahol ez az írásjel semmi esetre sem használható: 1. *A hűséges szolga elmondotta; mennyire aggódik Miklósiért édesanyja . . .* 2. *Kérte; ne hagyja magára az ősi házat . . .* 3. . . . *arra kérte a hű szolgát, Bencét; nyugtassa meg aggódó édesanyját.* Mind a három példamondatban hiba volt pontosvesszőt alkalmazni, hiszen a főmondatnak és mellékmondatának határán pontosvessző nem állhat, általában csak vessző vagy kettőspont.

De vajon iskolai nyelvtankönyveinkben egyáltalán hol van szó arról, hogy az összetett mondatok tagmondatai közé mikor tehetünk, mikor nem tehetünk pontosvesszőt és kettőspontot? Egyedül a középiskolák III. osztályos nyelvtankönyvében találtam erről néhány megjegyzést. Tanterveink és tankönyveink — a mondatvégi meg az idézés-sel kapcsolatos írásjeleken kívül — igen kevés gondot fordítanak az írásjelek használatára.

A magyar helyesírásnak tizenegy főbb írásjele van: a pont, a kérdőjel, a felkiáltó-jel, a vessző, a kettőspont, a pontosvessző, a gondolatjel, a zárójel, az idézőjel, a kötőjel és a nagyköötjel. Ezeknek a megtanítása és helyes használatuk elsajátítása az érettségiig — nemcsak fontos, hanem erre meg is volna a lehetőség a tizenkét év alatt. Ez a munka ma még nagyon-nagyon hiányos az iskolákban: az írásjelek kérdése igen szembe-tűnő „fehér folt” a magyar nyelvtan- és helyesírás-tanítás „térképén”. Nem emlékszem rá, hogy például a zárójel és a nagyköötjel helyes használatáról bárhol is írának tankönyveink. S ami a tankönyvekből „kimaradt”, az rendszerint kimarad az órákról is. Így áll elő az a helyzet, hogy sok érettségizett tanuló csak a főiskolán hall életében először arról, hogy a magyar helyesírásnak egy *nagyköötjel* nevű írásjele is van, melyet sem a *kötőjellel*, sem a *gondolatjellel* nem szabad összetéveszteni.

Itt szeretném fölhívni a figyelmet a 8. osztályos tankönyvnek egy pontatlan megállapítására: „Az összetett mondat tagmondatait mindig vesszővel választjuk el egymástól.” (Magyar nyelvtan az általános iskolák 8. osztálya számára. 1974. 30.) Ezt így kellene átfogalmazni: „Az összetett mondat tagmondatait mindig valamilyen írásjellel (vesszővel, kettősponttal stb.) választjuk el egymástól.” Az elválasztó, tagoló írásjel ugyanis nemcsak vessző lehet, hanem kettőspont, pontosvessző, sőt néha gondolat-jel, esetleg zárójel is. Éppen arra kellene törekednünk, hogy a tanulókat minden írásjel használatára megtanítsuk, tehát például az összetett mondatok belsejében ne csak vesszőt tudjanak elképzeni, amikor írnak.

Egy másik „fehér folt” is feltűnt az első feladat javítása közben: e 4,36-os átlag-eredménnyel érettségizett tanulók 47 százaléka nincs tisztában a *hisz* ige felszólító mód-jának helyesírásával. A *higgye* szóalakot a 30 hallgató közül csak 16 írta jól. 14-en *hi-b á z t a k* vele. Az utóbbiak többségénél *higgye* alakot találtam, de a *hidje* meg a *hiddje* írásmódra is akadt példa. Vajon mikor érjük el azt, hogy a tizenkét évi magyar nyelv-tanulás során minden jeles, jó és közepes tanulóknak elsajátítja a *hisz* ige felszólító módjának helyes írását?

Amikor azt tapasztaljuk, hogy a legjobbak fele része nem tanult meg vala-mit, akkor elsősorban nem a tanulók hanyagságára, hanem arra kell következtetnünk, hogy nyelvtan- és helyesírás-tanításunk nem áll a kérdéses pontban „hivatása magaslatán”.

Szerintem azért nem sikerül eredményesen tanítani, tehát meg tanítani a *hisz* ige felszólító alakjainak helyes írásmódját, mert ezeket a szóalakokat meg-m a g y a r á z h a t a t l a n, csupán megtanulandó kivételeknek tekintjük. A tankönyvek (és a hozzájuk, illetve ezek szövegéhez túlzottan kötődő tanárok) — talán a tanulók túlterhelésétől félve — meg sem kísérlik a megmagyarázásukat, holott éppen ezzel a „kímélettel” okoznak túlterhelést, hiszen a tanulók számára semmi sem nehezebb, mint a meg nem magyarázott és meg nem értett dolgok megjegyzése

Mit mond például erről a kérdésről az 5. osztályos nyelvtankönyv? Idézem: „A *lesz, tesz, vesz, visz, eszik és iszik* ige felszólító alakjaiban *gy-t*, a *hisz* ige felszólító alakjaiban pedig *ggy-t* írunk: *legyek, tegyen, vegyél, vigyetek, együnk, igyanak* stb.; *higgy, higgye, higgyék*.” (92.) Ez így csak pusztá közlés, ténymegállapítás. Érdemes elgondolkozunk az ezt követő, bekeretezett megtanulandón is: „A felszólító mód jelét — az *s, sz, z, dz* és *t* végű igék kivételével — *j* betűvel írjuk: *maradjon, lője*. . . A *hisz* ige felszólító alakjaiban hosszú *gy-t* ejtünk, és kettőzött *gy-t* írunk: *higgyük*.” (Uo. 93.) Igen, de ez nem magyarázat!

Világosan rá kellene mutatni a tankönyvben (vagy legalább az órán a tanári magyarázatban), hogy a *higgyük*-féle írásmód mellett két súlyos érv szól. 1. A legtöbb ige felszólító alakjait a *k i e j t é s s z e r i n t* írjuk (*kérjem, vágja, hozzuk, lódd* stb.), így a *lesz, tesz, vesz, visz, eszik, iszik* és a *hisz* ige felszólító alakjait is. 2. Ez a *legyek-, higgyük*-féle írásmód egyszersmind a *s z ó e l e m z é s t* is követi, a *legyek, higgyük* stb. *gy ~ ggy* eleme ugyanis nem más, mint a felszólító mód jelének csupán néhány igénél előforduló változata. Az akadémiai leíró nyelvtan ezt így fogalmazza meg: „Az *sz-szel* is bővülő *v-s t-ő v-á l t o z a t ú* igék legrövidebb tőalakjához nem *-j*, hanem *-gy (-ggy)* alakban járul a módjel: *le-gy-en, te-gy-en, ve-gy-en, e-gy-ék (e-gy-en), i-gy-ék (i-gy-on), vi-gy-en*, de: *hi-ggy-en*. — A régebben kialakult *higyjen* stb. helyesírás épp azért volt megtévesztő, mert azt a látszatot keltette, hogy egy *higy-* tőhöz *j* módjel járul; holott e szóban csak a *vigyen* igében is meglevő *gy* elem nyúlt meg.” (A mai magyar nyelv rendszere. I. kötet. Akadémiai Kiadó, 1961. 489.)

Tehát a *higgye*-féle szóalakok nem megmagyarázhatatlan kivételek, hanem tulajdonképpen szabályos formák; mindenben megfelelnek az 5. osztályos tankönyvből is jól ismert követelménynek: „A felszólító alakok leírásakor pontosan fel kell tüntetnünk a szóelemeket, vagyis az ige tövét, a módjelet és a személyragot: *hagyjuk, fogadja, álljon, rójuk le* stb.” (92.) A tankönyv példáit bátran meg lehetne toldani ilyenekkel: *aludjunk, legyünk, higgyünk* (vö. *alszik, lesz, hisz*). Persze, a 93. lapon bekeretezett 1. és 3. szabályból *e g y e t* kellene formálni, valahogy így: „A felszólító mód kifejezője általában a *-j* módjel, de ezt az *s, sz, z, dz* és *t* végű igék esetében más betűvel írjuk. Néhány igénknél a *-gy (-ggy)* a felszólító mód jele: *leggyünk, teggyünk, veggyünk, egygyünk, iggyünk, viggyünk; higgyünk*.”

Nem érthetünk egyet azzal, hogy az általános iskolai tanári kézikönyv szerint „A *higgyen* alakot nem célszerű . . . [a felszólító mód helyesírásának óráján] szabályba foglaltan megtanítani, jobb a gyakorlatanyagba helyezni. A helyesírási áttekintés — mondja a kézikönyv — így egységes, ráadásul nem zavarjuk meg a tanulókat a *hagyjon* stb. után közvetlenül kiemelt *higgyen*-nel”. (Tanári kézikönyv a magyar nyelvtan tanításához az általános iskolák 5. és 6. osztályában. Tankönyvkiadó, 1967. 104.) Tapasztalatom szerint éppen azzal „zavarjuk meg” a tanulókat, hogy nem tisztázzuk a *higgyen* kérdését, hanem csak gyakoroltatjuk megmagyarázatlanul, megértetlenül.

Szerintem csak úgy lehet valóban megtanítani a *higgy* stb. írásmódját, ha nem kerüljük ki ezt a problémát, hanem — minden tanulónk bevonásával — bátran szembenézünk vele, s a *higgy*-et éppen a *hagyj* szóalakokkal szembesítjük. Vessük csak fel nyíltan a kérdést: Miért nem írhatjuk a *higgy*-et a *hagyj* mintája szerint, *gyj*-vel?

Vitassuk meg tanulóinkkal, illetőleg fejtsük ki nekik — de az ő aktivitásukra is építve —, hogy komoly okunk van e megkülönböztetésre. A *higgy* és a *hagyj* igealak csupán utolsó hangjuk *h a n g z á s á b a n* azonos (minthogy mindkettőnek a végén hosszú *gy-t* ejtünk), a bennük levő szótó viszont nagyon különböző, s ez okozza a helyesírási különbséget.

Helyes a *hagyj, maradj, engedj, igazodj*, sőt az *aludj* írásmód is, mert van *hagy, marad, enged* ige, illetve *igazod-, alud-* igetű, amelyekhez szabályosan a *-j* felszólító mód-

jelet kell tennünk. Hibás ellenben a *higgy* vagy a *hídj* írásmód, mert sem *higy*, sem *hid* igénk nincsen, csak *hisz*. Ennek *hi-* töváltozata veszi fel a múlt időnek *-tt* és a felszólító módnak — kivételesen — *-ggy* jelét: *hítt, hitte, hittük; higgy, higgye, higgyük*; stb.

A *hisz* ige tehát nem *gy* végű, mint a *hagy*, hanem *sz* végű, mint a következők: *lesz, tesz, vesz, visz, esz(ik), isz(ik)*. Ezeknek felszólító módjában — mint „A magyar helyesírás szabályai”-nak 96. pontja is figyelmeztet — nem *j*-t, hanem *gy*-t ejtünk és írunk. Megkeresztetjük tanulóinkkal a helyesírási szabályzatnak ezt a pontját, s velük olvastatjuk az ottani példákat: *legyek, tegyen, vegyünk, vigyétek, egyél, igyanak*. Ugyanitt a következő figyelmeztetést találjuk: „A *hisz* ige felszólító módjában hosszú *gy*-t ejtünk és két *gy*-t (*ggy*-t) írunk: *higgyek, higgyük, higgye* stb.”

Vagyis e hét igénk esetében — s itt nyugodtan hivatkozhatunk az akadémiai leíró nyelvtanra — nem *-j*, hanem *-gy* (illetőleg *-ggy*) a felszólító mód jele! Furcsa lenne — mondhatjuk tanulóinknak —, ha valaki például a *tegye* és a *vegyük* igealakot *j*-vel ejtené és írná: *teje, vejük*. Nem kevésbé helytelen a *higgy* írásmód, mely kétszeresen jelöli a felszólító módot: *gy*-vel is, *j*-vel is. A *higgy, higgyük* igealak éppúgy nem fogadható el, mint a — szerencsére schol sem olvasható — *vigyj, vigyjük, tegyje, vegyjük* stb. Ahogy tiltakozik nyelvérzékünk az *ötet, eztet* szóalak ellen a tárgyrag fölösleges kettőzése miatt, vagy helytelenítjük a *rójj, löjj* igealakot, melyekben indokolatlan a felszólító mód jelének megkettőzése, úgy a *higgy* írásmódot sem hagyhatjuk jóvá — a felszólító módnak kétszeres (*gy*-vel és *j*-vel való) jelölése miatt.

Mutassunk rá az iskolában, hogy a *hagy* és a *hisz* ige ragozása csak a felszólító módban hangzik egyformán, azaz hosszú *gy* hanggal (itt is kivétel a *hagyd* és a *hidd*!), egyébként nagyon is eltérő a két ige ragozása:

<i>hagyok</i>	—	<i>hiszek</i>
<i>hagysz</i>	—	<i>hiszel</i>
<i>hagy</i>	—	<i>hisz</i>
<i>haggya</i>	—	<i>hiszi</i>
<i>haggyuk</i>	—	<i>hisszük</i>
<i>hagyott</i>	—	<i>hítt</i>
<i>hagyta</i>	—	<i>hitte</i>
<i>hagyna</i>	—	<i>hinne</i>
<i>hagyná</i>	—	<i>hinné</i>

Amint látjuk, a két ige párhuzamos alakjai jelentősen különböznek egymástól — két esetben még szótagjaik számában is. Elterést figyelhetünk meg mindezekben felül az ige neveken is:

<i>hagyni</i>	—	<i>hinni</i> (nem: „higyni”)
<i>hagyó</i>	—	<i>hivó</i> (nem: „higyó”)
<i>hagván</i>	—	<i>hivén</i> (nem: „higyvén”)

Megjegyzendő továbbá, hogy a határozói igenév képzőjének rövidebb (*-va, -ve*) alakját csak a *hagy* ige veheti föl (*hagyva*), a *hisz* azonban nem — ebben is különböznek.

E két ige párhuzamos alakjai lényegében azonos szerkezetűek, de míg a *hagy* igének minden alakjában a *gy* végű *hagy* szótári szóalak szerepel tőként, addig a *hisz* igének egyetlen olyan alakja sincs, amelyben *gy* végű tőhöz tennénk a ragot, jelet vagy képzőt. Különbség az is, hogy a *hagy* igének — leíró szempontból — csak egy töve van (*hagy-*), a *hisz* igének ellenben három (*hisz-, hi-, hiv-*).

És tévednek, akik azt hiszik, hogy a *hisz* ige felszólító alakjait csak az utóbbi időben írjuk *j* nélkül, illetve a *j* helyett *gy*-vel. Táncsics Mihály — a múlt század első felében! — már így figyelmeztetett az ún. rendhagyó ige felszólító alakjainak írásmód-

jára: „Némellyek a' köt-parancsoló módban *j* helyett *gy*-t kívánnak, mint: eszik, hisz, iszik, lesz, tesz, vesz, visz . . .” (Magyar nyelvtan hangmértékkal. Irta Stancsics Mihál. Második osztály, idősbek' számára. Pesten, 1844. 47.) Táncsics szerint a *visz* és a *hisz* egyformán, így ragozandó: *vigyék* — *higyek*, *vigy* — *higy*, *vigyen* — *higyen* stb. Így írja a *hisz* ige felszólító alakját Arany János is. Idézem Ágnes asszony című balladáját:

Öltözetjét rendbe hozza,
Kendőjére fordít gondot,
Szőghaját is megsimítja,
Nehogy azt *higyék*: megbomlott.

Ugyanebben a balladában ott van a *hagy* ige is — *j*-vel:

Oh! irgalom atyja, ne *hagyj* el.

Későbbi helyesírási szabályzatainkban a *higy*-nek (a *gy* hang megnyúlását is figyelembe vevő) *higgy* írásmódja lett általános.

Miért van az, hogy a *hagyja* helyesírását — bár ez eltér a kiejtéstől — alig téveszti el valaki, a *higgye* helyesírásával pedig — amely nemcsak a szóelemzésnek, hanem a kiejtésnek is pontosan megfelel — oly sok a hibázás? Azért, mert az elsőt é r t i k a tanulók, alkalmazni tudják rá a felszólító mód ismert szabályát, a másodikat ellenben n e m é r t i k, elméletileg nem tudják hova tenni, „szabály” hiányában nem tudják maguknak megmagyarázni, nem tudják rögzíteni. Amint megértetjük velük, hogy a *higgye* (*hi-ggy-e*) tulajdonképp ugyanolyan „szabályos” szerkezetű igealak, mint az ugyancsak felszólító *hagyja* (*hagy-j-a*), vagyis mindkettőben az i g e t ő + m ó d j e l + s z e m é l y r a g sorrend érvényesül — attól kezdve a *higgye* írásmódja nem lesz többé oly sok hiba forrása.

Persze, rá kell mutatnunk, hogy a felszólító mód jele olykor *-gy* ~ *-ggy* is lehet, a módjel előtti tőalak pedig sok esetben eltér az ige szótári alakjától: *te-gy-e*, *hi-ggy-ük*; *alud-j-on*, *cseleked-j-ék*; stb. Az *alud*- és a *cseleked*- ige tő nagyobb mértékben különbözik az *alszik* és a *cselekszik* szótári alaktól, mint amennyire a *tesz* és a *hisz* szótári igealaktól eltér az *sz* nélküli *te-* és *hi-* ige tő.

Vagy talán a *bátyja* szóalak sokkal könnyebb írású, mint a *higgye*? Nem hinném. Mégis azt tapasztaltam, hogy a *bátyj*-t a dolgozatíróknak csak 7 százaléka (a 30 hallgató közül 2) nem tudta helyesen leírni, szemben a *higgye* 47 százalékos elhibázásával. Ennek a különbségnek is az a magyarázata, hogy a *bátyja* írásmódnak jóformán minden, főiskolán tovább tanuló fiatal tudja a „szabályát”, a *higgye* írását ellenben nem tudják, és akik jól írták, azok is csak mint megértetlen, „szabályba nem foglalható” kivételt tanul-ták meg az iskolában.

Kétségtelen eredménye iskoláink helyesírás-tanítási munkájának, hogy az *aggódó* szót 28 hallgató jól le tudta írni, csak 2 nem: két elégtelen helyesíró. A *g* kettőzésével náluk sem volt hiba, csupán a középső magánhangzó időtartamát nem jelölték helyesen (*aggodó*).

II.

A második feladat az *edz* ige jelen idejű t á r g y a s végigragozása volt a kijelentő és a felszólító módban. Hogy minden dolgozatíró világosan lássa, mi a feladat, a *kér* ige nék előzetes, előszóban való végigragozásával bemutattam, miről is van szó:

Kijelentő mód
kérem

Felszólító mód
kérjem

<i>kéred</i>	<i>kérjed v. kérd</i>
<i>kéri</i>	<i>kérje</i>
<i>kérjük</i>	<i>kérjük</i>
<i>kéritek</i>	<i>kérjétek</i>
<i>kérik</i>	<i>kérjék</i>

Mindenkit figyelmeztettem az alanyi és a tárgyas igeragozás különbségére meg arra, hogy mind a két oszlopban csak tárgyasan kell ragozniuk az igét, de az egyik helyen kijelentő, a másikon felszólító módban. Arra is felhívtam a figyelmüket, hogy az igeragozásban segít a megfelelő személyes névmások (*én, te, ő; mi, ti,ők*) odaértése, no meg az is, ha valamilyen határozott tárgyat (*azt, azokat, magamat, magunkat* stb.) állítanak gondolatban az igealakok mellé.

Időt bőségesen biztosítottam erre a feladatra, az eredmény mégis nagyon elszomorító: a 30 hallgató közt egy sem akadt, aki az *edz* igének mind a tizenkét kérdéses szóalakját meg tudta volna állapítani, illetőleg helyesen le tudta volna írni, vagyis így:

<i>Kijelentő mód</i>	<i>Felszólító mód</i>
<i>edzem</i>	<i>eddzem</i>
<i>edzed</i>	<i>eddzed v. edzd</i>
<i>edzi</i>	<i>eddze</i>
<i>eddzük</i>	<i>eddzük</i>
<i>edzitek</i>	<i>eddzétek</i>
<i>edzik</i>	<i>eddzék</i>

Megjegyzendő, hogy a felszólító mód egyes szám 2. személyű rövidebb alakjának megállapítása nem volt kötelező, ennek hiányát tehát nem számítottam hibának.

A legáltalánosabb hiba az volt, hogy a kijelentő módbeli *eddzük* helyett mind a 30 hallgató mást írt: *edzük* (19 dolgozatban), *edzjük* (2-ben), *edzünk* (8-ban), *eddzünk* (1-ben). A felszólító mód többes 1. személyű alakját is többen írták rosszul (16-an), mint jól (14-en). A helyes *eddzük*-ön kívül ilyen szóalakokat találtam a dolgozatíróknál: *edzjük* (2), *edzzük* (6), *edzük* (1), *eddzünk* (3), *edzzünk* (3), *edzetek* (1).

Vagyis: 1. nem tudják, mikor és hogyan kell a *dz* betűt kettőzni, 2. nincsenek tisztában a *dz* végű igék (illetőleg toldalékjaik) teljes hasonulásának fogalmával és helyesírásával, 3. és tizenkét évi nyelvtanulás után sem egészen világos számukra, hogy mi is az a tárgy as iger ago z á s.

Nem látják a lényegbeli különbséget a tárgy as és az alanyi ragozás között. Például H. K. (aki 5-ös volt az érettségén magyarból) hiába írta fel címnek, hogy „Tárgyas igeragozás”, a kijelentő módban végig alanyi módon ragozza: *edzek, edzel, edz, edzünk, edzetek, edzenek*. N. M. (aki szintén 5-öst kapott az érettségén) indokolatlanul vált át a tárgy as ragozásról az alanyira, mert nem érzékeli, mi a különbség köztük: *edzem, edzed, edz, edzünk, edzetek, edzenek*.

Sokan azt hiszik, hogy az ún. tárgy as igeragozás egyszerűen csak valamilyen — bármilyen — tárggyal kapcsolatos igének a ragozását jelenti. Úgy látszik, tankönyveink és tanítási óráink erről a kérdésről nem beszélnek elég világosan. Mit ír például az általános iskolai tankönyv „Az ige alanyi és tárgy as ragozása” című leckében: „Kétféle igeragozás van: alanyi ragozás és tárgy as ragozás. Az alanyi ragozású igealak csak az alany számát és személyét fejezi ki, a tárgy as ragozású az alanyon kívül a tárgyra is utal.” (Magyar nyelvtan az általános iskolák 5. osztálya számára. 1969. 74.) Ez a nyelvtani szabály megfelel a tudományos igazságnak, de a tanulónak keveset mond, mert gyakorlatilag nem teszi világossá számukra a kétféle igeragozás lényegét s a köztük levő, illetve a használatukban megmutatkozó különbséget.

Az sem mond sokkal többet nekik, amit a tankönyv eligazításul hozzáfűz az előbb idézett, vastag betűs megállapításhoz: „Az alanyi ragozású igealakhoz vagy egyáltalán nem kapcsolhatunk tárgyat, vagy a *valamit* szót fűzhetjük hozzá tárgyként: *nyaralsz; látsz* (valamit). A tárgyas ragozású igealakhoz mindig hozzátehetjük az *azokat* szót: *látod* (azokat).” (Uo. 75.) Itt meg kellene jegyezni, hogy az alanyi ragozású igealakhoz a *valamit* szón kívül számtalan más *határozatlan tárgy* is kapcsolódhat: *golyát látok, virágot szedsz, filmet néz, vasat edzünk* stb. *Határozatlan tárgy* mellett *alanyi* igeragozást használunk, *határozott tárgy* mellett viszont (az *azokat* tárgyon kívül számtalan ilyen lehetséges!) *tárgyas* igeragozást: *látom a golyát, szeded a virágot, nézi a filmet, eddük a vasat* stb.

A *látok*—*látom, szedsz*—*szeded* stb. különbségét, vagyis az alanyi és a tárgyas igeragozás eltéréseit lehetőleg mindig mondatban és sokoldalú megfigyeltetéssel kell érzékeltetnünk, gyakoroltatnunk. Kétféle ragozása általában csak *tárgyas* ige *nek* van. Mondunk egy igealakot, például *vártok*, s megállapítatjuk a tanulókkal ennek módját, idejét, számát, személyét és ragozását. A *vártok* (pl. *vártok egy embert*) *alanyi* ragozású. Hogy van ugyanez a tárgyas ragozásban? *Várjátok* (pl. *az embert várjátok, Pista bácsit várjátok*). Azután *tárgyas* ragozású igealaknak (pl. *edzik*) kerestetjük meg az alanyi ragozású párját (*edzenek*). Stb.

A kétféle igeragozás fogalmát természetesen olyan igékkel alakítjuk ki az iskolában, amelyeknél hangtani és helyesírási probléma nincs. Amikor azonban már úgy érezzük, hogy megtanítottuk az alanyi és a tárgyas igeragozást, akkor — úgy vélem — az *edz* ige írásbeli elragoztatásával ellenőrizhetjük legjobban, hogy milyen eredményt értünk el: valóban minden világos-e tanulóink számára. Ennek az egyetlen igénynek a ragozásában együtt van igeragozásunknak szinte minden, lényeges nyelvtani és helyesírási tudnivalója.

Persze nemcsak ellenőrzésre (és önellenőrzésre!) alkalmas az *edz* ige írásbeli elragoztatása, hanem — előzőleg — arra is, hogy hasznosan gyakoroltassuk vele a kétféle igeragozást, a kétjegyű mássalhangzókkal kapcsolatos teljes hasonulást stb. Ha sikerült megértetnünk az *edz* ige ragozását és egyes alakjainak helyesírását (a köztük levő látszólagos ellentmondások megmagyarázásával), akkor szinte kulcsot adtunk a tanulók kezébe minden más ige helyes ragozásához és helyes írásához is.

Mit kell megfigyeltetnünk tanulóinkkal, hogy az *edz* ige ragozásával valóban sokat tanuljanak? A következőket:

1. A *dz* hangot tartalmazó igéket csak akkor írjuk a kérdéses betű megkettőzésével (*ddz*-vel), ha a toldalék eredetileg *-j*, vagy *j*-vel kezdődik: *eddük* (mert: *edz-jük*); ha viszont nem „lappang” *j* az igealakban, akkor a (hosszú) *ddz*-vel való hangoztatás ellenére egyszerű *dz*-t írunk: *edzitek* (mert nem *edz-jitek*, csak *edz-itek*). Erre a kettősségre a *kér* ige is figyelmeztet: *kérem, kéred, kéri* — ezekben nincs *j*; *kérjük* — ezt *j*-vel mondjuk és írjuk; *kéritek, kériek* — ezek ismét *j* nélküliek. Ha valaki a kijelentő mód tárgyas személyragjaiban is előforduló *j*-t nem érzékelteti írásában, olyan hibát követ el, mint ha a *kér-jük, nézzük* igealak helyett ezt írná: *kériük, néziük*. (Rá kell mutatnunk, hogy az *eddük, kérjük, nézzük* stb. igealakot egyformán mondjuk és írjuk a kijelentő és a felszólító módban, hiszen akár a tárgyas *-jük* személyrag *j* eleme, akár a felszólító *-j* módjel hasonul, az eredmény ugyanaz.)

2. Abban, hogy ugyanazon ragozási sorban egyszerű *dz* és kettőzött *ddz* betű áll egymás mellett (ő *edzi*, mi *eddük*), nincs semmi „boszorkányság”, hiszen ez a dialektikus kettősség sok más ige ragozására is jellemző: főzöm, főzöd, főzi, főzzük, főzitek, főzik; ásom, ásood, ássa, ássuk, ássátok, ássák; bogarászom, bogarászod, bogarássza, bogarásszuk, bogarásszátok, bogarásszák; stb. Világneveti nevelést végzünk a nyelvtanórán, amikor rávezetjük tanulóinkat, hogy íme a helyesírásnak is van dialektikája: bizonyos igealakok

kat egyszerű *s*, *sz*, *z*, *dz* betűvel írunk, másokat meg betűkettőzéssel (*ss*, *ssz*, *zz*, *ddz*) — attól függően, hogy lappang-e bennük *j* vagy nem, illetőleg van-e bennük teljes hasonulás vagy nincs.

3. Az a jelenség, hogy az *edz*, *fogódzik* stb. ige *h o s s z ú dz* hangját nem jelöljük írásunkban betűkettőzéssel, nagyon hasonló az *egy* szó írásában megfigyelhető *e g y s z e - r ú s í t é s h e z*; a *h o s s z ú gy*-vel való ejtés ellenére egyszerű *gy*-vel írjuk: *egy*, de teljes hasonulás esetén megkettőzzük a *gy*-t (*egy*-vel helyett ezt írjuk: *eggyel*), mint ahogy *eddzük*-et írunk az *edz-jük* helyett).

4. Alaposan meg kell beszélnünk tanulóinkkal azt is, hogy a *dz* nem két betű, hanem egy. 1954 óta ezt is úgy kettőzzük az írásban, mint a többi kétjegyű mássalhangzót: az első jegyével, nem pedig a másodikkal. Tehát például a *tesszük*-höz hasonlóan így írjuk: *eddzük*. A második jeggyel kettőzött *edzzük* olyanféle hiba, mint a szabályos *tesszük* és *eggyel* (pl. *eggyel több*) helyett az ilyen fordított kettőzésű írásmód: *tesszük*, *eggyel*. A kettőzés nélküli *edzük* persze még hibásabb: olyan, mint a *tessük* és az *egyel* írásforma.

5. A felszólító módban mindig ott „lappang” a *-j* módjel, ezért ott az *s*, *sz*, *z*, *dz* írásbeli kettőzése az egyes és a többes szám minden személyében törvényszerű: *ássam*, *ássad*, *ássá*; *bogarásszam*, *bogarásszad*, *bogarássza*; *főzzem*, *főzzed*, *főzze*; *eddzem*, *eddzed*, *eddze*; stb. (Természetesen nemcsak a tárgyas, hanem az alanyi ragozásban is.) De a tárgyas ragozás egyes szám 2. személyű rövidebb alakjaiban, ahonnan a *-j* módjel a rövidüléssel kiesett (pl. *kérjed* > *kérd*), nincs okunk és jogunk a tövégi *s*, *sz*, *z*, *dz* betűjének kettőzésére. Itt a helyes szóalakok: *ásd*, *bogarászd*, *főzd*, *edzd* stb. A tárgyas ragozású *edzd* és az alanyi ragozású *eddz* összetévesztése gyakran előfordul azoknál, akik nem látják világosan a kétféle igeragozás közti különbséget. (Az *edz* igetőlhez az elsőben a *-d* személyrag, a másodikban a teljesen hasonult *-j* módjel járult.)

6. Középiskolában az előbbieken kívül arra is rámutathatunk, hogy a zöngés *dz* ugyanúgy *e g y* hang, mint zöngétlen párja, a *c*. Más példa is van arra, hogy a zöngés — zöngétlen mássalhangzópár két tagja a betűjegyek számában ilyen érdekes módon eltér egymástól: *z — sz*, *zs — s*, *dzs — cs*.

III.

Ezek után rátérek a felmérő dolgozatnak harmadik s egyben utolsó feladatára. A hallgatóknak szótagolniuk kellett a következő szavakat, szóalakokat: *eddzük*, *lándzsa*, *legedzettebb*, *pénzért*, *feladat*, *Veszprém*. Minthogy az első kettőnek nemcsak a szótagolására, hanem a pusztá írásmódjára is kíváncsi voltam, a hat szó egyikét sem írtam fel a táblára, mindegyiket a természetes hangoztatással mondtam tollba. Kiderült, hogy a szótagolás, illetve az elválasztás szintén egyik „fehér foltja” nyelv- és helyesírástanításunknak.

Az *eddzük* szóalakot a 30 hallgató közül csak 2 tudta szabályosan elválasztani: *edz-dzük*. (Ugyanúgy szótagoljuk, mint például a *tesszük*-et: *tesz-szük*.) S még ezt a két helyes megoldást sem tekinthetem teljes értékűnek, az első feladatban ugyanis e két hallgató egyike sem tudta mind a két kérdéses módban helyesen leírni az — el nem választott — *eddzük* igealakot. Minthogy ezt a kijelentő és a felszólító módban egyformán kell írni, a szótagolási feladatban nem jelöltem meg, hogy melyik *eddzük*-et válasszák el. A két helyes megoldás írójának tehát szerencséje volt, amikor nem a helytelen, hanem a helyes szóalakot vette elválasztási alapul. Hát a többi 28 hallgató hogyan választotta el ezt a szóalakot? 3 sehogys. A többiek így: *ed-zük* (18), *e-dzük* (2), *edz-ük* (1), *edz-zük* (2), *edd-zük* (1), *edz-ünk* (1).

A *lándzsa* szót csak minden második hallgató, vagyis 15 tudta helyesen elválasztani (*lándzsa*).

E két szó elválasztásának rengeteg hibája nagyon feltűnő, mert az általános iskolák 5. osztályos nyelvtankönyve két helyütt is figyelmeztet a *lán-dzsa* és az *edz-dzük* szótagolásra (a 47. és a 48. lapon). Az *edz-dzük* elválasztást ezenkívül a középiskola I. osztályában is tanítjuk. (Lásd: Magyar nyelvtan a gimnáziumok I. osztálya számára. 1970. 43.)

A *legedzetteb* szó helyes leírásában és szótagolásában sem bizonyultak eléggé „edzettnek” a dolgozat írói, mert 12-en (40 százalék!) nem tudtak megbirkózni ezzel a feladattal. Ketten szótagolás nélkül írták le a szót, a többieknél pedig ilyen megoldásokat találtam: *leg-edz-et-tebb* (2 hallgatónál), *leg-edz-ett-ebb*, *leg-edz-zet-tebb*, *leg-e-dzet-tebb*, *leg-edzet-tebb*, *leg-edz-dzet-tebb*, *leg-ed-ze-tebb*, *leg-edz-et-ebb*, *leg-ed-zet-ted* (!). Az ember nem is hinné, hogy ilyen sokféleképpen lehet rosszul szótagolni ezt a szót.

Sajnos, sem az általános iskolai, sem a középiskolai nyelvtankönyv nem világítja meg, hogy a *dzs* betű mikor és miért marad egyben az elválasztáskor (pl. *lán-dzsa*), más-kor pedig milyen esetben és miért szakad két alkotó elemére (pl. *maharad-zsa*). Ha a tankönyvből hiányzik is ez, a szaktanároknak meg kell magyarázniuk a hangtan tanításakor: ha a *dzs* — mássalhangzó szomszédságában — röviden hangzik, akkor a betűje a szótagoláskor egyben marad, ha ellenben — magánhangzók között — hosszan hangoztatjuk, akkor kettébontásával érzékeltetjük az egyébként nem jelölt hosszú voltát. Ez a szabály a *dz*-re is érvényes: *brin-dza* — *ed-zett*.

Az *-ért* határozóragos *pénzért* szóalaknak helyes elválasztása (*pén-zért*) 17 hallgatónak sikerült, 13-nak nem. A *feladat*-ot 22-en, a *Veszprém* szót csupán 10-en szótagolták helyesen (*fel-a-dat*, *Veszprém*) a 30 hallgató közül, pedig a *Veszprém* elválasztásra a gimnáziumi I. osztályos tankönyv külön is felhívja a figyelmet (a 43. lapon). Viszont sem a toldalékos szavak (pl. *pénzért*), sem az összetett szavak (pl. *feladat*) elválasztását **n e m m a g y a r á z z á k m e g** tankönyveink „A szótagolás” és „A szavak elválasztása” (5. osztály), illetőleg „A szavak szótagolása és elválasztása” (I. osztály) című leckében.

Persze a tanítás, az említett szavak helyes elválasztásának megtanítása elsősorban nem a **t a n k ö n y v**, hanem a **t a n á r** feladata. Nekünk, tanároknak kell rámutatnunk arra, hogy a *pénzért* és a *Veszprém* nem összetett szó, a *feladat* viszont az, s így elválasztásuk a problematikus helyen más-más szabály alapján történik: *pén-zért*, *Veszprém* — *fel-adat*.

*

Mindnyájan tudjuk, hogy nyelvtan- és helyesírás-tanításunknak egyéb „fehér foltjai” is vannak. Mindezeket föl kell tárunk, és alaposan kell foglalkoznunk velük, hogy elháríthassuk fáradtságos munkánknak oly sokszor elkeserítő eredménytelenségét. Meggyőződésem, hogy a magyartanárok és a tankönyvírók együttes jó munkájával el lehet tüntetni a „fehér foltokat”, s ilyen módon egyre jobb eredményekre számíthatunk az iskolában — és az életben. Öt-tíz év múlva egy hasonló felmérés megmutatja majd, hogy a dolgozatomban szóvá tett „fehér foltok” addigra valóban eltűnnek-e a magyar tanulók anyanyelvi művelődésének térképéről.

Pásztor Emil

Szó- és szólásmagyarázatok

Lajos

I.

Legelőször is e keresztnévünk történetét tekintsük át! Az kétségtelen, hogy a magyarság a germán *Hlūtwīg*-ot kétszer is átvette: előbb a német nevet (a latinositott változatban is), majd francia közvetítéssel.

1. Már a honfoglalást követő évtizedekben — a szomszédság miatt — több más német név mellett ez is ismertté válik. Az Árpád-kori Személynévszótár (a továbbiakban: ÁSZ) céduláin bő anyagot találunk: 899: *Hludowicus*, 900: *Loðewicus*, 1055: *Lutowic*, további formák: *Ludovicus*, *Lodovicus*, *Ludwikus*, *Ludwyg*, *Ludweg*, stb. Lajos nevünknek csak végső forrásai lehetnek ezek, hiszen P. D. kimutatta (MNy. 29: 304), hogy a *Ludwig*-ból a magyarban *Ludvég* vált. Bizonyítja ezt a *Ludvég* helynév, valamint személynevek is: 1294: *Ludweg* (ÁSZ), 1330: *Ludweyg* (AnjOkm. 2: 477). Így tehát a *Ludovicus* az Anjou-korig a *Ludwigot* is jelentette.

2. Nagy Károly, frank uralkodó és Hildegard harmadik fia kapta először a *Hlūtwīg* nevet; később maga is a frankok királya, és I. (Jámbor) Lajos néven említik a történelemben (Pall. Lex. 11: 183). A név jelentése: *hlūt* + *wīg* 'laut, berühmt und Kampf' (Karl Paul: Das kleine Vornamenbuch. Leipzig, 1967. 46). Dauzat, DictÉtFr. szerint az előtag jelentése: 'gloire' (398). A *Hlūtwīg* átkerült az ófranciába, ahol — egyéb változatok mellett — *Clovis* > *Lois* lett (i. h.). Ez a *Lois* a Lajos nevünk közvetlen előzménye. A XIII. században vettük át, a franciában ekkor még megvan a szóvégi -s. A név magyarországi elterjedését VII. (Ifjabb) Lajos francia királynak köszönhetjük, aki 1147-ben kereszties hadjáratot vezetett a Szentföldre. II. Géza nemcsak megengedte, hogy átvonuljon seregével Magyarországon, hanem szívesen látott vendége is volt (Acsády Ignác: A magyar birodalom története. 1904. 1: 210). III. Béla második felesége VII. Lajos lánya volt. A név elterjedéséhez hozzájárulhatott még IX. Lajos 1297-ben történt szentté avatása is.

3. Az első magyar adatot 1252-ből találjuk *Loys* formában (ÁSZ), 1255: *Lois* (ZichyOkm. 1: 9), 1280: *Loys* (ÁÚO 12: 313). Úgy látszik, hogy az Árpád-kor végéig marad a *Lois* (ejtve: Lojis) forma. „A magyarban a Lajos név elég gyakori a XIII. században is, a XIV. századtól fogva azonban — Nagy Lajos királyunk nevének hatása alatt — sűrűbb használatú. Nagy Lajos királyunk nevét a szerb-horvát nyelvű oklevelek *Loiš* alakban közlik . . . , és ez a magyarból való” — írja Melich János (MNy. 10: 396). Tehát az említett oklevelek az Árpád-kori formát közlik, mivel a *Lois* forma a XIV. századra már nem jellemző.

4. Az Anjou-korban az *o* > *a*, a palatális *i* > *u* változás ment végbe (Bárczi: Htört. 54), noha ezek a változások nem is azonos időkre estek. 1330-ban már *Layus-t* (ÁÚO 12: 684) találunk a trónörökös nevében, 1336/1354-ben is, de helynévként 1389-ben: *Laysfalva* (Bárczi: Htört. 54). Úgy látszik, hogy a nyíltabbá válás — bizonyos fókig — a latin változatra is jellemző, hiszen csaknem teljes következetességgel *Lodovicus*-nak írják mindkét királyunk nevét.

5. A XV. században a *Lajus* formát találjuk, de még a következı század elején is felbukkan: zenth *Layws* (WinklK. naptári rész). A XVI. század első évtizedeitıl már a *Lajos* forma él tovább, pl. 1525: Szegedi *Lajos* (NytudÉrt. 28: 39), 1526: *lajos kújraljébol* (Drágffy János végrendelete. Közli Acsády: i. m. 2: 131).

6. A név alakulása tehát a következı: *Lois* (XIII. század) > *Lajus* és *Lais* (XIV. század) > *Lajus* (XV. század) > *Lajos* (a XVI. század elejétıl). A hangfejlődést alátámaszthatjuk egy hasonló hangzású névvel. A *Majos* vezetéknev, illetve helynév (Pl. *Majosháza*) eredeti alakja: *Mois* (a *Mózes* név változata). 1289/1291: ville *Moys* (Györffy, I, 337), 1355: *Moyus* (Tel. Cs. lt. 1: 99), 1458: *Mayus* (uo. 398), 1508: *Mayos* (uo. 2: 305). A Trencsén megyei *Majosfalva* és *Majosmezı* szlovák neve a régi formát ırizte meg: *Moyš* és *Moyš L'učka* (Hnt. 1926).]

7. Karácsony Sándor Zsigmond (Személyneveink 1500-tıl 1800-ig. NytudÉrt. 28: 97) megjegyzi, hogy a „XVI. században az uralkodó osztály tagjai használják fıleg a Gábor . . . Lajos . . . neveket”, ez utóbbit 77,77%-ban. Az már teljességgel bizonyos, hogy ekkor már a *Ludovicus* kizárólag a Lajost jelenti. E név viselıinek a száma alighanem magasabb lehetett a jobbágyság körében is, mint ahogy az Karácsony adataiban található. Nem gyakran ugyan, de találkozunk az adóösszeírásokban ezzel a keresztnévvel, ráadásul még vezetéknevként is elıfordul. Keresztnévként: 1549: *Ludovicus* Toth Cserépfaluban (Chereph) (Regesta decimarum Borsodiensis, OL, 9626. d.), 1554-ben Zókon: Nemes *Laos* (Káldy-Nagy Gyula: Baranya megye XVI. századi török adóösszeírásai. MNyTK. 103: 22), Danócon: Kecskés *Lajos* (i. m. 66). Vezetéknevként: 1554-ben Csonkatormásan: *Lajos* Lőrinc (i. m. 64), Siklóson: *Lajos* Pál (i. m. 77), 1576-ban Tiszadorgmán (Dorogmaný): Gregorius *Lajos* (Regesta decimarum Borsodiensis, OL, 9626. d.).

8. Az 1600-as években meglehetısen ritkán találkozunk a *Lajos* névvel, a XVIII. században kezd gyakoribbá válni. A debreceni református újszülöttek 0,04%-ban kapják ezt a nevet 1770–1780 között, tehát még mindig elég ritka (Kálmán Béla: Nevek! világa. 1969. 52). A nyelvújítás számos nevet hozott a felszínre, illetve helyezett elıtérbe; ezek közé tartozik a *Lajos* is. Lassú emelkedést mutat elsısorban a nemesség és a honorációrok körében (Kossuth, Batthyány, Aulich, Kazinczy, Kuthy stb.). Kossuth és Batthyány fellépésével a növekedés erısebb. A szabadságharc bukása után politikai állásfoglalásnak is számított a fiúgyermekeket *Lajos* névre keresztelni.

II.

1. 1850-tıl a falusi lakosság is kezdi a Lajos nevet használni. Egyelıre azonban a szám még nem magas. Kimutatást készítettünk e név Cserépfalun való elıfordulásairól 1850–1974 között. 1850 elıtt mindössze három fiú kapta ezt a nevet, 1748-ban a tisztartó fia, 1836-ban a jegyzı fia, és 1849-ben találjuk az elsı, falusiak által adott nevet.

A kimutatásban az ötéves idıszakaszok után az ekkor született fiúk száma, utána a *Lajos* név viselıinek a száma következik a százalékkal, majd ennek a névnek a helyezési száma (1885-tıl az elsı helyen áll). Feltüntettük a Lajost követı nevet is az elıfordulási számmal és a százalékkal együtt (kivéve: 1850-54 között, mivel több követı név van – mindössze egyszeri elıfordulással), végül a fiúnevek számát (ide a másodikként adott nevet nem számítottuk be).

	A fiúgyermek száma	Ebből szám	Lajos %	A Lajos helyezési száma	A követő név szám %	A fiúnevek száma
1850—54	209	3	1,4	9—13.		20
1855—59	188	13	7,2	6.	<i>Imre</i>	
					7 3,7	15
1860—64	165	9	5,4	5.	<i>Imre</i>	
					8 4,8	15
1865—69	164	9	5,4	4—5.	<i>Mihály</i>	12
					9 5,4	
1870—74	188	21	10,5	3.	<i>János</i>	17
					17 9,0	
1875—79	181	37	20,4	3.	<i>Sándor</i>	18
					9 4,9	
1880—84	200	40	20,0	3.	<i>Károly</i>	22
					15 7,5	
1885—89	172	41	23,8	1.	<i>András</i>	16
					40 23,2	
1890—94	200	49	24,5	1.	<i>András</i>	17
					41 20,5	
1895—99	187	60	32,0	1.	<i>András</i>	17
					31 16,5	
1900—04	199	61	30,6	1.	<i>Sándor</i>	19
					33 16,5	
1905—09	198	59	29,7	1.	<i>István</i>	24
					27 13,6	
1910—14	187	48	25,6	1.	<i>István</i>	24
					31 16,5	
1915—19	124	37	29,8	1.	<i>István</i>	17
					23 18,5	
1920—24	181	53	29,2	1.	<i>András és</i>	25
					<i>Sándor</i>	
					22 12,1	
1925—29	146	41	28,0	1.	<i>István</i>	24
					15 10,2	
1930—34	127	35	27,4	1.	<i>Bertalan</i>	21
					14 11,0	
1935—39	115	32	27,8	1.	<i>István</i>	26
					14 12,1	
1940—44	109	21	19,2	1.	<i>István</i>	25
					18 16,5	
1945—49	96	21	21,8	1.	<i>István</i>	22
					19 19,7	
1950—54	85	18	21,5	1.	<i>Sándor</i>	18
					11 12,9	
1955—59	62	15	24,1	1.	<i>László</i>	16
					10 16,1	
1960—64	61	10	16,3	1—2.	<i>László</i>	16
					10 16,3	
1965—69	56	8	14,2	1.	<i>István</i>	26
					6 10,7	
1970—74	44	7	15,9	1.	<i>Attila</i>	20
					6 13,6	

2. Abban a legtöbb kutató egyetért, hogy a Lajos név újabb kori népszerűségét közvetlenül Kossuthnak köszönheti (pl. Büky Béla, Kálmán Béla, Ördög Ferenc). Bár azt is megjegyezzük, hogy Kossuth aligha kaphatta volna ezt a keresztnévet, ha nem lett volna egy olyan királyunk, akinek a Nagy jelzőt adományozta az utókor, és akinek nevét — mint jellegzetesen magyar nevet — érdemesnek tartották felújítani. Így tehát

Anjou Lajos közvetve hatott. Természetesen az újabb korban is volt (van) közvetlen hatása, hiszen a magyar nyelvterületen igen gyakori a *Nagy* családnév, amely szinte vonzza a *Lajos* nevet. Ez a fajta névválasztás más nevekre is jellemző; a *Dobó*, a *Bátori*, a *Losonczi* vezetéknévű apa igen szívesen adja fiának az *István* nevet. Sőt az irodalmi névadás is hatott; a *Kárpáti* névhez a *Zoltán* „illik”.

3. A táblázatot figyelve, azonnal feltűnik, hogy az első ugrás (azaz: a név viselőinek a száma feltűnően emelkedik) a kiegyezést követi. Ez még ugyan óvatosságra int, nehogy merész következtetéseket vonjunk le, de a második ugrás (1875–79) már 20% fölé emeli a Lajos név viselőinek a számát. A két ugrásnak két oka van. Az egyik: véget ért az önkényuralom. A másik: a tankötelezettség betartatása. A gyermekek az iskolában részletesebben megismerkedhetnek történelmünkkel (a közelmúlttal is), és a tanultakat másoknak is elmondják. Az 1880–84-i felmérés szerint 339 tanköteles közül 145 jár minden nap iskolába, a többiek csak a téli hónapokban; az analfabéták száma csekély (2% alatt) (részletebben: Ballagi Károly: Adalékok Borsodmegye népiskoláinak történetéhez — kapcsolatban a megye és Miskolc város tanügyének jelen állapotával. Miskolc, 1885.). Ugyancsak erre az időszakra esik az énekkar és az olvasóköri (egylet) megszervezése is.

4. A harmadik nagy ugrás 1895–99 között történt. Kétségtelenül Kossuth halmvainak a hazahozatala és eltemetése országszerte, de még a határainkon túli magyaroknál is (vö. Hajdú Mihály: A volt bukovinai Istensegítség és Fogadjisten keresztnévei. MSZA 3., uő.: A volt bukovinai Hadikfalva keresztnévei. MSZA 7.) megemelte a *Lajos* név viselőinek a számát.

Ezt az ugrást a rövidebb időszakokra történt felmérések más helyen is igazolják, pl. Siklóson, ahol „ekkor indul hódító útjára a *Lajos*, amely 1891–1897 között a korábbi hétéves periódus 12,1%-áról 28,3%-ra ugrik, s a leggyakoribb férfinév lesz” (NytudÉrt. 70: 146).

5. A cserépfalusiak nemcsak hallottak Kossuth temetéséről, hanem a helybeli Lukács György és felesége részt is vett rajta. Az ő elbeszélésük alapján sok szó esett a faluban a temetésről; így az 1895–99-es időszak 32,0%-a kétszeresen is indokolt (Részletebben: Mizser Lajos: Szemtanú Kossuth temetésén. Borsodi Szemle 1976/2.). A milleniumkor már többen jártak a faluból Budapesten, ahonnan képeket is hoztak (sok házban még ma is őrzik Kossuth, Petőfi, az első magyar felelős minisztérium, az aradi vértanúk stb. képét). Ekkor kezdenek történelmi neveket (*Zoltán*) adni. A történelmi példaképekről vett nevek lélektani indítékaira is igen helyesen mutat rá Kovalovszky Miklós: „Névrokokok, druszák ösztönös vonzódást éreznek egymás iránt, mert a névazonosság mintegy rokoni-testvéri közösségbe kapcsolja őket, egyéniségük hasonlóságát, iker-voltát sugallja nekik” (NytudÉrt. 70: 170).

6. A *Lajos* népszerűsége ezután csak valamelyest csökken, hiszen az I. világháború kezdeti szakaszának hazafias felbuzdulásai szinten tartják ezt a nevet.

7. A 20-as években ismét országszerte kezd emelkedni a Lajosok száma. Ördög Ferenc pl. ezt írja: „Legmagasabb gyakorisági pozícióját, az ötödik helyet a 2. (azaz: 1900–1919) és a harmadik (azaz: 1920–1939) szakaszban érte el” a Lajos név (Személynévizsgálatok Göcsej és Hetés területén. 1973. 37). A két világháború közötti időben nem Kossuth hatásával kell számolnunk. Egyrészt azért, mert a második nemzedék már az apjáról kapja a nevét. Másrészt a Trianon utáni revíziós politikába sokkal inkább

beleillett Nagy Lajos népszerűsítése (pl. Nagy Lajos birodalma). Így az sem véletlen, hogy a felszabadulás után a Lajos név viselőinek a száma megcsappan. Cserépfalun ugyan megmarad első névnek, de ezt a névszokással magyarázzuk. Pl. az *István* névhez is változatlanul ragaszkodik a lakosság. A megszokott névhez (szokásnévhez) való ragaszkodás azt is eredményezte, hogy a ragadványnevek sokkal lassabban pusztulnak, mint másutt.

8. 1945 után már nincsenek nagy aránytalanságok, azaz az egyes nevek megterheltsége kiegyenlítődött. A legnagyobb különbség (10%-nál több) a *Lajos* és a követő név között a következő időszakokban volt: 1875–79: 15,5%, 1880–84: 13,5%, 1895–99: 15,5%, 1900–04: 14,1%, 1905–09: 16,1%, 1915–19: 11,3%, 1920–24: 17,2% (!), 1925–29: 17,8% (!).

9. Valamely név népszerűsége egy-egy falu jellemzője lehet. Cserépfalun kívül Borsodgeszten is igen gyakori név a *Lajos*. Továbbá: „... csak Bödeházán van az élen” (Ördög: i. m. 37).

10. Az igen magas 32,0%-ot (1895–99) csak az *István* (1330–34: 32,9% és 1865–69: 35,9%) és az *András* (1865–69: 32,8%) szárnyalja túl. A *Lajos* név 1850-től való hihetetlen felfutása azt eredményezte, hogy az összesítésben (1731–1974) az *István* (21,22%), az *András* (17,08%), a *János* (13,12%) után a negyedik helyre került 11,27%-kal.

III.

Végigtekintve a Lajos nevet kialakulásától kezdve egészen napjainkig, megállapíthatjuk, hogy egy-egy név gyakori használata nem függ sem a hangalaktól, sem az eredeti jelentéstől. Az általános tényezők (pl. Kossuth hatása) mellett mindig figyelembe kell venni a kutatott terület jellemzőit is. Ezt azért kívánjuk hangsúlyozni, mert egyes helyeken a *Lajos* pl. megmaradt divatnévnek, tehát csak egy hosszabb-rövidebb időszakban gyakori, más helyeken viszont a divatnévből szokásnévvé változik, és egy-egy közösség jellemzője lesz.

Mindenesetre nagy utat tett meg ez a név, hiszen a múlt század közepéig elsősorban az uralkodó osztály használta, de később minden osztály által használt névvé vált.

Több más név (pl. *Gyula*, *Jenő*) mellett a *Lajos*-t is elérte a dehonesztálás. A humoros írások egyik szereplője, éppen ezért vannak olyanok, akik számára tréfás hangulatú, s igyekeznek megváltoztatni (NytudÉrt. 70: 192). Úgy látszik azonban, hogy a mesterségesen ráragasztott tréfás hangulat nem befolyásolta jelentős mértékben a névadást, hiszen 1967-ben 1636 fiú kapta ezt a nevet Magyarországon (Ladó János: Magyar utónév-könyv. 1972. 184), azaz az összes fiúgyermek 2,16%-a.

Mizser Lajos

Temető. 1. A régészeti leletek tanúsága szerint a pogány hitvilágú honfoglaló magyarság temetkezési szokásai nem voltak egységesek. Az uralmat gyakorló fejedelmek, törzs- és nemzetségfők egyedül álló, magános sírokba temetkeztek, a többiektől elkülönülve. A társadalom középrétegét alkotó vagyonos nagycsaládok nyugvóhelyei azok a — kisebb emelkedéseken levő — 15–25 síros, kis temetők voltak, amelyekben mindenkinnek a családban elfoglalt rang szerinti sírhely járt. A köznépi temetők sírszáma az ezret is elérhette. (L.: László Gyula: A honfoglaló magyar nép élete. Bp., 1944. 162, 482; Fodor István: Verecke híres útján... A magyar nép őstörténete és a honfoglalás. Bp., 1975.

245; Kiszely István: Sírok, csontok, emberek. Embertan a régészetben. II., átdolgozott kiadás. Bp., 1976. 56.)

A keresztény vallás felvétele változást hozott a magyarság temetkezésében is. A pogány temetőket nem volt szabad tovább használni. Az elhunyt papokat és világi jötevőket az egyre épülő templomokban helyezték nyugalomra, a kiváltságokkal nem rendelkező híveket pedig a templomok körül, a kerítéssel övezett templomudvarokban hantolták el. Arra, hogy a templom körüli temetkezés mindjárt a térítés elején megkezdődött, Szent Gellértnek XIV. századi átdolgozásban fennmaradt nagyobbik legendájából következtethetünk. 1003 körül a görög rítusú kereszténységre tért Ajtony vezér szembe került I. István királlyal, aki unokaöccsét, Csanád vezért küldte ellene sereggel. A Csanád vezér seregének győzelmével végződő ütközet után a halottakat eltakarították: „Corpora vero Christianorum, qui ceciderant in prelio, tollentes duxerunt in Moroswar et sepe- lierunt in cimiterio Sancti Iohannis Baptiste in monasterio Grecorum, quia in eadem provincia aliud monasterium illis temporibus non erat” [= Azoknak a keresztényeknek a tetemeit pedig, akik a harcban elesetek, Marosvárra vitték és Keresztelő Szent János temetőjében temették el a görögök monostorában, minthogy azon a vidéken más monostor akkoriban nem volt] (SRH. 2: 491–2). A templomok körüli temetkezést — úgy látszik — nehezen szokták meg őseink. I. László (Lad. I, 19, 25) és Kálmán (Col. I, 73) „szigorúan elrendelték, hogy a keresztények csak az egyház körül levő cinterembe temetkezzenek, a falvak lakóinak pedig meghagyták, hogy térjenek vissza egyházaikhoz” (Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon. Pécs, 1931. 93). A templomok járulékának számító temetőkertek csakhamar megteltek, s a sírok kezdtek egymásra rétegződni. A templomok körüli temetkezést Mária Teréziának 1775. évi rendelete (Generale normativum in re sanitatis) már megtiltotta ugyan, de véglegesen — úgy látszik — csak az 1876. évi XIV. törvénycikk szüntette meg Magyarországon. Azóta közegészségügyi szempontból az az általános szabály, hogy a temetők a lakott helyektől kellő távolságban, fallal vagy árokkal körülvéve és fákkal beültetve legyenek. (L.: Galla i. m. 91; Szabó István: A középkori magyar falu. Bp., 1969. 197; BpLex. 1168; Kiszely i. m. 58.)

2. A pogány magyarság halottainak nyugvóhelyét a XI. század óta adatolható *sír* (TESz. 3: 546) főnév jelölte. Ha nem külön álló, magános sírról, hanem temetőszerű sírcsoportról volt szó, a *sír* főnevet többes számba tehettk. Számos nyelvben fejezik ki a 'temető' fogalmát 'sír' jelentésű főnévnek többes számú vagy gyűjtőnévképzős alakjával. Ez a helyzet azzal a cseremisz főnévvel is, amely talán a magyar *sír* etimológiai megfelelője: KH. *sa-ŕer:lä* 'temető' <: U. *siŕŕ-r*, B. *šŕŕ-r* 'sír' (FUF. 14: 103 és TESz. 3: 547). L. még: lett *kapi* [többes szám] 'temető' < *kaps* 'sír' (Fraenkel: LitEtWb. 1: 217); litván *kapat* [többes szám] 'temető' < *kāpas* 'sír' (Fraenkel: LitEtWb. 1: 217); fehérorosz *móŕlŕki* [többes szám] 'temető' (BRSl. 455) < *mazlŕka* 'kis sír, sírocská' (BRSl. 429); ukrán nyelvjárási *zpoŕkŕ* [többes szám] 'temető' < *zpoŕŕk* 'kis sír, sírocská' (URSl. 1: 363); szlovén *grŕblje* 'sírok; (rég) temető' (SSKJ. 1: 766) <: *grŕb* 'sír' (SSKJ. 1: 765); szerb-horvát *grŕblje* 'temető; sírok' (SKNJ. 3: 657) <: *grŕb* 'sír' (SKNJ. 3: 655); lezg (kürin) *surár* 'temető' < *sur* 'sír' (ÁKE. 540). Olykor ugyanaz a szóalak használatos a 'sír' és a 'temető' jelölésére egyaránt; vö.: zürjén régi *šŕŕŕna* 'sír; temető' (Lytkin—Guljajev: EtSlKomi. 321); votj. *šŕŕ* 'sír; temető' (FUF. 14: 103); kirgiz *mazap* 'szent hely, olyan hely, amelynek tiszteletadás jár; sír, temető' (JegEt. 129) < arab *mazār* 'olyan hely, amelyet meg kell látogatni, fel kell keresni, zarándokhely; szent életű ember sírja; imádkozásra való helyiség, imaterem'.

A keresztény hitre tért magyarságnál nemcsak a templomok körül való temetkezés szokása honosodott meg, hanem a templom és kerítése közötti temetőnek egyházi latin neve is; vö. magyar *cinterem* 'templomkertben, templomudvarban levő temető'

(1372 u./1448 k.: TESz. 1: 443), 'templomerőd' (1571: SzT. 1: 1193) < középkori, egyházi latin *cimüterium* 'temető; templomudvar', klasszikus latin (csak keresztény íróknál) *coemeterium* 'temető' < görög *κοιμητήριον* 'hálólhely; nyugalóhely, sírhely' (keresztény íróknál) 'temető' <: *κοιμάω* 'lefektet, elaltat'. A magyar *cinterem* a nyelvterület keleti felén bizonyult különösen szívós szónak 'templomkert, templomudvar' jelentésben (SzT. 1: 1191). Átkerült néhány szomszédos nyelvbe is; vö.: román nyelvjárási *întirîm* 'templomudvar, temető' (Tamás: UngElRum. 819); kaj-horvát *cintorom* 'temető' (Skok: EtRj. 1: 256), nyugat-magyarországi horvát *cintor* 'temető' (Šetka 1: 64); hazai szlovén (vend) *cintor* 'temető' (Pleteršnik 1: 84; Fliszár 12); szlovák *cintorín* 'temető' (SISJ. 1: 171), nyelvjárási *cintor* 'temető' (SISJ. 1: 171; 1. még EtSz. 1: 716 és Machek: EtSlČSl. 59).

A középkor folyamán a körülkerített templomudvarok megteltek sírokkal, s már csak üggyel-bajjal lehetett helyet szorítani az újabb halottaknak. A puritánságra törekvő és széles körben terjedő protestantizmus pedig helytelenítette azt a gyakorlatot, hogy a különleges megbecsülésben részesített személyek holttestét magukban a templomokban, a templomok kriptájában helyezték nyugalomra; a református templomokban nem is szoktak temetkezni. Ezek az okok teszik érthetővé, miért hagytak fel fokozatosan a templomok bekerített udvarában való temetkezéssel, miért került a temetkezés helye egyre kijebb, távolabb a települések belterületén álló templomoktól. S e folyamat vetületeként megváltoztak a nyelvi kifejezés eszközei is: módosult a *cinterem* jelentése ('templomkertben levő temető' → 'templomkert', illetőleg 'templomkerben levő temető' → 'temető'), s a halottak eltemetésére szolgáló területet a *temető* főnév kezdte jelölni. Az önálló használatban 1638 óta adatolható *temető* főnév (Gyulafehérvár: IrtörtKözl. 4: 337) a korábbi *temetőföld* (1506: WinklK. 179), *temetőhely* (1519: JordK. 38), *temetőkert* (1629: OklSz.; 1678: SzT. 1: 1192), *temetősr* (1636: Pázm.: Préd. 88: NySz. 2: 1577)-féle szerkezetekből vonódott el jelentéstapadással. Néhol még a *cinterem*-nek a szinonimájaként szerepel (vö. 1643/1673: „cimeterium avagy *temető kert*”: Com: Jan. 212: NySz. 1: 459), másutt viszont már határozottan elkülönül tőle: 1678: „Az két *Temetőkben* léve gyűmölcs Faknak is termesei az Pastoré, mind az *Czimiteriumb(an)* leveő gyűmölcs Faknak termeseivel” (SzT. 1: 1192). A *temető* helye már nem a templomkert, mint a *cinterem*-é volt, hanem a külső városrész, a hóstát; vö. 1675: „Az holtátokon vadnak a' kertek, és mulató-házak, a' mint a' *temető-helyek* is” (Comenius: Orbis sensualium pictus bilingvis. Coronae. 263). — A délnémetben a szántóföldek között levő temetőnek *Gottesacker* (tkp. 'Isten szántóföldje') lett a neve, szemben a templomudvarra utaló *Kirchhof* 'temető' főnévvel.

A köznyelvi szinten élő *temető* főnév a *temet* 'elhantol' igének a folyamatos melléknévi igenevéből alakult. Számos példát idézhettünk a szláv nyelvekből is arra, hogy a 'temető' fogalmának kifejezésére 'elhantol, eltemet' jelentésű ige származéka szolgál. Vö.: óegyházi szláv *grebište* 'temetkezőhely' (SadAitz. 31; 1. még *grobište* 'ua.': uo. is) <: *greti* [*grebo*] 'ás'; szerb-horvát régi *pogrebište* 'temető' (HASz. 10: 423) <: *pogreb* 'temetés, temetkezés' <: *pogrepsi* 'eltemet, elhantol', *pogreblje* 'temető' (HASz. 10: 423, egyetlen — kétes hitelű — szótári adat alapján), *pokopalište* 'temető' (HASz. 10: 533) <: *pokop* 'temetés, temetkezés; temető' <: *pokopati* 'eltemet, elhantol, elföldel', *pokopište* 'temető' (HASz. 10: 534), *pokoplje* 'temető' (HASz. 10: 534), *sahrànište* 'temető' (SzbhvMSz. 3: 10) <: *sàhrana* 'temetés' <: *sahràni* 'eltemet, elföldel'; szlovén *pogrebalisče* 'temetkezőhely' (Pleteršnik 2: 109), *pogrèblje* 'temető' (uo.), *pokopališče* 'temető' (Tom. 1966. 413; Pleteršnik 2: 121), vend *pokápaliscse* 'temetőhely' (Fliszár 1942. 157); cseh *pohřebišťe* 'ősi temetkezési hely, temető' (SISJČ. 2: 694); szlovák *pohrebisko* ~ *pohřebišťe* 'ősi temetkezőhely, temető' (SISJ. 3: 172); felsőszorb *pohrjebnišćo* 'temető' (Jakubaš 238); alsószorb *pogrěbnišćo* 'temető' (Šwjela 245); kasub régi *pogrëbóvišće* 'ősi temető' (Syghta

4: 114); fehérorosz *kopišče* 'temető' (Miklosich: EtWb. 128), *kopišče* 'zsidó temető' (Berneker: SIETWb. 1: 563); orosz régi *ногребѣище* 'temető' (Dal² 1955. 3: 157).

A magyar *temető* főnév és a fenti szláv szavak onomaszociológiai areát alkotnak. Ezen az areán belül esetleges kölcsönhatással is számolnunk kell.

A román nyelvjárási (Erdély) *temetú* 'temető' (Tamás: UngElRum. 780), szlovák nyelvjárási (Bükk) *temetov* 'temető' (Sipos: Bükk-Geb. 307), kárpátukrán *tenetiiv* 'temető' (NyK. 16: 289), *mememib* 'ua.' (Hrinčenko 4: 253; l. még Dzendzelivs'kyj: Atl. 34. sz. térkép) a magyarból származik.

3. Mint láttuk, három egymást váltó nagy történelmi korszakban a magyarság más-más kifejezést alkalmazott a halottak eltemetési helyének jelölésére: a pogány korban a *sír*, a keresztény középkorban a *cinterem*, utána következően meg a *temető* főnevet. A *temető* ma is általánosan használatos, köznyelvi érvényű szó. De a nyelvjárásokban, a választékos beszédben vagy az írói nyelvben vannak rajta kívül egyéb megnevezései is a halottak elföldelésére szolgáló területnek. Mezőtúron például a *temetés* főnevet jegyezték fel 'temető' jelentésben (MTsz.). Ehhez lásd egyfelől *temetésnec helét* (1416 u./1450 k.: BécsiK. 3), másfelől pedig finn *hautausmaa* [tkp. 'temetésföld'] 'temető'. — A moldvai csángó *kerítés* ~ *kerítettés* 'temető' (NyIrK. 4: 292) azzal kapcsolatos, hogy a temető körül vannak kerítve. Vö. német *Friedhof* [tkp. 'bekerített térség'] 'temető' és kárpátukrán *mun* [tkp. 'kerítés'] 'temető' (Dzendzelivs'kyj: Atl. 34. sz. térkép). A kárpátukrán *kipimiu* 'temető' (uo.) átvétel a magyarból. — A *sírkert* 'temető' (1835: Tzs. *Gottesacker* a.; l. még ÉrtSz.) régies és választékos stílusértékű szó. — Juhász Gyula szívesen használta a *temető* helyett az *őskert* (1918: Juhász Gyula: ÖM. 2: 141; l. még SzegSz. 2: 564 *temető* a. és JuSz. 657) összetételt. Ennek szerkezeti felépítéséhez lásd *őserdő*, *ősréngeteg*.

Kiss Lajos

Velál pecsétje. Elavult s a használatból kiszoruló szavainkat legtovább egyes nyelvjárásaink őrizték, különösképpen ha e szavak olyan kifejezésekkel ötvöződtek, amelyek adott esetben formulaként használhattak. Némelykor e kifejezések napjainkig is nyomon követhetők, más esetben csak történeti adatok alapján következtethetünk rétegnyelvi elemként való szívós továbbélésükre. Ezt gyaníthatjuk azoknak az adatoknak alapján is, amelyek a nyelvünkben régen kiavult *velál* kifejezésre vonatkozóan a Sopron megyei Nagycenkről és közvetlen környékéről maradtak ránk a XVII. századból, azaz olyan korból, amikor a szónak közszóként való használata láthatóan visszaszorult.

A *velál*, mint ismeretes, a *valál* változata, amelynek eredetéről a TESz.-ben (3: 1076) a következő olvasható: „Származékszó: a *van* létige alapjául szolgáló *val*-ige-től jött létre -l deverbális névszóképzővel... A szó jelentésfejlődésének indulópontja — olvashatjuk tovább — az 'ami van, a valóságos helyzet, tény' lehetett; ebből keletkezett a 3., majd a 4. jelentés.” S ez utóbbi érdekel közelebbről bennünket, ami nem más mint: 'helység, falu', illetve: 'faluközösség'. A XVII. századból ránk maradt írtásszerződésekben, amelyeket főképpen Nagycenken a falu bírása és néhány tekintélyesebb embere előtt készítettek, és amelyeket a faluközösség nevében hitelesítettek, olvasható ugyanis, hogy e szerződést a „*velál* pöcsétje”-vel is megerősítették (OL, Széchenyi cs. lt., X/1, 374/k/3).

Az első szerződésből, amelyet 1630. július 15-én foglaltak írásba, érdemes bővebben is idéznünk, hogy e szerződéskötés formáját, közösségi ellenőrzését, megerősítését és ezzel együtt az említett formula használatának fontosságát is világosabban láthassuk.

„Én Bene Mihály, Nagy Czenki feő Biró és Jéköly György Esküth az több Esküth Polgárokkal egyetemben adgyuk tudására mindeneknek az kiknek illik, hogy jövő előnkben Szabó Ambrusnak meghagyott Eözvegye egyfelöl másfelöl Ensöl János Kovács és jelentették, hogy az megmondott Szabó Ambrusné Eörsébeth néminemü nagy elváltozhatatlan Szükségéért adott el egy hold irtás Czéh földet [ti. a Céh-határ részben] ötöd fél magyar forinton örök áron az megmondott Ensöl János Kovácsnak . . .”, melyet az ki is fizetett. A föld helyének meghatározása után, ami a szomszédok megnevezéséből állt, a szerződés következőképpen folytatódik: „Ez földet azért mi előttünk feő Polgárok előtt, ugymint Tót János, Tököl Antal, Bencze Bálint, Nagy András, Dongó András, Kebeles Thamás előtt [ti. adták el]. Melyrül adom az *Velál Pöcsétével* megerősített Leveelünket az dolognak nagyobb bizonságára. Anno et Die ut Supra. Bene Mihály és az meg nevezett Esküth Polgárok”. Ezután pedig az 1733-ban készült másolat készítője még megjegyezte: „Sigillum Pagi”, ami valójában a *Velál Pöcséte* fordítása.

Négy évvel későbből, 1634-ből való az a szerződés, amelyben az ugyancsak nagy-cenki Horváth Orsolya adja „tudtára minden jó Akaró Uraimnak és Attyámfiainak, hogy az minémü Szántó föld örökség maradt reám az én Attyámrul és Anyámrul” azt Tököl Antalnak adta el 10 forintért. „Az melyrül adom az én pöcsétes levelemet nagyobb bizonságul — olvashatjuk a továbbiakban —, ha ki megh akar ná háborítani, én mindek ellen megh mentem, az *Velál pöcsétyével* megh erősitem. Volt egy föld külön vétel akkorbeli Biró házánál, ugymint Bentze Balás Uram előtt, Tott Gergöl, Srámmer János, Tököl István és Tököl Márton előtt. (Sigillum Pagi).”

A két előbbihez hasonlóan a következő testimoniális levelet is magányos asszony adta ki: „Szücs Jánosné, Annók Asszony” 1663. április 15-én, és adta hírül egy hold irtásföldjétől való megválását, amelynek művelésére — ha férfi hiányzott a házból — asszony csak ritkán és nehezen vállalkozhatott. A földet a nagycenki Bene Miklós vásárolta meg és amint az a szöveg további részéből is kitűnik, a föld átadásának hivatalos aktusa a faluközösség hivatalos képviselői előtt történt: „Az mely egy hold Szántó földnek az árát ugy mint az tíz magyar forintot megh atták és én is föll vettem azért Szabad Uraságában bocsátom eő Kegyelmeiket egy bécs pinzel és egy tellyes magyar pint borral, eő Kegyelmek is föll vették két bécs pinzel és két magyar pint borral Országunk élő Szokás szerint birják és illyék mint pinzen vett Saját örököket firul fira Nemzetségrül Nemzetségre . . . Mellynek nagyobb bizonságára és megh erősítésére attam ezen Levelemet keresztvonyással és az *Nagy Czenki Vellál pöcsétével* megh erősítvén. Voltanak jelen ezen Levélírásban és föld föll vitelben illen böcsületes Személlek ugy mint akkorbeli Nagy Czenki Biró Tott Márton, Polgárjo Ferentz Pál, Németh Jakab, Csatlós Gáspár, Németh János. Datum Nagy Czenk Die 15 Aprili Anno 1663 (Sigillum Pagi).”

Érdekes módon az előbbi szerződés vásárlója, Bene Miklós vett földet azon szerződés szerint is, amelyet 1675. április 24-én Nagycenken kötöttek, és amelyben Bene István adta tudtul földjétől való megválását a következő módon: „Én Pereszteghen Sopron Vármegyében lakozó Bene István adom tudásokra mindeneknek az kiknek illik, hogy én attam örök áron egy hold Szántó földet hét magyar forinton, az másikat mellette cseréltem Bene Miklós Bátyám Uramnak, Feleségének és gyermekeinek, itt az Nagy Czenki határban Sopron Vármegyében lévőben az Domb oldal fölött Keresztur felé nap keletrül való Szomszidgya maga Bene Miklós Bátyám Uram, nap nyugatrul Bácsmegyeiné asszonyom földei, az melly földnek az árát ugy mint az hét magyar forintot föll vettem és az másikat is kibocsátom kezemrül és attam kezekhez eő Kegyelmeknek azon igassággal az kivel én birtam . . . Mellynek nagyobb bizonságára és megh erősítésére attam ezen *Nagy Czenki Vellál Pöcsétével* való megh erősített levelemet, volt jelen ezen Levél írásban és föld föll vitelben akkorbeli Nagy Czenki Hüttvös Biró Ensöl György, Hüttvös Polgári közül Németh István, Németh János, Csatlós Gáspár. Ar 1675 Die 24 Aprili.”

A szerződés függelékében egyébként még a következő érdekes sorokat is olvashatjuk, amelyek szintén megvilágítják a közösségi ellenőrzés nagy fontosságát, hiszen még a pénzt is külön személy számolta meg, akinek nevét szükségesnek tartották megemlíteni: „Pereszteghen lakozó Pintér Molnár György olvasta is megh azon hét magyar forintot az mellet adott azon föld árában az rövid irtásban, egy hold Szántó földet, Udvardi Lőrincz mellett Bene Miklós Bátyám Uram a csereföldért.”

A következő szerződésnek, amely 1676-ban kelt, a minket érdeklő része a következő: „Én Németh István Nagy Czenken Sopron Vármegyében lakozó adom tudására mindeneknek, az kiknek illik Ez Levelemnek rendiben, hogy én örökben attam itt az Nagy Czenki határban S. Vármegyében lévőben fél hold földet az köves fölöt hat magyar forinton áldomással edgyütt, ugyan itt Nagy Czenken Lakozó Molnár Mártonnak és Feleséginek Horváth Borbálának, Fiával és Leányával egyetemben birja és illye, mint pinzen vett saját örökét . . .” A szerződés végén pedig a faluközösség képviselőtéről, amely előtt az érvényes szerződés köthető, a következőket olvashatjuk: „Akkorbéli Nagy Czenki és Eskütt Polgárral edgyütt voltak jelen ezen földnek föll viteliben házamnál, mivel magam lévén azon Esztendőben Nagy Czenknek Birája, Eskütt Polgárim közül Csatlós Gáspár, Németh János, Horváth Lukács, Kovács György és Kovács Péter, Horváth István Uraimék. Mellynek nagyobb bizonságára és megh erősítésére attam ezen Levelemet Nagy Czenki *velől pöcséttyével* megh erősítvén. Anno 1676 (Sigillum Pagi).”

S végül az utolsó szerződésben, amely 1677-ben kelt, ugyancsak peresztegi lakos adta hírül földjétől való megválását. E szerződés külön érdekessége, hogy földcserét rögzített, mégpedig annak a földnek a cseréjét, amely a „Faizo Mezőben” feküdt és azt egy „Szolga Legényel” cserélte el volt tulajdonosa. A „faizo mező” kifejezés jól mutatja, mint terjeszkedett az irtás a hajdan faizásra szolgáló erdőre, a szolgalegénynek mint irtásföld birtokosnak feltűnése pedig szépen dokumentálja az irtásföldek birtoklásának kötetlenségét, szabadságát. A minket érdeklő szövegrész egyébként a következő: „Én Pereszteghen lakozó Horváth János adom tudására mindeneknek az kiknek illik az Levelemnek rendiben, hogy énnekem volt itt a Nagy Czenki határban Sopron Vármegyében lévőben az Faizo Mezőben más fél hold földem, az mellyet el cseréltem Nagy Czenken lakozó Németh Márton nevő Szolga Leginnel . . . voltak pedig ezen Levél írásban illen böcsületes Személyek ugy mint akkorbéli Biró Bukoivcs János, Eskütt Polgárral egyetemben, ugy mint Csatlós Gáspár, Németh János, Horváth István, Kara Lukács, Horváth Vida, Pereszteghi Horváth János, Dávid Czenki Fekete György és Goda György. Mellynek nagyobb bizonságára és megh erősítésére attam ezen pöcsétes levelemet és magam kezem kereszt vonyásával megh erősítettem.

Datum Nagy Czenk Ar 1677 Die 29. . . Michael Molitoris”

Ezek után mintegy a tökéletes megerősítés jeleként függesztették a szöveghez azt a sort, amelyben a szavunk is olvasható a következőképpen: „És *velől pöcsétével* is meg erősítettem.”

Nem lenne teljes a közlésünk, ha elhallgatnánk, hogy az utóbbi szerződésekkel csaknem egy időben vagy azt követően használatos a *falu pöcsétje* kifejezés is. És ez a tény mintegy a *velől pöcsétje* kifejezés kiszorulását is érzékelteti. Az egyik 1674. március 13-án kötött szerződésnek utolsó soraiban pl. ez olvasható: az elmondottak „nagyobb bizonságára és el hitelére attuk *falu pöcséttel* meg erősítvén a levelet . . .” Egy másik, 1698. április 13-án kiállított szerződésben pedig a következő érdekes sorok olvashatók: „Actum in facie Locí, Die et Anno ut Supra, amellyet *falu Pöcsétünkkel* is megh erősítettünk.” Egy későbbi, 1719. december 20-án kelt szerződés pedig a következőképpen indokolta a pecsét használatát: „Mivel azért kereszt vonyást nem tettünk, hát az *falu pöcséttye* erősíti meg.” De érdemes azt a formát is idéznünk, amely ezektől is eltér és nem

a *falv* pöcsétje alakot használja. Az 1678. május 6-án ugyancsak Nagycenken kiállított testimonialis levélben Varga István igazolta, hogy földjét örök áron eladta. Ennek igazolására, amint a levél végén olvashatjuk, „adtam ezen Levelemet ilyen böcsületes Személyek előtt, ugymint akkorbéli Biró Bene Miklós, Eskütt Bukovics János, Hűtvös Polgárok Csatlós Gáspár, Vezselovics Mátyás, Molnár Mihály és *Polgári pöcsétekkel* megh erősítvén. Actum iidem qui ut Supra Varga András előtt”.

A század végétől és a XVIII. század elején, amíg e szerződések kötése szokásban volt, a hajdani, nyilván egyre érthetlenebbé váló formulának már nem találtuk nyomát. A XVIII. század elejétől kezdve viszont az irtásföldek adásvétele is megnehezült, és ha nem is tűnt el teljesen, már nem a faluközösség képviselői, hanem az uradalom tisztviselői előtt történt. Ez a tény viszont teljesen megfosztotta alapjától a faluközösségre utaló fenti kifejezésnek bármiféle használatát.

Takács Lajos

Bogara van. A bogaras ember bogarasságát a bogárzó szarvasmarha nyugtalan-ságával magyarázni véleményem szerint megalapozatlan (l. O. Nagy Gábor: Mi fán terem? 31–2). A jószágról sohasem mondjuk azt, hogy *bogara van*, s a bogaras ember nem *bogárzik*. Ha pedig a szemléleti alap közös lenne, kölcsönösen elő kellene fordulniuk e kifejezéseknek. Az egyetlen nyelvi érintkezési pont a jószág és az ember közt, hogy mindkettő lehet *bogaras*. Ám egészen más jelentésben használjuk e jelzőt a jószágról, mint az emberről. A jószág bogaras, ha nyugtalan, futkározik, menekül az őt kínzó bogarak elől, az ember akkor bogaras, ha különködik, ha valamilyen hóbortja van. E két tulajdonság annyira különböző, hogy azoknak közös nevezőre hozatala, amint ezt a szólaş eddigi magyarázóí tették, alapos kétségeket támaszt az emberben.

De nincs is semmi szükségünk a jószág bogarzására, ha a szólaşt meg akarjuk világosítani. Mondhatnánk egyszerűen azt, hogy a szólaş németből való kölcsönzés, az *einen Käfer haben* (Borchhardt 248) szó szerinti fordítása. Jelentése: 'eine Schrulle, eine fixe Idee haben' is pontosan vág szólaşunkhoz. Amellett a szólaş önkéntelenül azt a képzetet kelti bennünk, hogy az illetőnek a fejében van a hiba. Így gondolják ezt más népek is. A németben az *einen Käfer haben* mellett van *Mücken, Motten, Hummeln im Kopf haben* (Borchhardt uo.). A cseh nyelvben, ahol a *brouk* 'bogár' és 'szeszély' jelentéssel bír, a szólaş ilyen formákban él: *nasaditi mu brouka do hlavy* 'bogarát ültettek a fejébe' és *má v hlave brouka* 'bogár van a fejében'. Az angol külön fejében méh szokott döngicsélni: *he has bees in the head*, esetleg a sapkája alatt: *he has a bee in his bonnet* 'bogaras, szeszélyes, különö'. Ismeretes, hogy a tücsök is jelent bogarat, szeszélyt. *Er hat Grillen* 'tücskei vannak, bogaras'.

Feltűnő, hogy a legtöbb esetben valamilyen zümmögő rovar: szúnyog, méh, dongó, tücsök tanyázik a fejben. Valószínű az a következtetés, hogy agydaganat vagy más betegség okozhatta a betegnél azt az érzést, hogy valami duruzsol, zümmög a fejében, s természetesen azt gondolta, hogy valami rosszakarója, megrontója helyezett bogarat a fülén keresztül oda. Egyes nem zümmögő rovarok: Motte, Käfer esetében az illető csak annyit érezhetett, hogy valami *m o t o s z k á l* a fejében. Az ilyen beteg rendszerint nem viselkedett normálisan, s társai ezért gyakran bolondnak, de legalábbis rögeszmésnek, csodabogárnak tartották.

Átvételnek tekinthetjük-e szólaşunkat? Aligha, még ha szóról szóra meg is van a megfelelője a németben. Nálunk is ugyanúgy kialakulhatott a szólaş, mint más népeknél. A *vén embernek bor a bogara* 'szenvédélye' szólaş igen régi, s van ilyen változatunk is: *bogarat tesz (ereszt) valakinek a fejébe (fülébe)* 'olyasmit közöl vele, ami nem hagyja nyu-

godni' (MSzólIKözm. 224). Ebből a bogárból is kifejlődhetett a rögeszme. Ma ugyan inkább *bolhát ültetünk valakinek a fülébe*, de a bogár az eredetibb. 1704-ben a *megindítani valakiben a bogarat* formában használták: „megindítom én innen is benne a bogarat” (RákLev. 4: 568).

Nemcsak bogár, hanem tücsök is lakozott régen a magyar fejekben. Győrffy István közölt Nagykunsági krónikájában egy tanúvallomást 1754-ből arról, „miképen orvosoltatnék meg . . . Csabai Sárának a feje a benne lévő *ptrücskök* miatt” (120). Kiderült azonban a továbbiakban, hogy a szoptatós kutya teje sem tudta Csabai Sára fülén keresztül a tücsköket kihajtani (121).

Azt hiszem, az ilyen kótyagos fejű emberek beszédéről mondták, hogy *tücsköt-bogarat összebeszél*.

Hátrább az agarakkal. Az eddigi magyarázat szerint e szólás a régebbi *hátrább!* indulatszóból keletkezett, melynek magának is az volt a jelentése, mint szólásunknak: rendre, szerénységre utasítás. Ehhez azután az agarakat azért társították, mivel a nemesi udvarházak gazdái — úgymond — kiváltképpen az agaraikkal szoktak kérkedni. *Hátrább az agarakkal* tehát a. m. „ne hencegj az agaraiddal, ne követelj magadnak különleges jogokat agaraidra való hivatkozással” (O. Nagy: Mi fán terem? 11).

Véleményem szerint a szólás több joggal származtatható a vadászat rendjéből és nyelvéből. Vadászat alkalmával ugyanis az agarakat és gazdáikat a vadászmeisterek előre kijelölt helyekre állították, ahol is be kellett várniuk a kopók által felhajsolt vadat. Így említi ezt a MVir. is: „*az agár állatván kirendelt helyére*” (297, valószínűleg Gyöngyösi idézve). E „kirendelt helyek” egyenlő kedvezmények esetén lehettek egy sorban, s akkor akire hajtotta a kopó a vadat, annak az agara foghatta el. Így olvassuk ezt Nemes Vörös Mihály 1807-ben írott versében is, melyben egy régi vadászatot ír le: „Elsőbben is hajtja a Vastag Balázusra, | De onnét elfordul Toronyi Tamásra . . . Készen várja Tamás az erős Atlással, | Közelről eresztvén nagy szörnyű futással” (Virág Ferenc: Krónikák és históriás énekek. Békéscsaba, 1961.). A „többi ebek”, tehát a nem kopók, ez alkalommal „mind álltak egy sorban”.

Ha mármost mindehhez hozzávesszük a Wagner Phraseológiájában található legrégibb és legteljesebb adatot: „vakmerőségét, dagályát, déltzégtségét meg-zabolázta, negédét le-nyomta, *hátrább állította az agarakkal*, meg-ütötte az eb orrát” (1750. 232 l.), akkor világos, hogy itt nem az agarakkal való hencegésről, hanem egy vadászbüntetésről van szó, mellyel valószínűleg a kirendelt helyüket elhagyókat, a túlságosan előre igyekvőket szokták megrendszabályozni. A „valószínűleg” határozót azért használtam, mert gondolhatunk más helyzetre is. Szólásunk ugyanis következetesen agarakról, azaz több agarról beszél (lásd még Simai Kristófnál, MestRav. 32; SzD.-nél a *bagaria* szónál, Dugonics Toldijában, Olcsó Kt. 189). Már pedig mivel egy vadász rendszeren egy agárral állt a kijelölt helyre, e rendreutasításnak olykor több vadászra kellett vonatkoznia. Ez azonban csak úgy képzelhető el, ha feltesszük, hogy valamilyen kivételezett személyt, nagy urat különlegesen jó helyre, előre állítottak, s ennek megfelelően a többieket *hátrább* rendelték, ami az illetőkre nézve felért a megszégyenítéssel. S pontosan ez szólásunk értelme, ami a Wagnernél közölt szinonimákból is kitetszik. Ezt az értelmezést támogatja a következő idézet is: 1792: „*ho ho lassabban az agarakkal*, én nem vagyok az, akinek vélsz lenni” (MJátékszín 1: 166), azaz 'ne olyan fennem, én nagy úr vagyok'.

Az ilyen kiváltságos személyekről vagy magukat annak tartókról mondták régen, hogy *fenn jár az agárral*. „Rédai András bizony igen *fenn jár az agárral*; ide nem jött” (1661., Teleki M. Lev. 2: 199) 'fennhájzik'; „Jöllehet nagy garral *fenn jár az agárral* a jetves grammaticus” 'ua.' (1699. CnSz.); „Hát te Dienes ur, miért vagy ily garral, | *Ala-*

csony helyeken nem jársz az agárral, | Minden rendnek felelsz te nagy dérral durral, | Tudd-e hogy asztagod tele sok kígyóval” (Ad Dionisium Bánfi, XVII. sz. vége, TörtT. 1888. 278). Figyeljük meg, hogy itt — egy személyről lévén szó — az agár egyes számban szerepel.

Még csak annyit, hogy a *még ő áll a ciherbe* ’még neki áll feljebb’ (Ballagi: TeljSz. *ciher* a.) szintén vadászból vett kép lehet, amennyiben a *ciher* ’bokros, bozós hely’ (TESz.) különösen alkalmas leshely lehetett.

Beruáth Béla

Élnek, mint Gotovány rossz malacai a szemeteken! E szólást Kováts Béla budapesti nyugdíjas közléséből ismerjük. Adatszolgáltatónk édesanyjától hallotta, aki mintegy másfél évtizede hunyt el a csallóközi Dunaszerdahelyen. A szólást akkor mondták, ha egy gazda nem látta el takarmánnyal jószágát rendesen, csak kiverte legelni. A szólásban szereplő személy valószínűleg azonos Gotovány Manó dunaszerdahelyi birtokossal, akinek a neve egy 1857-i tagosítási jegyzőkönyvben szerepel (Kováts Béla közlése).

Gotovány Manó családjának eredeti neve *Demetrovich* lehetett. *Demetrovich* Emánuel ortodox lelkész magyar nyelvű imakönyvének második kiadása 1798-ban jelent meg Komáromban. Ezzel kapcsolatosan a következőt olvashatjuk: „Szerző gottováni gör. kel. pap volt Komáromban” (Szabó Jenő: A görög-katholikus magyarság utolsó kálváriai útja. Bp., 1913. 437). A *gottováni* szó mint jelző származási helyet jelölhet. A pesti görögök körében is előfordult, hogy olyan nevet vettek fel, amely szülőhelyükre utalt: például a *Grabován* név *Grabova*, a *Kopcsányi* név *Gobesa* nevű helységre, jóllehet eredeti nevük *Csetiry*, illetve *Bucsu* (Füves Ödön: NyelvtudÉrt. 70: 265). Ezek alapján kézenfekvő, hogy a *Demetrovich* nevet a *Gotoványi* név felválthatta, de a rokon kapcsolatra utal a *Manó* keresztnév is, mely az *Emánuel* magyar változata. A *Demetrovich* családnévvel (-cs, -ts végződéssel írva) a görög-szerb kereskedők körében Egerben is találkozhatunk. Az egri ráctemplomban található egy keltezés nélküli, múlt századi, egyházi szláv nyelvű diptichon: *Demetrovics* Konstantin sárospataki kereskedő rendelkezése 10 000 Ft-os alapítványáról (Bihari József: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. Az egri PF évkönyve 2: 413). 1817-ben *Demetrovits* Istvánt nyomtatott, magyar nyelvű meghívóval értesítik egyházi közgyűlésről (Bihari i. m. 432).

A *Demetrovicsok* komáromi ága is megfelelő anyagiakkal rendelkezhetett, hogy Gotovány Manót már mint birtokost ismerjük, azonban — mint a szólás is mutatja — a gazdálkodás nem járt számára szerencsével. De a szólás arra is felhívja a figyelmünket, hogy nemcsak Komárom városában, hanem a környező helységekben is éltek görögök. Kováts Béla adatközlőnk még gyermekkorában a Dunaszerdahelyhez közeli Somorján egy azóta lebontott emeletes házon látta a horgony-kettőskereszt kombinációjú görög-szerb kereskedőjelvényt. (A kereskedőjelvény — kalmárkereszt — leírására és elemzésére vonatkozólag vö. Voit Pál: Szentendre. 1968. 7). A komáromi görög-szerb közösség hatással volt magyar környezetére is. Erre vonatkozóan Knieszsa István nyelvi adalékot is említ: „A csallóközi *gánci* a szerb *žgánci*-ből való (Komárom!).” Ezt a *ganca* ’pirított lisztből vagy burgonyából készült galuskatéle étel’ szó változataként említi (SzJsz. 182). De gazdagították Jókai Mór írói nyelvét is; egy komáromi görög kereskedőt szerepeltetve egyik kisregénye hőseként a következőket írja: „őneki volt jó kurta, térdig érő rác *subicája*” (A három királyok csillaga. Bp., 1973. 262).

Sasvári László

Egy újfajta stilisztikai kézikönyv

J. Nagy Mária: A szó művészete (Bevezetés a stílselemzésbe) Tudományos és Enciklopédiai Könyvkiadó. Bukarest, 1975. 141 lap:

A könyv alcíme tulajdonképpen a tágabb témát jelzi. A főcímből derül ki, hogy a szűkebb, pontosabb téma a szépirodalmi stílselemzés.

1. Kiindulhatunk abból, amit a stilisztika művelőinek kolozsvári nyelvész-csoportja egyik munkájában a könyv szerkesztőjétől, Szabó Zoltántól olvashatunk: „Általánosan elfogadott elemzési eljárást nem ismerünk.” Majd Bókát idézi: „Szeretném én azt a nagymestert ismerni, aki tudja biztosan, hogy kell verset elemezni» — mondja találon Bóka László. S valóban, ahogy verset sem szabályok és receptek szerint írnak, ugyanúgy a stílselemzésnek sincsenek pontos szabályai, vagy olyan előírásai, mint mondjuk a kémiai analíziseknek.” (Kis magyar stilisztika. Bukarest, 1968. 38.) De ez a reális és óvatos álláspont nem akadályozza meg Szabó Zoltánt és társait abban, hogy törekedjenek a stílselemzés lehetőleg minél egzaktabb módszereit elsajátítani és továbbfejleszteni. Már az imént említett könyvükben is kezd kibontakozni ennek a törekvésüknek a csírája. Szabó Zoltán a Stilisztika rövid története c. bevezető fejezetben a legújabb törekvéseket is ismerteti. Noha megállapítja, hogy „a legtöbb stilisztikai kézikönyv egy nyelvi rendszer egészének a minősítő leltára (pl. Fábíán Pál — Szathmári István — Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlat. 1958.)”, s jelzi, hogy az ő kézikönyvük is „lényegében ilyen jellegű minősítéseket tartalmaz” (38), A képek vizsgálatáról című fejezetet mégis így vezeti be: „A régebbi stilisztikák meg elődeik, a retorikák és poetikák, a képek osztályozását állították a vizsgálódások középpontjába. Arisztotelészről kezdve napjainkig nagyon sokféle, egymástól eltérő s egymásnak gyakran ellentmondó trópus-osztályozást ismerünk. De ezek a próbálkozások nem vittek közelebb sem a képek mélyebb megértéséhez, sem pedig a képalkotó író stílusának egyénítéséhez. A kibontakozóban levő modern stilisztika szakított ezzel a hagyománnyal, és olyan vizsgálódási szempontokat állított a kutatók elé, amelyek termékenyebbek, eredményesebbek és jobban kielégítik az irodalomtudomány vagy a nyelvészet, elsősorban a jelentéstan igényeit” (121). S e fejezet három pontjában a képek elemzésének elmélyültebb, nagyobb összefüggésekbe ágyazott módszereit jelzi.

Már a Kis magyar stilisztikából is kitűnik a kolozsvári nyelvész-stiliszták törekvésének néhány sajátága: 1. vizsgálataik középpontjában a szépirodalmi stílus áll; 2. a stilisztikai kutatásban igyekeznek felhasználni a modern törekvéseket, de gyakorlatukban ez nem jelenti a régebbi módszerek pozitívumainak a mellőzését; 3. az elemzés alapjául szolgáló művek kiválasztásában az erdélyi sajtóságok tükröztetésére is törekednek; 4. a szakirodalom felhasználásában az alapos, európai szintű tájékozódás s román kollégákkal való együttműködés jellemzi munkájukat. Ezek a sajátóságok jellemzik J. Nagy Mária jelenleg ismertett könyvét is.

2. A szerzőnek ezt az összefoglaló jellegű munkáját már jelentékeny stilisztikai munkásság előzi meg. A Kis magyar stilisztikában a képekről (trópusokról) és a közlésformákról (egyenes, függő stb. beszéd) szóló részeket, valamint a stilisztikai műelemzések többségét ő írta. Ezek az elemzések a stílus iránti finom érzékről, az irodalom szeretetéről,

kitűnő szakismeretről és pedagógiai elhivatottságról tanúskodnak, s arról, hogy J. Nagy Máriának a stílusa is vonzó, az irodalom olvasásának és elemzésének kedvet csinál. Minden egyes elemzés, akár a régi magyar irodalom (Balassi, Gyöngyösi), akár az új (József A., Szemlér Ferenc) köréből veszi tárgyát, egy-egy kis remekmű: jellemzője az elemzett részlet kitűnő megválasztása, a lényeges sajátságoknak remek érzékkel való kiemelése és az irodalmiság jegyét magán viselő előadásmód. Mindegyik külön rádió-előadás lehetne, s a könyvnek, amelyben megjelentek, nemcsak szemléltető, hanem dekoratív anyagául is szolgálnak.

A Kis magyar stilisztika egyes fejezetein kívül még számos cikk jelzi J. Nagy Mária stilisztikai munkáját. Csak a kolozsvári Nyelv- és Irodalomtudományi Közleményekből említek néhány kiragadott témakört: Szemlér Ferenc metaforái; Egy Asztalos-novella szövegstruktúrájának stilisztikai értelmezései; Vajda János Szerelem c. dalciklusának stílusa a szóhasználat tükrében.

3. J. Nagy Mária ilyen gyakorlati munkásság mint előzmény után vállalkozott egy stilisztikai összefoglaló munkára. A feladat nagyon nehéz. Hogy miért? Erre Szabó Zoltán előbb említett véleményén és a fenti Bóka-idézetén kívül még jól rávilágítanak Balázs János szavai a III. országos magyar nyelvészkongresszuson elhangzott nevezetes előadásában, amely a stilisztika újabb magyarországi fellendülésének a kezdetét jelzi. Balázs itt a következő két fontos megállapítást tette: „1. A stilisztika fiatal tudomány, jelenleg azért harcol, hogy pontosan körülhatárolja kutatásának anyagát, vizsgálatainak körét és kidolgozza a maga módszereit. 2. A stilisztikát ma már azért nevezhetjük tudománynak, mert megvan a maga kutatási anyaga és területe, és többé-kevésbé kialakultak a maga sajátos módszerei is. Jelenleg a vitás kérdéseket főleg az idézi elő, hogy nem egészen világosak még a stilisztika alapkategóriái, tisztázatlan a stílus-nemeknek, a stílusárnyalatoknak a kérdése.” (A kiemelés tőlem. K. S.) (Ált. nyelvészet, stilisztika, nyelvjárástörténet. Bp. 1956. 165.)

J. Nagy Mária könyvének gerincét éppen a kifejezés kategóriái alkotják, amelyekről Balázs megállapította, hogy nem egészen világosak. Látjuk tehát, hogy egy új kutatási területen vállalkozik a szerző valamiféle szintézisre. Ez a feladat szinte reménytelen. Reménytelen abban az értelemben, hogy nem tud mindenkit kielégíteni.

A hagyományos, Bally-féle és Bally módszerű stilisztikák a nyelv, a szótár és a nyelvtan oldaláról közelítették meg a stilisztikát: „a nyelvi rendszerben, a *langue*-ban kivétel nélkül minden nyelvi ténynek meghatározott stilisztikai értéke van.” (Balázs i. m. 165.) Így egyfelől a stilisztikák egyik fajtájának a rendszerét a nyelvi rendszer, a nyelvtani kategóriák, illetőleg a jelentésviszonyok kategóriái, a jelentéstani kategóriák adják meg. Ez a fajta stilisztika a nyelvtani, nyelvi rendszer egyes osztályaihoz, alosztályaihoz (szófajok, mondatrészek, mondatfajok, morfématípusok stb.) fűzhető emocionális, stilisztikai értékeket mutatja be. A rendszerezés alapja ez esetben tehát nem a stilisztikai kategóriarendszer. Ilyen felépítésű A magyar stilisztika vázlata és a Kis

A stilisztika felépítésének azonban van egy másik útja is, amelyre Balázs János is célzott: olyan rendszerezés, amely par excellence stilisztikai kategóriákra épül. A kétfajta rendszerezés — ezt hangsúlyoznunk kell — kölcsönös viszonyban van, de — úgy látom — nem a pontos megfordíthatóság, nem a teljes párhuzam és megfelelés viszonyában. Nem olyan viszonyban mint például a nyelv alak- és jelentésrendszere. (A határozóragok tárgyalását végezhetem a ragalakok rendszerére építve és a jelentések rendszeréből kiindulva, az eredmény ugyanaz lesz, azaz így is, úgy is megkapom az alak — jelentés viszonyokat és minden ilyen viszonyt, ha a viszonyok feltárása tökéletes.) Feltehető,

hogy minden nyelvi, nyelvtani egységhez hozzárendelhetők bizonyos stilisztikai jegyek, de nem bizonyos, hogy minden stilisztikai kategóriának határozott nyelvi-nyelvtani egységek felelnek meg. A stilisztikának a stilisztikai kategóriák felőli megközelítése, rendszerezése ezért nemcsak egyszerűen egy „másik út”, hanem a stilisztika dominiumának a kiszélesítését is jelenti, azaz feltehető, hogy a nyelvi-nyelvtani osztályok, egységek felől a stílusérték minden faja és árnyalata nem ragadható meg. Nem is szólva arról, hogy pusztán elméleti megfontolásokból is egy stilisztikai rendszerezésnek természetesebb alapjául kínálkozik a stilisztikai, mint a nyelvi-nyelvtani kategóriarendszer.

Tehát igen súlyos problémákat vet fel egy stilisztikai kategóriarendszerre épített stilisztika, amelynek a létrehozására ma még csak kísérletek folynak. Ilyen kísérlet František Mikoč, amelyet J. Nagy Mária mint a stilisztikai kifejezés kategóriáinak tipológiai jellegű összeállítását egyedülállónak nevez (33). Mielőtt e kísérletről részletesebben szólnánk, megpróbálunk J. Nagy Mária munkájáról általános képet adni, mindekelőtt könyvne célkitűzése szempontjából.

4. Minden műelemzésben jelen van az elemző szubjektívizmusa, így természetesen J. Nagy Mária elemzéseiben is. Könyvének nagy pozitívuma azonban az, hogy ezek az elemzések a maguk összességében egy tanfolyammal érnek fel: megtanítanak észrevenni a szépirodalomban olyan sajátosságokat, amelyek felett „első látásra” elsiklik tekintetünk. Elsősorban a modern vers és próza „játékszabályaiba” avat be, és a modern műelemzés szempontjaival, elméletével ismerteti meg. Ezzel azt a funkciót tölti be a tudomány-népszerűsítés területén, amit az egyre fejlődő tudományban „agymosásnak” neveznek.

E könyv — a szerző saját szavaival — „szeretne hozzájárulni a műről való gondolkodás elmélyítéséhez” (4). „Azokhoz kíván szólni, akik ismerik ugyan a stilisztika ábécéjét — tudják mit értünk például megszemélyesítésen, művészi jelzőn és direkt stíluson vagy egyenes beszéden —, de esetleg nincsenek tisztában azzal, hogy a közlést meghatározó tényezőktől függően ugyanazok a stílusesszók mennyire változatos kifejezési kategóriákat hozhatnak létre. Pedig ismeretük nélkül elképzelhetetlen a komplex műelemzés, amelynek a stílusvizsgálat csupán része” (9). Kiknek szól a könyv? A szerző világosan megfogalmazza: „könyvünk elsősorban a leíró stilisztikai elemzés problémáival szeretné megismertetni mindazokat a diákokat és magyarszakos tanárokat, akiket a műelemzés ügye közelebbről érint vagy érdekel . . .” (A kiemelés tőlem. K. S.) A célkitűzés szerint tehát ez a munka afféle egyetemi segédkönyv szerepét is betöltheti, ami azt jelenti, hogy bizonyos előismeret szükséges hozzá. Valóban, a stilisztikában eddig is közismert alapfogalmak ismerete nélkül e munka túl nehéz olvasmány. Tömörsege, néha csak utaló jellegű tárgyalásmódja, a sok szakkifejezés az olvasó tevékeny együttműködését kívánja meg, és ajánlatos a bőségesen közölt szakirodalomból is legalább néhányal kiegészíteni a tájékozódást annak, aki a könyv témakörében biztosabb tudásra törekszik. Nagy segítséget jelent az elvont fogalmak megismerésében a bőséges szövegillusztráció: majdnem minden lapon, néha egy lapon több versrészlet vagy prózarészlet szemlélteti magyarázat kíséretében az elméletet. (Én több mint 130 ilyen illusztráló részletet számoltam meg; ezek között néhány vers s egy novella teljes elemzése található.) A magyarázott részeket kiválasztása, a magyarázatot jellemző művészi és pedagógiai érzék egyik legnagyobb értéke J. Nagy Mária könyvének.

Minden művészi munka elemzése, tudatosítása felveti azt a kérdést, nem megy-e a művészi élménynek, az alkotás művészi átélésének rovására az elemzés. Erre a kérdésre a magyar televízióban nemrég Kadosa Pál adott választ a zenével kapcsolatban. Álláspontja a tudatosítás mellett szól. S ha ez így van a zene világában, még kevésbé lehetünk pesszimisták a verbális művészetet tudatosító oktató-nevelő munkát illetően, hiszen ez esetben a művészet anyaga, a nyelv maga is a világ tudatosításának eszköze.

5. A könyv négy részből áll. Az első a stílusról ad általános tájékoztatást, a második a kifejezési kategóriákat veszi sorra, a harmadik a stílust mint a műalkotás struktúrájának a sajátosságát ismerteti, a negyedik rész pedig a komplex műelemzés fázisait mutatja be. A könyv egy függelékkal zárul, amely Szegedy-Maszák Mihály verselemzését (Arany: A lejtőn) tartalmazza kivonatosan. A könyv gerince, terjedelmileg mintegy a fele a második rész.

a) A stílusról szóló bevezető fejezet az általános felől a különös felé haladva egy háromlépcsős eljárással közelíti meg témáját: a nyelv költői funkciójából indul ki (felhasználva Jakobson teóriáját), ezután foglalkozik a stílussal, s végül eljut a stílélmához. Fontos megállapítása, hogy a kompozíció mint nem nyelvi természetű mozzanat is szerepet játszik a mű stílusában. Ezt azért emelném ki, mert a nyelvi kategóriákra épülő stilisztika fogalomtárából a stílusnak ez az oldala hiányzik. (Viszont a régi retorikákban megvolt.) A stílus a forma többlettartalma, a stíléma alapegység, amelyhez többlettartalom, másodlagos információ tapad. A művészi stílus adekvát, azaz a tartalom és a kifejezés harmóniában van. A költői funkció, a stílus és a stíléma kérdései után így jutunk el a stílus adekvátságához, majd hírértékéhez. J. Nagy Mária itt az információelmélet fogalomkészletét hasznosítja. A műalkotásban a stílus sokféle üzenettartalma egyesül: a stílus meghatározója lehet az egyén, a műfaj, az irodalmi áramlat, a téma stb. Ilyen keretben tárgyalja aztán a szerző a stílusfajtákat.

b) Mint említettük, a kifejezési kategóriákról szóló fejezet a könyv legterjedelmesebb része. A kategóriák zömének forrása František Miko cseh szerző egy nagyobb munkája alapján készült cikk (Irodalmi Szemle. Bratislava. 1972/6. 501–10). Itt a stilisztikai kategóriák, fogalmak szótárszerű felsorolásával, értelmezésével és a kategóriákat képviselő tipikus nyelvi és tematikai eszközöknek a bemutatásával találkozunk. A kis szócikkek nem abc-rendben, hanem a kategóriák rendszerében (A, A1, Aa, Aa1, Aa11 stb.) helyezkednek el, és sok esetben oppozíciós párt alkotnak. A 66 kategória közül a legmagasabbrendűek: az operativitás (lényegében megfelel a Bühleri felhívás és kifejezés fogalmának) az ikonitás (ez pedig a Bühleri ábrázolás fogalmának) és esetleg (ez nem derül ki világosan) a mérték, az arányosság kategóriája. Az operativitáson belül a két alapkategória a szubjektivitás (az 1. személy szerepe) és a szociativitás (a második személy, a befogadó figyelembe vétele). Az ikonitás legfontosabb két alkategóriája a fogalmiság (a fogalmi tisztaságra törekvés) és az élményszerűség (például a szemléletességre törekvés). Hogy világosabban lássuk az egyes szócikkek felépítését, bemutatunk egy oppozíciópárt az ikonitáson belül:

B11 *A kifejezés teljessége* (explicitása) — a mondat és a téma potenciális tényezőinek maximális kifejezése a relatív redundancia (többletfölösleg) elvének respektálásával.

B11' *A kifejezés hiányossága* (implicitása) — ugyanazon a kategórián belül az explicitás ellenpólusa; a mondat és a téma egyes tényezőinek elhagyása szükségtelen redundanciájuk alapján, tekintettel a beszédhelyzetre, e tényezők „szöveg mögé” húzódása, a mondat és a téma egyes részeinek ellipszise; az utalás, a célzás és a példálózás elve.

A szótárat a stílusnemek és az ezekre jellemző kifejezési kategóriák táblázata zárja le. A kategóriákat Miko mindenféle szöveg elemzésére szánta.

J. Nagy Mária e valóban igen jelentős cikk alapján ismerteti a stílus kategóriákat, de nem mechanikusan másolja le, hanem — célkitűzésének megfelelően — átcsoportosít, rövidít (csak 32 számozott kategóriája van, de többet számozatlanul hagy egy-egy főbb kategórián belül) s újakat is felvesz, mert ebbe a fejezetbe más tanulmányok eredményeit

is beledolgozza, ami a megadott bőséges bibliográfiából is kitűnik, de a fontosabb felhasználott tanulmányokra szöveg közben is hivatkozik. Így végeredményben — a didaktikus cél érdekében — könyvének ez a fejezete is önálló alkotássá válik, különösen illusztráló anyagával, az egyes kategóriákat szemléltető szövegeivel és ezek hosszabb-rövidebb elemzéseivel. (Miko szótárában semmi szemléltető anyag nincs.) Így J. Nagy Mária az elvont fogalmakat és téziseket a tudomány absztrakt világából „lehozza a földre”, megfoghatóvá teszi.

František Miko szótárával kapcsolatban igen kellemes meglepetés ért. Jelen-téstani munkámnak az emocionális jelentéssel foglalkozó részében (Általános és magyar jelentéstan 76–7) van egy ilyen szakasz: a jel érzelmi értéke a beszédpartnerhez való érzelmi viszonyt fejez ki. Ezt a viszonyt 9 oppozíciós párban mutatom be. Ilyen pár például: 2.1.1 barátságos, kedveskedő; 2.1.2. barátságtalan, goromba. Ennek a megfelelője megtalálható Miko kategóriái között is: Ab2 *A jóindulat kifejezése* — bizonyos kívánságok (kedvező, kedvezőtlen, gyűlölet) megnyilatkozása a befogadóval szemben. Vagy: (nálam) 2.3.1. tisztelő, áhítatos; 2.3.2. tiszteletlen, becsmérő, cinikus, fölényes, gúnyos; (Mikonál) Ab31 *A megbecsülés kifejezése* — a befogadó kiemelése vagy becsmérése a beszédben (udvariasság, megkülönböztető figyelem, udvariatlanság, pimaszság, szemtelenség, tapintatlanság, sértegetés, megszegényítés a beszédben). Még egy példa: (nálam) 2.2.1 bizalmas, közlékeny; 2.2.2. tartózkodó, hűvös; (Mikonál) Ab4 *A kifejezés személytelensége* — bizonyos elzárkózás a befogadó személyétől, tartózkodó magatartás, ellenkező esetben familiaritás, jószívűség. Ilyen meglepő egyezések találhatók a többi esetben is: Aa32 (*affektivitás*): 2.7.1., 2.7.2.; Ab3 (*autonómítás*): 2.5.1., 2.5.2.; Ab32 (*a beszéd étosza*): 2.4.1., 2.4.2.; 2.6.1., 2.6.2.; Ab5 (*konvencionálisitás*): 2.8.1., 2.8.2.; 2.9.1., 2.9.2. Mikonál ezek az alkategóriák a következő általános kategória alá tartoznak: Ab *A kifejezés szociativitása* — a befogadó figyelembevétele a beszédben (sajátosan tekintettel lenni rá, szempontjainak tökéletes respektálása).

Miko és az én munkámban a közös kommunikációs szemléletmód és ennek alkalmazása (az oppozíciós sémák lényegi egybeesése) számomra beszédes bizonyíték a kutatási irány helyessége mellett.

c) A harmadik fejezet, amelynek címe: A művészi struktúra és a stílus, még erősebben „műközpontú”, mint az előzőek. Egy szemiotikai jellegű bevezetés után A struktúra című előkészítő rész igen tömören s mégis világosan tárja elénk, mit ért a szerző struktúrán, miért fontos a struktúra szempontja a műelemzésben. Fejtegetésének lényege, hogy a mű mint egész, a részek mint az egész függvényei kapnak jelentőséget. Ennek a szöveg- és műközpontú stilisztikának az anyaga már egészen eltér a nyelvi kategóriákra épített stilisztikától, bár ez utóbbit nem nélkülözheti. A mű jelentését a mű mint osztatlan egész közvetíti. A mű szövegének tartalmát a nyelvi elemek konkrét információja adja meg. A műelemzéseknek ezt a kettős aspektusát számos példán mutatja be a szerző, de a legszemléletesebben itt e fejezetben Adynak Lédával a bálban c. verse remek elemzésével (105–7). A művészi alkotás kollektív és egyedi vonását a téma (halál, szerelem, kétely stb.) és a jelentés kettősségében is megfigyelhetjük a szerző segítségével. A művészi stílus kialakításához a kompozíció éppúgy hozzájárul, mint a nyelv. E stílusrétegeken belül magának a nyelvnek is vannak szintjei (hangtan, alaktan, jelentéstan, mondattan). A stílusrétegek a műelemzés módját is meghatározzák.

d) A záró fejezet a komplex műelemzésről szól, elméletben és gyakorlati elemző példákkal. A szerző a stíluselemzést komplex elemzés részének tekinti, amelyben a mű stilisztikai vizsgálata csak rész, bár semmiképpen nem mellőzhető: a teljes elemzéshez hozzátartozik a mű keletkezését meghatározó tényezők (társadalmi, történeti, életrajzi stb.) ismerete, s a műnek és az alkotónak az életműhöz, az irodalmi hagyományhoz, s az

olvasók magatartásához való viszonya. Maga a stíluselemzés is sokrétű tájékozódást igényel: a stílus összefüggésben van az alkotó egyéniséggel, a kommunikációs helyzettel, a nyelvi lehetőségekkel. (Ez az utóbbi a stilisztika részéről feladatkijelölést jelent a nyelvész számára!) A szerző szerint a stilisztikai elemzés a grammatikai és az irodalmi elemzés határán mozog, s a háromfajta elemzés összekapcsolására szép példát mutat kedves régi kutatási tárgya, Vajda költészete területéről. Magára a stíluselemzésre, pontosabban verselemzésre — részben Németh G. Béla nyomán — ugyancsak egy Vajda-vers (A vaáli erdőben) adja a szemléltető anyagot. A novellaelemzést pedig egy Mikszáth-novellán (Szegény Gélyi János lovai) mutatja be J. Nagy Mária.

6. Ami a részletmegoldásokat illeti, szinte számtalan azoknak az elemzési módoknak és magyarázatoknak a száma, amelyeket érnyeikért kiemelhetnénk, sok helyen pedig elismerő módon hoz összefüggésbe a szerző olyan részleteket, amelyek különféle munkákban elszigetelve találhatók. Kiváló érzékkel építi be például a szukcesszivitás kifejezési kategóriáról szóló pontba a „topic-comment” kérdést és hozza ezt kapcsolatba a késleltetéssel. (57—8.) A mondat szerkesztés különbözőségéhez fűződő stilisztikai különbséget szépen példázza egy Tömörkény- s egy Ady-mondat szembeállítása (25). Stb. stb. Lehetne természetesen kifogásolható részleteket is találni. Egyes helyeken túl tömör a tárgyalásmód, így a bühleri és a mikoi fogalomrendszer összefüggéséről szóló rész (33—4), máskor egy-egy magyarázat nélküli utalás — a feltételezett olvasótábor tudásszínvonalához mérten — hiányérzetet kelt, például amikor a másodlagos nyelv „lotmani” fogalmát említi (103). A rövid tárgyalás persze nem mindig kifogásolható. Ilyen összefoglaló jellegű munkákban sokszor elkerülhetetlen, hogy a szerző csak jelezze a rendszerkényszer miatt a problémakört, de tárgyalására — több okból — nem szánhat időt. Olykor zavaró poliszémiával is találkozunk, a *kifejezés* szónak például más a bühleri és a könyvbéli, stilisztikai értelme. Néha a felfogás vagy a kifejezési mód kétséget támaszt, esetleg nem világos. Ilyen az író, költő sajátos hangjáról szóló észrevétel (32) vagy A kifejezés mértéke c. fejezetecske (99), amely Miko cikkében világosabb. De a munkának ezek a „zavaró” részei nem tipikusak. Egyébként pedig: az itt-ott homályosnak látszó mondat a szövegkörnyezetben majdnem mindig egyértelművé válik; mint általában, úgy itt sem szabad a szövegből kiragadott mondatokon fennakadni: nemcsak a szépirodalomra, de a tudományos szövegre is áll, hogy a rész az egészben nyeri el igazi értelmét.

*

Talán sikerült érzékeltetnem, hogy a könyvben a szerző a stilisztika és a műelemzés területén újabban felhalmozott modern ismeretanyagot — a maga didaktikus céljának megfelelően s természetesen csak vázlatosan — úgy tudta összefogni, hogy munkája az egyéni alkotás jegyeit is hordozza. Erre vall a jól áttekinthető szerkezet, az esszészerű tárgyalásmód s az óriási, kitűnően megválasztott szemléltető anyag a magyarázatokkal.

J. Nagy Mária könyvét — funkciójának megfelelően — egy sorozatba állítanám. A magyar nyelvű stilisztikai irodalomban négy olyan munkát tarthatunk számon, amely a kezdő kutató s a magas szinten tájékozódni kívánó nem szakember számára kézikönyvszerepet tölthet be. Ezek — a megjelenés sorrendjében — a következők: 1. Fábian Pál—Szathmári István—Terestyéni Ferenc: A magyar stilisztika vázlata. Budapest, 1958. (A nyelvtani rendszerre épített stilisztika.) — 2. Szathmári István: A magyar stilisztika útja. Budapest, 1961. (A magyar stilisztika története, a magyar stilisztika bibliográfiája.) — 3. Szabó Zoltán: Kis magyar stílustörténet. Bukarest, 1970. (A magyar szépirodalmi stílus története.) És végül 4. J. Nagy Mária jelen munkája. (A stilisztika fogalomrendszerére épített stilisztika; a szépirodalmi mű stilisztikája.)

Károly Sán Ior

Kósa László-Filep Antal: A magyar nép táji—történeti tagolódása.
Akadémiai Kiadó, Budapest 1975. 231 oldal

1. A néprajzi szakembereket, nyelvjáráskutatókat régóta foglalkoztatja az a kérdés, hogy a magyar nép táji, etnikai tagolódása milyen összefüggésben van a nyelvi elkülönüléssel, a vidékenként ugyancsak eltéréseket mutató tájnyelvvvel. A közgondolkodás, a nemzeti tudat számon tart széles körben ismert regionális egységeket, mint például Kiskunság, Hajdúság, Szamoshat, Sárrét, Kisalföld, amelyek népi sajátságaikban, szokásaikban, kultúrájukban többé-kevésbé homogének. Egy részüknek természetes földrajzi határai vannak (Csallóköz, Bodrogház, Dunántúl), más részüket viszont inkább csak a viselet, öltözködés, lakáskultúra és a szellemi hagyományok különítik el a szomszédos területektől (Göcsej, székelység, barkók). Ezek a néprajzi, etnikai, táji csoportok azonban nem mindig vagy legalábbis nem szükségszerűen alkotnak önálló nyelvjárástípusokat, a tájnyelvi sajátságok határai ugyanis sok esetben átszelik a néprajzilag viszonylag egységes területeket.

Amikor a múlt század végén Simonyi Zsigmond, majd Balassa József közzétette a magyar nyelvjárásoknak tudományosan is elfogadható osztályozását, a nyolc nyelvjárásterület, ezen belül pedig a kisebb egységek elkülönítésében elsődlegesen nyelvi szempontokat alkalmazott. Ezt követően Horger, Laziczus és Imre Samu szintén nagyobb részben hangtani, kisebb részben pedig alaktani és szóföldrajzi sajátságok segítségével állapította meg a magyar népnyelv területi tagolódását. Bizonyos fokig érthető az az eljárás, hogy mindkét tudományág — a néprajz is és a nyelvjáráskutatás is — első sorban a saját szempontjait alkalmazta a népi kultúra és nyelv területi felosztásának gyakorlatában. Az is közismert viszont, hogy mind a kultúra, mind a nyelv a társadalmi tudat szerves része és terméke, de még a néprajz tárgyi emlékeit is ugyanaz az emberi közösség hozta létre, amely formálta a szellemi értékeket, alakította a nyelvi sajátságokat. Éppen emiatt merül fel a részterületek kutatómunkáinak fokozódó előrehaladása után egy olyan nagyobb méretű interdiszciplináris szintézis igénye, amely a magyar népi társadalom területi tagolódását komplex szempontok alapján vizsgálja. A földrajzi, történeti, néprajzi és nyelvi tényezők együttes összevetése valamennyi érdekelt tudományág számára új eredményeket hozna, és egyúttal fényt derítene a földrajzi fekvés, a történeti múlt, a néprajzi karakter és a nyelv szélesebb körű összefüggéseire.

Kósa László és Filep Antal nemrég megjelent könyve szándéka szerint talán nem is néprajzi szakembereknek készült, hanem a tájegységek sajátságai és története iránt érdeklődő szélesebb körű olvasóközönségnek. Véleményem szerint azonban a gazdag szakirodalomra támaszkodó, közérthető, de ugyanakkor mégis magas tudományos színvonalon megírt munka igen jelentős előmunkát a fentebb említett komplex szintézis számára is.

2. A bevezető — amely Kósa László munkája — a néprajzi csoportok és tájak elméleti kérdéseit tárgyalja. Szükségesnek tartja a szerző annak vizsgálatát, hogy a tájanként elkülönülő csoportok milyen szerepet töltenek be a magyar nép i s m e r e t b e n . Nemcsak objektíve léteznek etnikai, táji kategóriák, hanem a fontosabbak szerves részei a társadalmi tudatnak. Számos irodalmi, művészeti élmény is kapcsolódik hozzájuk, például Kemenesaljáról Berzsenyi jut az eszünkbe, a Kiskunságon járva Petőfire emlékezünk, a palóc népnév Mikszáth írói pályáját idézi fel, a székelység pedig elválaszthatatlan Tamási Áron nevétől.

A néprajztudomány fontos feladata a kultúra és a táj kapcsolatának vizsgálata, a földrajzi tájegység és etnikum összefüggéseinek felderítése. A múlt század első felében a tudományos érdeklődés középpontjában a palócok eredetének kérdése állt. Horváth

Péter, Pápay Sámuel és Szeder Fábán azzal a romantikus elképzeléssel írták le a palócság nyelvét, építkezési szokásait, viseletét, játékait és kultúráját, hogy vele együtt az egész magyarság múltját elevenítsék fel. Ezen kívül a palócoknak a kunokkal, illetve a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott kazárokkal való azonosítása őstörténeti szempontból is izgalmas felfedezésnek ígérkezett. A közfelfogás nem véletlenül tekintett akkor mindenkit palócnak, aki tájnyelven beszélt, hiszen abban az időben a palóc elnevezés hosszú ideig a magyar népiség szimbóluma volt. Csak fokozatosan, a későbbiek folyamán alakult ki az elhelyezkedésükre vonatkozó kép, az eredetkutatás mellett előtérbe kerültek olyan kérdések is, hogy hol laknak, mely vidékek és falvak tekinthetők palócnak.

A palócok mellett a székelység volt az a másik népcsoport, amelynek kutatása a korai magyar népismeret számára szintén érdekes összefüggések felderítésére adott lehetőséget. Egészen a XIX. századig a hunok utódainak tartották őket, akik a honfoglaló magyarokat megelőzve Attila népének maradékaiként éltek a Kárpát-medencében. A különböző nézetek és felfogások számtalan esetben összezsaptak, újabb és újabb hipotézisek születtek, amelyek mindmáig nyitva hagyták a hiteles megoldás lehetőségét. A ködös történeti múlt kutatása közben azonban egyre inkább előtérbe kerültek a nyelvre és kultúrájukra vonatkozó megfigyelések. A szélesebb közvélemény székelységismerete az irodalomból táplálkozott, Jókai, Benedek Elek után Nyíró József és Tamási Áron volt nagy hatással az olvasókra, akik regényeikben a csaváros eszű székely figuráját számtalan változatban formálták meg.

Nem tudjuk most figyelemmel kísérni azt a fejlődésfolyamatot, amelyet Kósa László felvázolt, hogy a tájegységek és népcsoportok kultúrájának kutatása a reformkortól kezdve milyen fázisokon keresztül jutott el a mai, viszonylag fejlett állapothoz. Csak összefoglaljuk az újabb tanulmányokból egyre jobban kirajzolódó felfogást, hogy „a tájilag-történetileg kialakult csoportok kutatása nem más, mint a magyar népi műveltség analitikus felbontása.”

Az is közismert a szakirodalomban, hogy az egyes népcsoportok specifikus sajátosságai más-más időben, a történeti fejlődés különböző szakaszaiban alakultak ki. A jelenlegi magyar paraszti kultúra csoportokra bontott színeke lényegében az elmúlt százötven-kétszáz esztendő fejlődésének az eredménye. A török hódoltság utáni telepítések nyomán, a múlt században alakult ki az a klasszikus néprajzi kép, amelyen a mai tájszemléletünk is alapul.

3. A néprajztudomány most már eljutott odáig, hogy a kor mai tudományos színvonalán elméletileg is tisztázza a különböző nagyságrendű néprajzi egységek fogalmát. Kósa László az eddigi kísérleteken némileg túllépve három kategóriát állít fel. Az első a „néprajzi vagy etnikai csoport”, amely aszerint oszlik két alcsoportra, hogy a lakosság körében milyen erős az együvé tartozás tudata. A kunok, jászok, hajdúk, székelyek, huntyiak, szászmagyarok, hóstátiak, alfalusiak büszkén vállalják és viselik nevüket, a palócoknak, barkóknak, matyóknak, csángóknak, berencóknak, potáknak viszont a környezetük adta ezt a többnyire gúnynévi megjelölést. A második „etnokulturális csoport” a valóságban tulajdonképpen nem is létezik, csak a tudományos kutatás absztrakciójaként jött létre. Annál jobban körülhatárolható viszont a harmadik, a „táji csoport”, hiszen az többnyire egybeesik valamely földrajzi tájegységgel: bodrogiak, sárköziak, nyírségiak, ormánságiak stb.

4. A könyv nagyobbik része, amelyről most itt az ismertetésben vajmi kevés szó esik, ábécérendben mutatja be az irodalomból fellelhető néprajzi csoportok és tájak nagy mennyiségét, az aldunai székelyektől egészen a Zselicségig. A készülő néprajzi lexikon ihlette talán ezeket a remekbe szabott szócikkeket, hiszen mindkét szerző tömegesen dol-

gozott ki hasonló témájú részleteket az említett nagyobb szintézis számára is. De nem kis mértékű az a segítség és útmutatás sem, amelyet a könyv írói éppen ehhez a témához Tálasi István professzortól kaptak egyetemi tanulmányaik során. Minden szócskák földrajzi elhatárolással kezdődik. Körülírják a kiterjedés nagyságát, majd a terület vagy népcsoport jelentőségétől függően kisebb-nagyobb terjedelemben esik szó a történeti előzményekről, a betelepülés formáiról, végigkísérve a lakosság életmódját a középkortól egészen napjainkig. Végül irodalmi utalások zárják a leíró részeket. Némelyik szócikk valóságos kis monográfia, például Filep Antaltól a Dunamellék, Felföld, Kárpátalja, Kisalföld, kunok, Mecsekalja; Kósa Lászlótól pedig az Alföld, Bánság, Erdély, hajdúk, székelyek, Szlavónia stb.

5. Elolvasás után azzal a megnyugtató érzéssel tesszük le a könyvet, hogy benne is jó példáját látjuk annak a folyamatnak, amely már hosszabb ideje tart a magyar néprajztudományban: kiváló szakemberek közreműködése révén a szélesebb körű olvasóközönség számára is hozzáférhetővé teszik a tudományos eredményeket. A növekvő érdeklődésnek egyik kézzel fogható bizonyítéka, hogy Kósa László—Filep Antal munkája a megjelenés után egy-két héten belül elfogyott a könyvesboltokból.

Balogh Lajos

Szemere Gyula: Az akadémiai helyesírás története (1832—1954) Akadémiai Kiadó, Budapest 1974. 300 lap

Amint a szerző a mű előszavában utal rá, Fábián Pál — Az akadémiai helyesírás előzményei című — több évvel ezelőtt megjelent helyesírástörténeti munkájának téma-választása és módszere volt az egyik indíték ahhoz, hogy e munkát folytassa, s az akadémiai helyesírás történetét megírja. Fábián Pál idézett könyvében az 1772 és 1832 közötti időszak helyesírási szokásait, vitáit és harcait mutatja be, illetőleg e korszak helyesírási rendszeréről ad képet, Szemere Gyula pedig az akadémiai helyesírási szabályzatok rendszerét és e rendszer fő jellemzőinek fejlődését vizsgálja meg. A vázolt időszak határai: 1832 és 1954, azaz az első akadémiai helyesírási szabályzat megjelenésének, illetőleg az AkH. 10. kiadásának az éve. Ilyenformán — Fábián Pál és Szemere Gyula érdeméből — kerek kétszáz év helyesírásáról van pontos képünk.

I. A bevezetésben a szerző az 1832—1954 közötti időszak legjelentősebb helyesírási eseményeit foglalja össze, a jelzett korszakot hat szakaszra tagolva:

1. Az első szakasz tulajdonképpen az akadémia első nagygyűlésével kezdődik, amikor is megszületett a döntés, mely szerint: „Határozattassanak meg a' helyesírás és nyelv' paradigmái . . . , hogy a' Társaság' saját irataiban ez által minden této vázás és tarkaság elhárítassék (AkÉvk. I. k. 67)\" (13). Legfontosabb eseménye az 1832-ben megjelent „Magyar helyesírás' és szóragasztás szabályai\", mely — amint előszavában is olvasható — azzal a céllal készült, hogy a Társaság „kijöendő évkönyveiben, folyóiratában 's hivatalos jelentéseiben . . . az egy erkölcsi test' írása' módja, této vázó és tarka ne legyen (i. m. III. 1.)\" (14).

Az AkH. 1832. — amint Szemere Gyula soraiból megtudjuk — Révai jottista elveit szentesítette, bevezette a betű- és ragpótló hiányjelet, a tőszavak kétjegyű mássalhangzóinak csonkított kettőztetését, az összetett szavak egybeírása mellett elfogadta a kötőjeles megoldást stb. — A szabályzat 1834-ben megjelent második, bővített kiadását lényegében változatlan kiadások követték 1853-ig.

2. A második korszakot az akadémiai helyesírás és a mind szélesebb körben elterjedt s az akadémiai írásmódtól eltérő írásgyakorlatok összehangolására való törekvés jellemezte. Az akadémiai helyesírás felülvizsgálatának eredményeképpen megszületett AkHJ. 1856. a kiejtés elvét első helyre helyezte a helyesírási alapelvek között; eltörölte a hiányjelet; a *cz* helyébe a *c*-t ajánlotta; felvette az ábécébe a *ds*-t és az *é*-t, az utóbbit a zárt *e* jeleként, s ragaszkodott az *i*, *ú*, *ü* jelöléséhez. Az AkHJ. 1856. javaslatai alapján született meg az AkH. 1876., „Arany véleménye szerint »számos még nem tisztázott kérdést inkább megkerülve mint megoldva, egy-egy analógiai ellenmondást lealkudva mint elenyésztetve, az óhajtottnál szerényebb látattal« (AkÉvk. XIV. k. VI. f. 12)» (17). Az AkH. 1876.-ban kifejtett érvek és közölt szabályok lényegében változatlanul élnek tovább az 1879–1899 között megjelent szabályzatokban.

3. Az AkH. 1876. és utódai azonban nem tudták áthidalni azt a mély szakadékot, amely az egyre inkább megoszlott írásgyakorlat — főképpen a napisajtó írásgyakorlata — és az akadémiai helyesírás között tátongott. A Nyelvőr szerkesztői 1888-tól szintén eltértek az akadémiai szabályoktól. Az oly rég óhajtott egység Simonyi Zsigmond — A magyar helyesírásról (1891) című értekezésében kifejtett — konkrét javaslatainak a hatására sem jött létre. Az 1901-ben kiadott szabályzat tulajdonképpen az AkH. 1879. szabályait tartalmazta. Legjelentősebb újítása az volt, hogy a szabályok után 436 szóból álló szójegyzéket közölt.

4. Az ingadozó írásgyakorlat és a rendezetlen helyesírási kérdések sok zavart, félreértést okoztak az iskolai tanításban. Ezt felismerve és a pedagógusok panaszainak helyt adva, a vallás- és közoktatásügyi miniszter megbízta Simonyi Zsigmondot, hogy dolgozza ki „a helyesírásnak rövid és könnyen érthető szabályzatát (Simonyi: NyF. 5. sz. 16)» (20). Így született meg 1903-ban az Iskolai helyesírás, melynek szabályai az iskolákban és a tankönyvkiadó számára kötelező érvényűek lettek. Néhány év múlva a főváros legtöbb hivatalában szintén e szabályzathoz igazodtak, s nem az akadémiaihoz. Ismét szükségessé vált tehát a kétféle „érvényes” szabályzat összeegyeztetése. Többszöri sikertelen kísérlet után az AkH. 1922.-nek sikerült — bár nem tökéletesen — ezt a feladatot megoldania, úgy, hogy az IskH. legfontosabb újításait átvette. Az AkH. 1922. az iskolai tanításban kötelezővé vált.

5. A sajtó viszont továbbra sem igazodott az akadémiai helyesíráshoz. A nyomdászok munkáját igen megnehezítette a számtalan különböző helyesírási szabályzathoz való alkalmazkodás kényszere.

Az Est-lapok szerkesztőségének megbízására Balassa József 1922-ben egységes helyesírást dolgozott ki az Est, a Pesti Napló, a Magyarország, valamint az Athenaeum-hoz tartozó nyomdák részére. A magyar helyesírás szabályai c. munka a legfőbb kérdésekben Simonyi IskH.-ához igazodott. Az egységes nyomdai helyesírást megteremtő, s az akadémiai helyesírás fejlődése szempontjából is nagyon jelentős másik nagy munkája, Az egységes magyar helyesírás szótára és szabályai, 1929-ben jelent meg.

6. A felszabadulás után bekövetkezett társadalmi átalakulás és a néptömegeknek az írásgyakorlatba való bekapcsolódása következtében ismét szükségessé vált a helyesírás felülvizsgálata. Az 1949-ben újjászervezett helyesírási albizottság Pais Dezső elnököletével úgy határozott, hogy „az eddig érvényben levő rendszer alapján elvi változtatások nélkül átdolgozott és bővített kiadással lép az új idők nyilvánossága elé (Pais: MNy. XLVI 381)» (28). 1950 októberében megjelent az akadémiai helyesírási szabályzat 9. kiadása mely lényegében az addigi szabályokat tartalmazta kisebb módosításokkal. Legfontosabb újítása az orosz szavak átírásával foglalkozó fejezete és korszerűsített, bő szójegyzéke.

Az érdemleges változtatásokat ígérő „reformkiadás”-nak 1953-ban készült el a tervezete. Sokszorosított példányait mintegy száz intézménynek és kétszáz iskolának

küldte el a helyesírási albizottság. A 10. kiadás végső munkálatait 1954-ben fejezték be, a visszaérkezett hozzászólások megvitatása után.

Az AkH. 1954. sem tartalmaz alapvető változtatásokat az előző szabályzathoz képest, tehát ez sem „reformkiadás”. A bizottság tárgyalásain ugyanis nyilvánvalóvá lett, „hogy azok az elvek, amelyek régóta irányítják az akadémiai helyesírást, szilárd alapjai írásrendszerünknek, s így nem megváltoztatásukra van szükség, hanem következetes alkalmazásukra a nyelvfejlődés újabb jelenségeinek leírásában” (29). Az újabb írásproblémák és az addig figyelmen kívül hagyott kérdések szabályozása következtében a szabálypontok száma jelentősen megnőtt, szójegyzéke pedig az AkH. 1950-hez képest a másfélszeresére duzzadt. Az AkH. 1954. határárkó az akadémiai helyesírás történetében: közvélemény-kutatással szerzett adatokra, javaslatokra támaszkodva készült. Ezzel a kiadással jött létre helyesírásunk oly rég óhajtott egysége: a Kiadói Főigazgatóság, a Nyomdaipari Igazgatóság és a Minisztertanács Tájékoztatási Hivatala közösen rendeletet bocsátott ki, melynek értelmében 1954. dec. 1-től minden sajtótermék írásában kötelező érvényűvé vált.

II. A második szerkezeti egységben — a munka fő tartalmi részében — a szerző az AkH. 1954. fejezetei szerint haladva helyesírási rendszerünk jellemzőinek fejlődését mutatja be, imponáló tudással s lelkiismeretes munkával összegyűjtött, nagy pontossággal feldolgozott óriási adatanyaggal. Nemcsak az akadémiai szabályzatok és a szabályzati javaslatok szabálypontjait és adatait ismeri, hanem az egyes szabályokhoz kapcsolódó szakirodalmat, természetesen az 1954 után megjelent cikkeket, tanulmányokat stb. is, s a szerzők állásfoglalását a szabályok ismertetésébe, fejlődésük történetébe szervesen beépíti.

E rész valamennyi fejezetének ismertetése hosszú oldalakat igényelne, ezért ehelyett a következőkben inkább csak néhány fejezetet mutatunk be, hogy érzékeltessük: jelenlegi helyesírásunk időszerű kérdéseinek megoldásához, a nehézségek okainak kiderítéséhez, a helyesírási gyakorlat jó irányba tereléséhez milyen nagy segítséget nyújt Szemere Gyula munkája.

*a) Az *ly* eltörlése.* — Az *ly* eltörlésének gondolata már a múlt században felvetődött. 1888-ban Szigetvári Iván úgy gondolta, hogy elérkezett az idő az *ly* eltörlésére: „... miért írunk és tanítunk mi egy betűt, a melyet kimondani nem tudunk, mert neki megfelelő hang nem létezik” (Nyr. 17: 360). Albert János „idejét múlt hagyománynak” tekinti, „amit legcélszerűbb volna minél előbb kiküszöbölni ortografiánkból” (Nyr. 13: 492–3). Az *ly* hívei természetesen védelmükbe vették; Szarvas Gábor például így: „Az *ly* a két uralkodó kiejtés között közvetítő szerepet visz, mindaddig, valamíg a *j*-s ejtés az *l*-esen teljesen nem diadalmaskodik, valamíg általánossá nem válik, mindaddig az irodalom e betűt, mint a mely különben is egy érvényben levő hangot jelez, köteles megtartani” (Nyr. 18: 32); Balassa József és Nagy J. Béla szintén az *ly* megtartása mellett szállt síkra.

Az *ly* eltörlése — megtartása az utóbbi évtizedekben is sok vitára adott okot. Takács Etel 1950-ben az *ly* eltörlését javasolta: „Az *ly*-nal írandó szavak helyesírásának elsajátíttatása olyan didaktikai eljárást kíván, amely eredendően pedagógiaellenes: magyarázat nélkül való emlékezetbe vésést, sokszoros mechanikus gyakorlást kíván... Az *ly* eltörlését helyesnek és szükségesnek tartja minden pedagógus, aki igényt tart arra, hogy a társadalom jelenségeit, így a nyelvet is, összefüggéseiben állítsa tanítványai elé” (Nyr. 74: 85). — Lőrincze Lajos — a pedagógusok véleményére támaszkodva — szintén az *ly* eltörlésére szavaz. Nyelvőr-cikkében beszámol arról, hogy az ország különböző vidékein működő pedagógusoktól körlevél útján megtudakolták e kérdésben véleményüket. A pedagógusok többsége (kb. 70%-a) az *ly* eltörlésére, illetőleg *j*-vel való helyettesítésére

szavazott. Lőrincze Lajos — megfontolva az *ly* megtartása, illetőleg elvetése mellett felsorakoztatható érveket — annak a véleményének adott kifejezést, hogy „az *ly* betűnek helyesírásunkban *j*-vel való felcserélése szükséges és végrehajtható” (75: 94).

Az *ly* az AkH. 1954.-ben is megmaradt. Hogy miért, azt Benkő Loránd a HIK-ben (54—5) a következő érvekkel okolja meg: az *ly* több száz éves hagyománya egyre inkább erősödött; az *ly* eltévesztése nem nagyon gyakori hiba; az *ly*-hoz ragaszkodók tábora „éppen nem csekély”; az *ly* eltörlésének gyakorlati nehézségei is vannak (pl. a tankönyvek újrányomása, kiadása); „köznyelvi kiejtésünk fejlődése az *ly* (*l—j*) tekintetében sem záródott le teljesen”; „nagyszámú *ly*-os névmásunk *j*-vel való átírásában gondot okozna a köznyelvi gemináció problémája: nyelvileg nem volna teljesen megnyugtató sem a *mej*, *mejek*, *mejet* stb., sem a *mej*j, *mej*ek, *mej*et stb. típusú átírás”. 55). — Az *ly* érvényben levő szabályzatunkban való megtartása „azt jelenti, hogy egy fonémának (a *j*) jelölésére két betűnk van, s ha ez nem rendíti is meg alapjaiban »hangjelölésünk fonematikus jellegét« (Deme: Nyr. 80: 233), mégiscsak kivételes jelenség” (64) (I. részletesen: uo. 61—4).

b) A megyék nevének írása. — Az AkHJ. 1877. egybeírásukat javasolja: *Győrmege, Hajdúmege, Jász-Nagykun-Szolnokmege*. Az AkH. 1879. ugyanígy rendelkezik. Az AkHJ. 1900. a *mege, vármege* szót különírja: *Pest mege, Veszprém vármege, Szolnok-Doboka mege*; AkHJ. 1901, AkH. 1901—1954: a szabály változatlan (részletesebben I.: uo. 192).

c) A megyenevek -i képzős származékainak írása. — Először az AkHJ. 1877. foglalkozik e kérdéssel, de csak a kötőjeles előtagiak írásáról szól: *jász-nagykun-szolnokmegei*. Az AkH. 1879. úgyszintén. Az AkHJ. 1900. a *pestmegei* írásmódot ajánlja (bár alapformában különírja a *mege, vármege* szót). Az AkH. 1901. elfogadja ez írásjavaslatot. Az AkH. 1902. és az AkHJ. 1915. sem változtat ezen az írásmódon, s a *Gömör-Kishont mege* alapforma mellett a *szolnokdobokamegei* írást rendeli el. 1946-ig e szabály minden kiadványban így szerepel. Az AkH. 1950. szabályzati részében nem foglalkozik e kérdéssel, de szójegyzékében a *Békés megei, Pest megei, Tolna megei* stb. írásforma látható. — Először Benkő Loránd emelte fel szavát a *Veszprém mege — veszprémmegei* írásmód kettőssége ellen. Véleménye szerint úgy kell feloldani e kettősséget, hogy a melléknévi származék írását az alapformához kell igazítani. „Csak így tudnók kiküszöbölni ... írásunk ilyen furcsaságait: *Borsod-Abauj-Zemplén mege*, de: *borsodabaujzemplénmegei*” (MNy. 47: 94). Nagy J. Béla, Benkő Loránddal ellentétben, a *veszprémmegei* forma híve; véleménye szerint a két szóba írás nem tud megbírkózni a megállapodott szokással; „a különírással nem fejezhetnénk ki ilyen különbséget: Veszprém megei város, Pápa is megei város, mind a kettő veszprémmegei város” (MNy. 47: 308). Tompa József így vélekedik e kérdésről: a *pestmegei* a „korszerűbb”, de: „amíg *Borsod-Abauj-Zemplén mege* is van, addig erről nem lehet szó” (I. OK. 3: 209). Az AkH. 1954. szakított a csaknem nyolc évtizedes hagyománnyal, s az alapforma rekonstruálhatóságának érdekében, a következőképpen rendelkezett: az előtagot nagy betűvel kell kezdeni és a *megei* szót külön kell írni: *Békés megei, Győr-Sopron megei* stb. (Részletesen I.: 192—3).

d) *i* végű földrajzi nevek -i képzős származékainak írása. — Első ízben az AkHJ. 1900. szabályozza írásmódjukat: „Néha a szóképzésben minden nyom nélkül elveszett az alapszó végső mássalhangzója vagy magánhangzója, s ilyenkor ... nem írjuk ki”. Példái: *a piski híd, a petri gulyás, az orosz pap, a portici néma, a szaloniki vasút*. AkH. 1901—1902: változatlan a szabály. Az AkH. 1915. határozottan tiltja az *i* megkettőzését. Példaanyaga magyar helynevekből áll, de megjegyzi: ez a tilalom „áll az *i*-végű, gyakran előforduló külföldi helynevekre is, pl. ... a *portici* néma, ... a *pompeji* ásatások ... : *Assisi Szent Ferenc*”. — AkH. 1922—1946: a szabály változat-

lan; AkH. 1938: a példaanyag a *helsinki kikötő*-vel gyarapodik. — Zolnai Gyula úgy vélekedik, hogy „...a *helsinki* írásmód merev megtiltása nem egészen indokolt dolog, és főleg nem célszerű”, mégpedig a „világosság szempontjából”-ból nem (Msn. 13: 89). — AkH. 1950: a szabály változatlan, de a szabálypontban csak magyar helynévi példák szerepelnek (a szójegyzékben viszont: *helsinki*, *pompeji* is); — AkH. 1954: az idevonatkozó szabály példái között a *batumi*, *helsinki*, *gori*, *pompeji* idegen helynévi példa is szerepel. Fábián Pál véleménye szerint az *i* végű idegen helynevek *-i* képzős alakjai egy *i*-vel való írásának szabálya azért alakult így, „mert a magyar helyneveknél: *Piski*, *Tamási*, *Almádi* stb. esetében nem lett volna indokolt a *piskii* stb. írásmód bevezetése, viszont az azonos típusú magyar és idegen szavak írásmódját nem lett volna célszerű kettéválasztani: *almádi*, de: *batumii* v. *batumi-i*” (HIK. 86). — Deme László viszont úgy vélekedik, hogy az idegen *i* végű helynevek *-i* képzős alakjainak egy *i*-vel való írása nehezé, sőt kellő tájékozottság híján lehetetlenné teszi a név alapformájának visszakövetkeztetését, néha még a magyarét is (vö. Deme: MNy. 54: 132–3) (L. részletesen: 190–1).

III. A befejezésben a szerző összegezi helyesírási rendszerünknek az előzőekben vázolt eredményeit. Rámutat az eredmények legfontosabb sajátosságaira: legelőször is arra, hogy az akadémiai helyesírás történetének folyamata szerves egység; helyesírási szabályzataink legfontosabb elemei az AkH. 1832-ben kifejtett elveket és főbb szabályokat követik. Hangsúlyozza, hogy az egymást követő szabályzatok szabálypontjaiban kifejtettek „nem halmazt, hanem meghatározott elvekre épülő rendszert alkotnak” (219). A helyesírási szabályzatok általában tükrözik koruk nyelvvállapotát, de — a múlt örökségeként — néhány kivételes elemet is tartalmaznak. Ezeket a kivételes elemeket, eseteket minden következő helyesírási szabályzat előkészítői, munkálatainak résztvevői mérlegre teszik, hogy eldöntsék: meghagyják-e vagy módosítsák a kivételeket. „Mi vár e tekintetben az AkH. 1954. utódjára?” — teszi fel a kérdést Szemere Gyula (291). Véleménye szerint néhány kérdést alaposan meg kell fontolniuk az elkövetkező szabályzat munkásainak. Így például a helyesírási alapelvek differenciálásának, az *ly j*-vel való helyettesítésének kérdését; az alárendelő szókapcsolatok külön-, illetőleg egybefírását szabályozó normák helyességét, s nem utolsósorban mindazokat a javaslatokat, amelyek a *dz*, *dzs* hangjelölésének és a *dz*-t, *dzs*-t tartalmazó szavak elválasztásának végleges rendezésére vonatkoznak.

Röviden összefoglalva Szemere Gyulának Az akadémiai helyesírás története (1832–1954) című műve jelentőségét, a következőket mondhatjuk:

Ez az élvezetes prózában, közérthető nyelven megírt, s így a legkülönbözőbb korú és foglalkozású emberek számára hozzáférhető helyesírás-történeti munka nagy fontosságú forrás a helyesírás történetét, múltját kutatóknak, jelen szabályait tanítóknak és tanulóknak, a helyesírás jövőjén munkálkodóknak, s érdekes, hasznos olvasmány az írás és a helyesírás valamennyi érdeklődő használójának.

T. Urbán Ilona

Nyelvművelő cikkek sajtószemléje

(1969–1970)

Az elmúlt években megjelent sajtószemlék (1954. Nyr. 79: 242–6, 359–65, 466–73; 1955. Nyr. 80: 381–6, 482–8; 1956. Nyr. 81: 496–502; 1957–1958. Nyr. 85: 356–65; 1959–1960. Nyr. 87: 477–89; 1961–1962. Nyr. 91: 90–91; 1963–1964. Nyr. 93: 147–59; 1965–1966. Nyr. 96: 106–20; 1967–1968. Nyr. 99: 95–110) az ELTE magyar nyelvészeti tudományos diákkörének a gyűjtőmunkája révén újabb két évfolyam anyagá-

val bővülnek. Az anyagot Fábíán Pál közreműködésével Felde Györgyi és Novotny Júlia dolgozta fel.

A gyűjtés során 34 újság, hetilap, folyóirat, szaklap 1969. és 1970. évi számaint megvizsgáltuk, és az alábbiakban találtunk nyelvészeti témájú írásokat (a cím után álló számmal a cikkek számát jelöltük):

1969.: Újságok: budapestiek: Esti Hírlap (10), Magyar Nemzet (24), Népszabadság (4), Népszava (4), Magyar Hírlap (28); vidékiek: Északmagyarország (4), Hajdú-Bihari Napló (12), Kiskalföld (2), Somogyi Néplap (17), Vas Népe (4). Hetilapok: Élet és Irodalom (21), Rádió- és Televízióújság (4), Orvosi Hetilap (1). Folyóiratok: Élet és Tudomány (56), Köznevelés (7), Magyar Grafika (3), Valóság (4), Kortárs (2), Könyvtáros (3), Népművelés (10), Pártélet (2). Nem foglalkozott nyelvművelő kérdésekkel a Napjaink, az Új Írás és a Kritika. Szaklapok: Gyorsírók Lapja (2), Közalkalmazott (2), Magyar Kémikusok Lapja (2), Műszaki Élet (1), Geodézia és Kartográfia (10), Typographia (4). Nem közöltek nyelvészeti témájú írást az alábbiak: Bányászati Lapok, Szocialista Posta, Elektrotechnika, Közlekedési Közlöny. — 1969-ben összesen 109 közlemény.

1970.: Újságok: budapestiek: Esti Hírlap (12), Magyar Nemzet (54), Népszabadság (6), Népszava (3), Magyar Hírlap (27); vidékiek: Északmagyarország (4), Hajdú-Bihari Napló (23), Kiskalföld (9), Somogyi Néplap (4), Vas Népe (1). Hetilapok: Élet és Irodalom (29), Rádió- és Televízióújság (10), Orvosi Hetilap (3). Folyóiratok: Élet és Tudomány (48), Köznevelés (2), Magyar Grafika (1), Valóság (3), Kortárs (1), Napjaink (1), Kritika (2), Népművelés (20). Nem volt nyelvi témájú cikk a következőkben: Könyvtáros, Új Írás, Pártélet. Szaklapok: Bányászati Lapok (7), Gyorsírók Lapja (2), Közalkalmazott (3), Műszaki Élet (2) Geodézia és Kartográfia (2), Typographia (2). Nem írt nyelvészetről a Magyar Kémikusok Lapja, a Szocialista Posta, az Elektrotechnika, a Közlekedési Közlöny. — 1970-ben összesen 116 közlemény.

A diákkör tagjai által megvizsgált lapok 1969—1970. évfolyamában összesen 225 nyelvészeti témájú írás jelent meg. Ha ezt a számot összevetjük az 1967—1968-as sajtószemle eredményével (428), láthatjuk, hogy a nyelvvel foglalkozó cikkek száma csaknem a felére csökkent. Minthogy ugyanazokat a lapokat kísértük figyelemmel, mint a megelőző két évben, a jelenség a nyelvművelés iránti érdeklődés (reméljük, csak átmeneti) lankadásának a jele. Nem valószínű, hogy a kép lényegesen más lett volna akkor, ha a hazánkban megjelenő sajtótermékek közül még többet is átnéztünk volna, hiszen a nyelvművelés szempontjából legfontosabb lapok, újságok mind szerepeltek a listánkon. Közülük (mint a közölt adatok mutatják) csak néhány jelentet meg rendszeresen a nyelvet érintő közleményeket (Élet és Tudomány, Magyar Nemzet, Magyar Hírlap, Hajdú-Bihari Napló, Élet és Irodalom), a többiek ilyen irányú tevékenysége — sajnos — nem számottevő.

I. A nyelvművelésről általában

1969-ben a következő híradások és méltatások köszöntötték a magyar nyelv hete eseményeit: A magyar nyelv hete Budapesten (Magyar Nemzet, 1969. ápr. 18. 7), Megnyitották a Magyar Nyelv Hetét (Magyar Nemzet, 1969. ápr. 22. 3), Vetélkedő, közönségszolgálat a magyar nyelv hetén (Esti Hírlap, 1969. ápr. 17. 2), A magyar nyelv hete (Kiskalföld, 1969. ápr. 18. 8), Nyelvünk a legközelebbi ügy (Hernádi Miklós, Élet és Irodalom, 1969. 18. sz. 5). Szablyár Ferenc arról ír, hogy ezen a héten intenzívebb nyelvapolás, nyelvművelés folyik a rádióban, ahol minden héten a magyar nyelv hetének kellene lennie (A magyar nyelv hete. Rádió- és Televízióújság, 1969. 17. sz. 3). — 1970-ben a következő cikkek ismertették meg az anyanyelvünkkel kapcsolatos előadás- és ünnepségsorozat céljával és

programjával: Barangolás a hirdetések között (Esti Hírlap, 1970. ápr. 23. 2), Megkezdődött a magyar nyelv hete (Magyar Nemzet, 1970. ápr. 28. 5). — Írók és költők nyelvünkéről szóló vallomásait és tanulmányait mutatja be A magyar nyelv hete c. írás (Magyar Nemzet, 1970. ápr. 24. 4). — Szabó Ernőnek a magyar nyelv hetével kapcsolatos javaslatait olvashatjuk Nyelvművelést hosszú távon címmel a Népművelés c. lapban (1970. 6. sz. 16). — Nagy visszhangot keltett a sajtóban Deme Lászlónak Egy ezredév küzdelme anyanyelvünk fejlődéséért c. megnyitó előadása a magyar nyelv hetén. A Valóság c. lap teljes terjedelmében közli az előadást (1970. 8. sz. 1), Ruffy Péter A magyar nyelv hete címmel a Magyar Nemzetben (1970. ápr. 26. 12), A magyar nyelv hete Ezeréves életrajz c. írás pedig az Esti Hírlapban (1970. ápr. 27. 2) ismerteti. — A magyar nyelv hetével foglalkozó cikkek sorát Görgey Gáboré zárja (Magyar Nemzet, 1970. máj. 5. 4).

A Magyar Nemzet Tisztelt Szerkesztőség! rovatában olvashatjuk a TIT felháborodott válaszát arra a kijelentésre, hogy a dolgozók számára sehol sem rendeznek nyelvművelő oktatást (1969. ápr. 20. 14). — A Nyelvi játékok klubja megalakulásáról tudósít Szekrényessy Júlia Hány feje van az embernek c. írása (Magyar Hírlap, 1970. nov. 16. 6), amelyből megtudjuk, hogy a nyelvi játék nem üres szófacsarás, hanem a nyelvművelés egyik eszköze. — 318—760. Anyanyelvünk közönségszolgálat címmel mutatja be Koródi József a nyelvtudományi intézeti közönségszolgálat munkáját, az itt dolgozó nyelvészeket, majd kiragad néhány furcsaságot a feltett kérdések közül (Magyar Nemzet, 1970. jan. 7. 9). — Ferenczy Géza Nyelvművelésünk és közönsége c. írásában a közönségszolgálat levelezése alapján szól a nyelvi durvaság, az irodalmi stílustalanság, az ifjúsági nyelv vadhajtatásai, az idegen szavak, a hivataloskodóan nagyképű stílus okozta gondokról (Magyar Hírlap, 1969. ápr. 24. 7). — Pásztor Emiltől megtudjuk, hogy Jubilál az „ötpeaces” Édes anyanyelvünk, melynek első adása 1955. július 31-én hangzott el a rádióban, s azóta hetente jelentkezik (Magyar Hírlap, 1970. júl. 30. 6). — Lőrincze Lajost szólaltatja meg az Édes anyanyelvünk műsoráról, a nyelvművelés kérdéseiről az Északmagyarország cikkírója (A szép beszéd professzora. 1970. márc. 29. 7), Kékedi Gyula a Népszabadságban Egy tudós bölcsőjénél címmel (1970. febr. 1. 5), és Kádár Mária A szép beszéd professzora c. riportjában (Kisalföld, 1970. 63. sz. 90).

A nyelvművelés egykori és mai nagyjait vonultatja fel a Somogyi Néplap írása Egy emberöltő nyelvünk védelmében címmel, szerzője Ruzsiczky Éva (1969. márc. 30. 8). — Simonyi Zsigmondra emlékezik a Magyar Nemzet Utazás az anyanyelv körül rovata (1970. febr. 1. 12). — Ruffy Péter tollából a Jugoszláviai Magyar Nyelvművelő Egyesület erőfeszítéseiről, munkájáról olvashatunk (A magyar nyelv ünnepe Szarvas Gábor szülőhelyén. Magyar Nemzet, 1970. nov. 1. 12). — Sütő András Anyám könnyű álmot ígér c. könyve és Bárczi Géza üzenete kapcsán ír ugyancsak Ruffy Péter a magyar nyelv problémáiról (Magyar Nemzet, 1970. szept. 27. 12). Másik cikkének a témája: a szomszéd országok magyar nemzetiségeinek a helyzete, nyelvük változásai, nyelvművelésünk időszéri kérdései (Egységes magyar nyelv. Magyar Nemzet, 1969. ápr. 27. 10).

Nyelvművelést hosszú távon címmel Pásztor Emil saját nyelvművelő tevékenységét mutatja be, és tájékoztat a Magyar Hírlapban június 4-től minden második csütörtökön jelentkező „A Magyar Hírlap nyelvőre” rovat megindulásáról (Népművelés, 1970. 8. sz. 27.). — Király Péterrel, a húszéves Nyelvtudományi Intézet helyettes igazgatójával közöl beszélgetést a Magyar Nemzet a múlt jelenségeiről és az új feladatokról (Meg kell szabadulnunk a polgári nyelvészet formalizmusától. 1969. dec. 25. 12).

Az emberek közötti kommunikáció a beszéd segítségével bonyolódik le, a maga szabályai alapján. A nyelvi szabályrendszerek tudatos elsajátítást igényelnek. A megértést a pontos beszéd és a helyesen alkalmazott kísérő gesztusok segítik elő. Erről ír Szépe György A kommunikáció és nyelvművelés c. cikkében (Somogyi Néplap, 1970. márc. 15. 8). — Lőrincze Lajos azt a kérdést boncolgatja, hogy van-e ún. nyelvérzék, ha van, miben nyilvánul meg?

vánul meg és mennyiben bízhatjuk rá magunkat (Nyelvérzékem szerint . . . Somogyi Néplap, 1969. nov. 30. 5). — Az Írószövetség vitaestjéről számol be a Nyelvhelyesség — műfordítás c. tudósítás (Élet és Irodalom, 1970. jan. 31. 7). — Mit tehet a riporter, ha a riportalany vét a nyelvhelyesség ellen? — teszi fel a kérdést Horváth Gyula a Rádió- és Televízióújságban (A riporter és a nyelvédelem. 1969. 17. sz. 3).

Gulya János Hogyan alakultak ki a különféle nyelvek? c. cikkében bemutatja a nyelv történetének két szakaszát, az íratlan és írott korszakot, elemzi a nyelvek osztályozásának a szempontjait, térképek segítségével elkalauzol nyelvrokonainkhoz (Élet és Tudomány, 1969. 4. sz. 170).

II. Kiejtés

A helyes és szép magyar kiejtés gondja gyakran ad tollat cikkíróink kezébe. Ferenczy Géza pl. lankadatlanul figyelmeztet kiejtésünk negatív jelenségeit, s rövid, csattanós írásokban emel szót e vadhajítások ellen. — Legyen több gondunk a helyes kiejtésre! c. cikkében a helyes szó- és mondatfűzés és a helyesírás fontossága mellett a kiejtés szerepét hangsúlyozza (Magyar Hírlap, 1969. jan. 16. 9). — Javítanivalók fővárosunk nyelvében címmel a Fórum kérdezőinek a köznyelvitől eltérő, ún. „pesti” kiejtését és nyelvezetét bírálja (Magyar Hírlap, 1969. jan. 2. 9). — Szabadító demokraták címmel arról ír, hogy a félreértés elkerülése érdekében egyes esetekben szükség van a szóhatárokon a rövid szünettel való hangelkülönítésre, pl. *szabad demokraták*, *fix szó* stb. (Élet és Tudomány, 1970. 50. sz. 2388). — Másutt szigorúan elkülöníti egymástól a *Körös* folyónév és a *Körös* helységnév írását és ejtését (Rádió- és Televízióújság, 1970. 28. sz. 5), majd tiltakozik a *bölcsőde* szó második *ő*-jének rövid ejtése ellen; itt figyelmeztet arra is, hogy az *-e* kérdőszócska csak állítmány után használható (Rádió- és Televízióújság, 1970. 1. sz. 7). — *Skanzen* vagy „Szkansen”? c. cikkében Ferenczy Géza olyan szavakat említ, amelyeknek az ejtése igazodik a magyar nyelv hangrendszeréhez (Élet és Tudomány, 1969. 49. sz. 2314), majd arra figyelmeztet, hogy Felejtjük a latint (Élet és Tudomány, 1970. 31. sz. 1468).

Kálmán Béla egy televízióműsorban elhangzott hiba kapcsán felhívja a figyelmet arra, hogy *Jyväskylä* finn város nevének helyes ejtése: jüveszkiüle (Az *y* finn kiejtése. Élet és Tudomány, 1970. 10. sz. 464). — Idegen tulajdonnevek magyar ejtése a témája a Hajdú-Bihari Naplóban M. F. *Helsinki* c. cikkének (1970. júl. 19. 10). — *Desejfi*? — teszi fel a kérdést egy tévénező. A válasz: a *Dessewffy* név helyes ejtése: *Deszöfi* (Magyar Nemzet, 1970. jan. 28. 8). — Arról olvastunk *Szegefegrd* címmel a Vas Népében, hogy nem kötelező, de nem is lehetséges az idegen szavak tökéletes kiejtése, az idegen hangsúly pedig nemcsak felesleges, hanem hibás is (1969. ápr. 4. 12). — É. Kiss Sándor *Autarkia* c. megjegyzéséből megtudjuk, hogy az említett szót *k*-val és nem *ch*-val kell ejteni (Élet és Tudomány, 1969. 17. sz. 788). —

Heimann Ildikó 61 diák versenye a szép magyar beszéd Kazinczy emlékérméért címmel ír a szép magyar kiejtés országos versenyéről (Magyar Nemzet, 1970. ápr. 28. 5). — Ugyanezzel a témával foglalkozik Péchy Blanka az Élet és Irodalomban (A Kazinczy versenyek. 1969. 19. sz. 2).

Ábel Péter arról ír, hogy a szinkront végző színészekről szép, érthető szövegmondást várunk (Magyar Hírlap, 1969. márc. 14. 9). — A szép beszéd általános elhanyagolásáról szól Sebestyén Árpád Beszédműveltség c. írása (Hajdú-Bihari Napló, 1970. júni. 21. 10). — A beszélt nyelv hibáiról, a beszédkultúra hiányosságairól és a helyes magyar beszéd tanításáról közöl néhány gondolatot a Magyar Nemzet Tisztelt Szerkesztőség! rovata Beszéd és iskola címmel, Timár Györgyné tollából (1969. márc. 7. 5). — Bartók János azért rója meg a magyarul beszélőket, mert a beszédkultúrát a nyelv fejlettségi fokával nem tartják egy színvonalon, a hanyag beszéd akusztikai és társadalmi oldalát vizsgálja (Kortárs,

1969. febr. 293). — Több cikk választja témájául a leggyakoribb beszédhibák okait és jellemzőit. Így részletes elemzést kapunk Linka Zoltántól a selypítő, pösze, dadogó, „lepegő” és „lebegő” beszédéről (A hibás beszédű gyermek. Magyar Hírlap, 1969. máj. 11. 12). — Komlós János Nem tudunk beszélni c. cikkében adatokkal bizonyítja, hogy sok gyermek nem kezdheti el az iskolát, ill. megbukik, mert nem megfelelő a beszédképessége. Ennek legfőbb oka, hogy az őket nevelő felnőttek sem tudnak beszélni, ami abból ered, hogy a nyilvános beszéd társadalmunk hagyományaiból hiányzik, az oktatásban mellőzik a beszéd-tanítást (Magyar Hírlap, 1969. ápr. 14. 4). — Győry Zsuzsa a beszédhibás gyerekek és ifjak hátrányos helyzetéről ír (A szép beszéd nemcsak esztétikum. Magyar Hírlap, 1969. okt. 26. 12). — Kanizsai Dezső Selypítés, hadarás c. cikkében felsorolja a beszédhibákat, elemzi okaikat, gyógyítási módszereket javasol (Élet és Tudomány, 1969. 41. sz. 1938). — Elsikkasztott szótágak nyomába ered Rakovszky József az Élet és Tudományban (1969. 6. sz. 247). — A hosszú és rövid hangzók használatával kapcsolatos kiejtési és helyesírási kérdéseket boncolgat Péchy Blanka „C” és hasonszórú társai címmel a Népszabadságban (1969. jan. 25. 7).

Szépe György A beszédhangok tudománya címmel a hangképzésről ír, majd röviden ismerteti a nyelvészet ágazatait (Somogyi Néplap, 1970. szept. 27. 8). — A Magyar Nemzetben Zay László ismerteti Lehr Ferenc kandidátusi dolgozatát, amelyet a szerző a hangesztétikának szentelt (1970. máj. 1. 11).

III. Szókinés

1. S z a k n y e l v e k . A szakmai szókinés és mondat szerkesztés kritikája olvasható Horváth József tollából a Népszabadságban (1970. dec. 20. 9). — Molnár József gépészmérnök kiadja a jelszót: Tovább a magyartalanságok ellen! (Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat, 1970. 6. sz. 414).

A jogi szaknyelvvvel foglalkoznak a következő írások: Pusztai István: Mi a helyes, mi nem? (Közalkalmazott, 1969. júl. 10. 5), Csodálatos szavak? (Közalkalmazott, 1969. szept. 8. 8) és Szemel Lajos: Furcsaságok a jogász nyelvben (Magyar Nemzet, 1970. jan. 4. 9). — A jogszabályok nyelvének változásáról, egyszerűsödéséről ír a Magyar Hírlap (1969. ápr. 19. 4). — A közgazdaságtudomány egyik szakkifejezése a *devizabelföldi termésetes személy* ellen hadakozik az Élet és Irodalomban a Devizabelföld c. cikk írója (1970. márc. 11. 9) és a lap következő számában Fábri Ervin Devizabelföld és közgazdasági nyelv címmel (1970. márc. 18. 2), hangsúlyozva, hogy a tömör kifejezésre való törekvés nem mehet a szavak érthetőségének és esztétikai értékének a rovására. — Darvas László Hungaromania c. szellemes glosszája egy olyan járványszerűen terjedő nyelvi jelenséget vesz célba, amely külkereskedelmünk rohamos fejlődésének a mellékhatásaként jelentkezik: *Hungarocoop, Hungarofilm, Hungaroflor, Hungarofruct, Hungarocell, Hungarocamion, Hungarhotels* stb. (Élet és Irodalom, 1970. okt. 10. 9).

A magyar kémiai szaknyelv kialakulása címmel ad történeti áttekintést Szőkefalvi-Nagy Zoltán (Magyar Kémikusok Lapja, 1969. 3. sz. 116). — A bányászat egyik szakkifejezését veszi célba Péczeli Antal Hányóterületek *rekultivációja*, magyarosan *rekultiválása* címmel, keresve a szó magyar megfelelőit: *újraművelés, újrahásznosítás* (Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat, 1970. ápr. 280). Az előbbihez szól hozzá Kiss László (A hányóterületek újrahásznosítása, 1970. aug. 566) és Radnay József, aki értelmezi a *rekultiváció* szót és ismerteti a külföldi terminológiát is (Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat, 1970. okt. 711). — A geodézia magyarországi szókinésének egy része idegen eredetű, ezek közül néhányat szívesen kitessékelne nyelvünkbe a cikkíró, helyettük jó magyar műszókat keres (Regőczy Emil Szaknyelvi tallózás, Geodézia és Kartográfia, 1969. 1. sz. 56),

ugyanitt ír a *kamara* szó jelentéséről és használatáról. — Nyelvi félreértések — orvosi fogalmak címmel az orvosi szaknyelv kerül terítékre az Orvosi Hetilapban (1970. 24. sz. 1411). — Kozma Tamás azt a kérdést teszi fel, hogy alkalmazhat-e a pedagógus korlátlan mennyiségben szakkifejezéseket (Szaknyelvünk szóképei. Köznevelés, 1969. 11. sz. 17). — A Rádió- és Televízióújságban Molnár Jenő Antal a hangszerek magyar és idegen elnevezéséről ír (1970. 46. sz. 7). — A vízimalom halála és élete c. írás a régi molnárok szókincsével ismerteti meg bennünket (Maron Ferenc, Magyar Nemzet, 1970. márc. 27. 7). — A sportnyelv angol jövevényszavairól, helyesírásukról, az 1930-as évek sportnyelv-újításáról, a magyarítási törekvésekről, a tükörszók szerepéről szól Csapó József cikksorozata a Hajdú-Bihari Naplóban (1970. máj. 17. 10, máj. 24. 11, máj. 31. 10). — Az ifjúság nyelvében használatos kifejezéseket gyűjt csokorba Kovács Kálmán (Az új tanár. Északmagyarország, 1969. márc. 9. 9). — A katalógusok, kritikák nyelvezetét bírálja Bajor István. Megállapítja, hogy a katalógusokban elharapódzott a szakmai tolvajnyelv, a „túlművelt” madárnyelv, a kritikai szleng, pedig a művészi alkotás nem veszít értékéből, ha arról kritikát érthetően, magyar nyelven írunk (Magyar Hírlap, 1969. szept. 16. 9).

2. Idegen szavak. Az anyanyelvünk ügye iránt érdeklődőket gyakran indítja zsörtölődésre az idegen szavak használata. Így pl. Fekesházy Gézá, aki Gondolatok ráérő időben... címmel azt fejtegeti, hogy nagyon sok fölösleges idegen szót használunk (Élet és Tudomány, 1970. 16. sz. 740). — A Magyar Hírlap postájához írott levelében egy olvasó szintén azt kifogásolja, hogy nagyon sok idegen szót használunk. A szerkesztőség válasza: ahol lehet, valóban kerülni kell az idegen szavakat, de vannak olyan szakszavak, amelyeknek még nem alakult ki a magyar megfelelője, így ezek használata jogos (1969. febr. 11. 11). — Egy közvéleménykutatás eredménye szerint túl sok a fölösleges idegen szó a televízió műsoraiiban (Simonyi Béla Magyarul! Magyar Hírlap, 1969. aug. 9. 11). — „A magyar nyelv hetét ünneplő ÉS-ben a következő idegen szavakat találtam...” — panaszolja egy felháborodott levélíró, majd közreadja 137 szóból álló gyűjtését. Az ÉS válasza: „a magyar nyelv fele finnugor eredetű, a másik fele »idegen«. De ettől még szuverén nyelv.” (Édes anyanyelvünk. Élet és Irodalom, 1970. máj. 6. 2). — Feleki László Idegen és „idegen” c. írásában azt fejtegeti, hogy mi a különbség az idegen eredetű és az idegen szó között. A magyar nyelvet nem az idegen szók, hanem az idegen nyelvi gondolkodást hordozó idegen nyelvi szerkezetek fenyegetik igazán — állapítja meg (Élet és Irodalom, 1970. máj. 13. 2). — Ugyancsak az idegen szavak helyes használatát taglalja a Véleményünk szerint rovatban (V. T.) Melyiket szeressem címmel (Élet és Irodalom, 1970. máj. 27. 9). — Ferenczy Géza a következőkkel járul hozzá a kérdés tisztázásához: nálunk az idegen szavak lassabban asszimilálódnak, idomulnak adott nyelvi rendszerünkhöz, mint az indoeurópai nyelvek esetében. A lényeg: mindig a magunk nyelvén gondolkodjunk (Élet és Irodalom, 1970. júni. 4. 2). — Nemcsak az irodalmi és köznyelv használói viaskodnak az idegen szavakkal, a szaknyelvek művelőinek is gyakran okoz gondot az a kérdés, hogy mit kell és lehet lefordítani magyarra, ill. mi az, amit nem lehet és nem is szabad. Ezt segít eldönteni Gerle György a Műszaki Életben megjelentetett véleményével: Az idegen szó nem ellenség! (1970. jan. 9. 5). — Keszeg József azon kesereg, hogy a szaknyelvekben sok fogalomra nincsen magyar szó. Angol és német példákra hivatkozva kombinált szóalkotást javasol, mozaikszószerű alakzatokat (Műszaki Élet, 1970. okt. 6. 7). — A latin szavak túlzott használata ellen emel szót Sz. K. levele a Magyar Nemzetben (Miért latinul? 1970. márc. 18. 9). — Molnár József az idegen — főleg az elferdített szláv és német — szavak ellen is kiadja a jelszót: Tovább a magyartalanságok ellen! (Bányászati és Kohászati Lapok, Bányászat, 1970. júni. 414). — Kodály Zoltán nyomdokain haladva tiltakozik Szabó Ernő a latin eredetű *kultúra*, *kulturális* szó megcsontított változatának, a *kultúr*-nak az elterjedése ellen (Népművelés, 1970. 12. sz. 23.). — Napjainkban a szavakkal való

versenyfutásban úgy tűnik, hogy a *leg-* szócska mindinkább háttérbe szorul az *ultra*, *szuper*, *hiper*, sőt *superultra* mögött — véli egy olvasó az Élet és Irodalom Véleményünk szerint rovatában (1970. júli. 11. 9). — Ugyanebben a rovatban száll vitába Eörsi István a Dunántúli Naplónak a bírálataival, amely az Élet és Irodalom Adyról szóló cikkét és ebben az idegen szavak használatát érinti (Muszáj-Herkules vagy Kell-Toldi? 1969. szept. 11. 11).

3. Rövidítések. Az Óra- és Ékszerkereskedelmi Vállalat nevének meglehetősen furcsa rövidítése: ÓÉV szúrt szemet az Élet és Irodalom cikkírójának és ezen medítál ÓÉV — ÚJÉV c. írásában (1970. márc. 25. 13). — A köznyelvi szókinés szerepét, a *kuka* szó eredetét és a cégjelzéseknek, mozaikszavaknak a mindennapi beszédbe való beépülését mutatja be a Somogyi Néplap (Miért kuka a kuka? 1969. máj. 30. 12).

4. Nevek. Az Élet és Irodalomban (L. P.) arról tudósít, hogy elkészült Grétsy László tanulmánya a különleges magyar keresztnvekről (Ividő, Gyulánka, Szilamér. 1970. febr. 6. 7). — Kovács Ildikó az új magyar Utónévkönyv munkálatait és Ladó Jánost mutatja be (Kászon, Lelle, Uzanka és a többiek . . . Népszava, 1969. ápr. 4. 4). — Egyes keresztnvek gyakran okoznak fejtörést: Fiú vagy lány? — ezt a dilemmát segít megoldani Ladó János, amikor bemutatja néhány keresztnév hímnemű és nőnemű megfelelőjét: Cecil — Cecília, Marián — Marianna stb. (Élet és Tudomány, 1969. 13. sz. 594). — Más alkalommal olyan nevekről szól, amelyek virágnevet és női nevet is jelölnek, eredetileg azonban családnév voltak (Családnév — virágnév — női név. Élet és Tudomány, 1970. 43. sz. 2047). — Mikesy Sándor felfedezte, hogy létezik az *Eusebius* név magyar változata [Ápusz] — írja Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1970. márc. 18. 4). — A *Dániel* név idegen nyelvre való fordításával próbálkozik Koczok József (Tallózás a Vasi Szemle múlt évi számaiban. Vas Népe, 1969. jan. 19. 9).

A Magyar Hírlapban Esztergomi László mutatja be Keresztnév — becenevek címmel Hajdú Mihály kandidátusi értekezését, amely a hazai névkutatásról szól (1970. júli. 4. 6). — Ladó János az *Erzsébet* név változatait és becéző formáit sorolja fel (Erzsébet-től Zsókiáig. Élet és Tudomány, 1969. 46. sz. 2183). — Kunszery Gyula az *Erzsébet*, *András* és *István* név becéző lehetőségeit tárgyalja (Bözsi, Bandi, Pista. Élet és Tudomány, 1969. 50. sz. 2378). — Kunszery Gyula Csinszka c. írása olvasható a Kedves „Élet és Tudomány”! rovatban is (Élet és Tudomány, 1969. 24. sz. 1106). — A *becézés* szó eredetéről, magyar becézőnevekről olvashatunk Ruffy Péter cikkében (Egységes magyar nyelv. Magyar Nemzet, 1969. ápr. 27. 10). — Egy buzsáki tanár házaspár érdekes kutatómunkát végzett a ragadványnevekkel kapcsolatban. Munkájukat Maron Ferenc ismerteti a Magyar Nemzet hasábjain Ézsautól Kis Bokor Borbáláig címmel (1970. márc. 11. 5).

Mikesy Sándor a *Latabár* név származtatásával foglalkozik, a név viselőjének származási helyére utaló vezetéknevek közé sorolja (Élet és Tudomány, 1970. 12. sz. 573). — Kunszery Gyula azt elemzi, hogy miért nem származhat az *Ady* vezetéknevű Ond vezér nevéből (Ond vezér unokája. Élet és Tudomány, 1969. 4. sz. 164). — Ugyancsak Kunszery Gyula mutat be olyan ételneveket, amelyek tulajdonnevekből lett köznevek (Újházytyúklevés. Élet és Tudomány, 1969. 9. sz. 423). — Kovalovszky Miklóstól megtudjuk, hogy a japán nevek sorrendje hasonló a magyar nevéhez: elől áll a családnév, második helyen pedig az egyéni név (Ki az új Nobel-díjas író? Élet és Tudomány, 1969. 5. sz. 222). — A nők névviselésével kapcsolatban foglal állást Sz. F. a Népművelés c. lapban (Szabó Istvánné sz. Tóth Márta = Szabó Márta? 1969. 7. sz. 47). — Nem mindegy, hogy a *vezetéknevű*, *családnév* vagy az *előnév* szót mondjuk-e — figyelmeztet Rozsly György (Előnevek? Élet és Tudomány, 1970. 18. sz. 845).

A földrajzi nevek helyesebb, tudományosabb és a valóságot jobban tükröző használatát követeli Radó Sándor Névtudomány és kartográfia c. cikkében (Geodézia és Kar-

tográfia, 1970. I. sz. 15). — Ugyanebben a lapban teszi fel a kérdést Hőnyi Ede: Hogyan kerülnek a népi helymegjelölések és földrajzi nevek az államigazgatási térképekre? (17). — Az Országos Földügyi és Térképészeti Hivatal Földrajzinévbizottsága 1968. jún. 3-i ülésén a következő napirendi pontok szerepeltek: a földrajzi nevek rendezése, gyűjtése, a nem latin betűs nevek átírási szabályainak a megállapítása. Erről tudósít a Geodézia és Kartográfia c. lap (Az OFTH Földrajzinév-bizottsága, 1969. 2. sz. 143).

Regőczy Emil arról ír, hogy miként lett az ősi települések nevéből *Budapest* (Fővárosunk neve. Geodézia és Kartográfia, 1969. 6. sz. 455). — Puruczki Béla a Tanácsköztársaság idején született két helységnevet mutatja be (Leninváros és Marxfalva. Élet és Tudomány, 1969. 18. sz. 852). — Debrecen nevének etimológiája és a város néhány helynévének a magyarázata foglalkoztatja É. Kiss Sándort a Hajdú-Bihari Naplóban (1969. máj. 18. 11), megmagyarázza a *Libakert*, *libakertes* jelentését és eredetét (1969. jún. 1. 11), megadja a *Csicsogó* helynév etimológiáját (1969. szept. 7. 11) és elénk tárja a *Cegléd utca* — és a *Cegléd* városnév — származását a *cegle* 'fűz' szóból (1969. júli. 27. 10).

A kereskedelmi és vendéglátóipari vállalatok idegenszerű és idegen hangzású neve gyakran különködő, mesterkelt és a hazai vásárlók számára érthetetlen. A Belkereskedelmi Minisztérium állásfoglalása ez ügyben: a köztudatban meggyökeresedett idegen nevek nem kifogásolhatóak, de célszerű közérthető magyar nevet adni az új létesítményeknek (Magyar Hírlap, 1970. júl. 21. 7). — Grétsy László a zenekarok, együttesek névadási szokásait bírálja Sakál-vokál c. cikkében (Élet és Tudomány, 1969. 38. sz. 1814). — Az Élet és Irodalom jegyzetírója felháborodottan utasítja el a Kutya c. lapban megjelent cikk ötletét, hogy egy kutyakiképző iskolát József Attiláról nevezzenek el (Állati. 1969. 18. sz. 11). — Egyetért az előbbi véleménnyel a MEOE elnöke is és ígéretet tesz a névváltoztatásra (A kutyakiképző iskola neve. Élet és Irodalom, 1969. 20. sz. 11).

Döntött a zsüri, a zugligeti légpálya neve: *Libegő* — tudósít Szombathy Viktor a Magyar Hírlapban (1970. júli. 14. 9). — Ruffy Péter is a *Libegő* névvel foglalkozik és felsorol néhány tréfás hangulatú ötletet a tízezernél több beérkezett javaslat közül: Villamos-szék, Budakuli, Kakukkmétró, Bilift, Budai gólyaláb, Álomszék stb. (Bonyodalmak a *Libegő* elnevezése körül. Magyar Nemzet, 1970. júl. 19. 11).

Igen nagy port vert fel új közlekedési eszközünk elnevezése, a *metró* is. Csoóri Sándor az Élet és Irodalomban száll síkra ellene. Az eddig bevált egyszerű magyar szót, a „földalattit” miért kellett felváltani az idegen „Metróval”? — kérdezi szenvedélytől túlfűtött hangú írásában (M. 1970. ápr. 2. 10). — Soltész Katalin válaszol a kérdésre: a *metró* nem tekinthető ma már idegen szónak, mert nemzetközi szó. Arról nem is beszélve, hogy a *metró* szóval jelzett közlekedési eszköz más (nagyobb, mélyebben húzódik a föld alatt, gyorsabb), mint a földalatti. Ezért is maradt meg mind a két elnevezés (*Metró* és földalatti. Élet és Irodalom, 1970. ápr. 9. 2). — Ruffy Péter tréfásan megjegyzi, hogy a *metró* szó értelme tulajdonképpen: „főv.”, mivel a *metropolitain* szó rövidítése, s az fővárosit jelent (Magyar Nemzet, 1970. júli. 19. 11).

IV. Szavak jelentése és használata

1. Szótörténet, szófejtés. Mire jó a nyelvtudomány? — teszi fel a kérdést Török Sándor, majd *Csongrád*, *Tokaj* és *Kecskemét* nevének az eredetén keresztül bemutatja, hogy mire használható a nyelvészet egyik ága, az etimológia. A történelem és a nyelvtudomány a legszorosabb kölcsönhatásban áll egymással, mindig fel kell dolgoznunk a többi tudományág eredményeit, bármely területen végezzük is kutatómunkánkat (Népszava, 1970. máj. 30. 8). — Az előbbi szerző beszámol az uráli és az altaji nyelvcsalád feltételezett kapcsolatait vizsgáló munkájáról (Néhány feltevés a magyar nyelv szókincserevének kérdésében. Népszava, 1970. okt. 24. 10). — É. Kiss Sándor történeti visszatekintést

ad a Hajdú-Bihari Naplóban A hét napjainak neve (1970. febr. 8. 11) és Honnan származik a hónapok neve? (1970. jan. 1. 10) címmel. — Az időszámítással kapcsolatos szavakat gyűjti csokorba Vándorló szavak címmel a Kisalföld cikke (1970. 274. sz. 6).

A váll finnugor eredetű, gyakran használt, sok összetételben is szereplő szó. Ennek a származékairól ír Pásztor Emil a Magyar Hírlapban. Felhívja a figyelmet arra, hogy *válik* igénk is finnugor eredetű ugyan, de nincs kapcsolatban a *váll* főnévvel (Váll — vállal — vállalat. A Magyar Hírlap Nyelvőre, 1970. júl. 23. 6). — P. Balázs János a *Lencsibaba* szó eredetének és jelentésének a megmagyarázására vállalkozik az Élet és Tudományban (1970. 41. sz. 1939). — Soltész Katalin a *számszerij* szó származását deríti fel egy sajtóhiba kapcsán (Számszerij. Élet és Tudomány, 1970. 19. sz. 886). — A kérdésre, hogy Honnan ered a „*huj, huj, hajrá*”? a Vas Népe c. lapban azt a választ kapjuk, hogy a *huj!* vagy *haj!* kiáltás a pogány sámánok istenhívogató, -idéző kiáltása volt. A rokon obi-ugor népek sámánvallásában még a XX. század elején is megtalálható a mai szurkolók sportbuzdítása (1969. jan. 31. 6). — Kunszery Gyula a régi bíraskodás nyomait követi nyelvünkben. Az *elcsigázott* szó pl., amellyel ma a nagyon kimerült embert jelöljük, valamikor kínzási módszer volt, s az embertelen bíraskodás emlékéit idézi a *kipellengérez* és a *megbélyegez* szó is. A türelmes emberről mondják, hogy *szíjat* lehetne *hasítani a hátából*. Hajdanában ezt is szó szerint értették (A régi bíraskodás nyomai nyelvünkben. Élet és Tudomány, 1970. 6. sz. 284). — Kovalovszky Miklós a *lottó* szó történetét göngyölti fel. Végigkíséri az ősi germán szó vándorlását a francia és olasz nyelven át a német, angol és a magyar nyelvben (A lotteriától a lottóig. Élet és Tudomány, 1970. 39. sz. 1845). — Boros Jenő *Ornamens* c. cikkében arról ír, hogy az említett szó téves helyesírási szándék szüleménye, két latin képző keveredik benne. A szabatos nyelvhasználatban inkább magyar megfelelői, a *diszítés*, *diszítőelem* ajánlatos (Élet és Tudomány, 1970. 15. sz. 718). — *Monokini* — *trilemma* — *trimaran* címmel jelentetett meg írást Szilágyi Ferenc az Élet és Tudományban. Az említett szavak eredetét magyarázza (1970. 26. sz. 1211). — Világi Zoltán Még egyszer: Skanzen c. cikkéből megtudjuk, hogy milyen rokoni kapcsolat van a svéd *skaus*, a német *Schanze* és a magyar *sánc* között és hogy ezek hogyan függnek össze a 'falumúzeum' jelentésű *skanzen* szóval (Élet és Tudomány, 1970. 5. sz. 237). — A *szia* és *csau* köszönési forma a témája Szilágyi Ferenc két írásának (Élet és Tudomány, 1970. 1. sz. 31 és 1970. 4. sz. 257). — Ország László a *hobby* szó eredetét és mai jelentését mutatja be (Hobby. Élet és Tudomány, 1969. 40. sz. 1893). — Ruffy Péter a *langaléta*, a *címer* és a *pongyola* szó származtatásáról ír (Magyar Nemzet, 1970. márc. 18. 4). — A *kánikula* szó a latin *canis* 'kutya' kicsinyítőképzős alakjából ered és egy csillagképet jelöl (Sz. F. Kánikula. Népművelés, 1969. 9. sz. 47). — Az *artézi* jövevényszót magyarázza É. K. S. a Hajdú-Bihari Naplóban, azt is megtudjuk, hogy ennek a Hortobágyon járatos megfelelője a *folyóskút* (Artézi kút, folyóskút. 1969. ápr. 4. 11).

A nyelv fejlődése során keletkezett szóvegyülésekkel foglalkozik a Kisalföld cikkírója. Példákon mutatja be, hogyan keletkezik két szó összeolvadásából egy harmadik, jelentésében új szó: *kackiás* + *bakafántos* = *kacifánt* (Érd: Mi az a kacifánt? 1970. 103. sz. 8). — A *kacifántos*, a *kencefice*, a *kótyavetye*, a *cikornya* és a *kacskaríngó* szó magyarázata található a Vas Népe c. lapban is (Mi is az a kacifánt? 1970. máj. 17. 10). — Szóvegyüléskor gyakori az azonos tartalmú, de eltérő szerkezetű szavak, ill. mondatok egybetolódása. Jó példa erre a *bokréta* + *csokor* = *csokréta*.

2. Sz ó l á s m a g y a r á z a t o k . O. Nagy Gáborral közöl beszélgetést a Nép-szava riportere a szólások keletkezéséről (Kovács Ildikó: Szólások — mondások. 1969. ápr. 27. 4). — *Szaga van a pénznek*; a Hajdú-Bihari Naplóból megtudjuk, hogy ez a szólás a finn nyelvben is él (1970. dec. 13. 11). — Színes szólásokból kapunk ízelítőt Ruffy Péter gyűjtésében a Magyar Nemzet 1969. ápr. 27-i számában (10). — A szóláskeveredés veszélyére

hívja fel a figyelmet a *pálcát tör valaki felett* és a *lándzsát tör valaki mellett* példáján a Hajdú-Bihari Napló cikke (Hol törünk, mit törünk? 1969. jan. 19. 10). — Nagyon divatos szólás az *egy az egyben*. Szombathy Viktor arra int, hogy ne használjuk, mert lényegében semmit sem jelent (Élet és Tudomány, 1970. 29. sz. 1389). — Az idézet és a szállóige közötti különbséget elemzi Gábor György az Élet és Irodalomban (Idézet és szállóige, 1969. 14. sz. 11).

3. J e l e n t é s m a g y a r á z a t o k . Új rovat indításáról tudósít a Népművelés c. lapban Fodor József. Hogyan értsük — Hogyan használjuk? — hangzik az új próbálkozás mottója. Az első cikk körvonalazza a rovat feladatait, célját (1970. 4. sz. 28). — A következő számban több fogalom kerül terítékre (Népművelés, 1970. 5. sz. 33). — A *közművelődés* meghatározása szerepel az újabb cikk témájaként (Népművelés, 1970. 7. sz. 25), majd a közművelődés intézményeinek a körét és jellegét vázolja fel a cikkíró (Népművelés, 1970. 8. sz. 35). — Kovalovszky Miklós tollából a *virulens* szó jelentésváltozásának a történetét olvashatjuk. A szerző megállapítja, hogy a *vírus* szóból alakult melléknév a mai nyelvhasználatban elevent, egészségeset jelent „Virulens” virulens (Élet és Tudomány, 1969. 47. sz. 2240). — Gyakran halljuk, hogy egy vezető állásban levő személyről azt állítják, hogy „fúrják”, azaz kedvezőtlenül teszik helyzetét. Zsoldos Jenő arra keres választ, miként tapadt e jelentés a *fúr* igehez (Élet és Tudomány, 1970. 47. sz. 2228). — A *csaj* szó eredeti jelentése és mai használata a témája az Északmagyarország cikkének (A. I. Kis csaj, jó csaj . . . 1969. jan. 15. 6). — Milyen jelentéskülönbség van a három fogalom között: *Okmány, dokumentum, mű*? Pásztor Emiltől kapunk választ a feltett kérdésre (Élet és Tudomány, 1969. 2. sz. 83). — A *szanálás* és a *rekonstrukció* szó közötti különbséget magyarázza Ruffy Péter Az Értől az Óceánig c. írásában (Magyar Nemzet, 1970. júni. 21. 12). — Ferenczy Géza a *Dezeszkaláció* és *Deeszkaláció* helyes használatának a megvilágítására vállalkozik (Élet és Tudomány, 1969. 19. sz. 895). — Szintén ő szól az *Egyes, egyesek* melléknév ’némely, némelyek’ jelentésben való előfordulásáról (Élet és Tudomány, 1969. 29. sz. 1380). — A Magyar Hírlap Szász István *Egyfajta* és *valahol* c. dohógását közli, mivel a két szó eredeti jelentése az állandó koptatás miatt elhomályosult (1969. júli. 8. 9). — A *vajmi* szó az ’ugyancsak, szerfölött, nagyon’ választékos, mégpedig negatív értelmű megfelelője — közli Rozslai György az Élet és Tudományban az érdeklődő olvasókkal (1970. 51. sz. 2435).

4. S z ó h a s z n á l a t . A szavak titkáról szól Vihar Béla eszmefuttatása a Kritika c. folyóiratban (1970. 12. sz. 31). — Legszebb szavaink gyűjteményét adja közre B. K. az Északmagyarországban, megállapítva, hogy ma nem azokat tartjuk a legszebb szóknak, amelyek hangzásukban, hanem azokat, amelyek jelentésükben szépek (1969. jún. 21. 8). — Az irodalmi és a köznyelv kapcsolatát elemzi a Köznapiasodik az irodalmi nyelv c. írás (Kisalföld, 1970. 23. sz. 6). — Az utókor szigorúan elsöpri az elhasznált, értéküktől megfosztott, „kiürült” szavakat — állapítja meg Vészi Endre Szavaink múlása c. írásában, s az *autodidakta* szó példáját említi (Élet és Tudomány, 1970. 4. sz. 4). — Több magyartalan kifejezése, az argó és a hivatali nyelv váltja ki Kolozsvári Grandpierre Emil haragját (Kortárs, 1970. dec. 1962). — Szóhasználat és stílus címmel fogalmazza meg K. B. azt a véleményét, hogy a tudományos szóhasználatban nem helyes tréfás, gúnyos hangulatú kifejezéssel élni (Hajdú-Bihari Napló, 1970. júli. 26. 11). — A *mini* szó eredetéről, terjedéséről közöl eszmefuttatást a Hajdú-Bihari Naplóban Az értelmező szótárból kimaradt? c. cikk írója, S. V. A., aki helyesli a szó életrevalóságát (1970. aug. 9. 10). — Ruffy Péter ezzel szemben „nyelvi járványnak” bélyegzi a már csaknem 200 összetételben szereplő szót (Magyar Nemzet, 1970. márc. 18. 4). — Az *emberöltő* szó Arany János Toldija révén vált közkeletűvé irodalmi és köznyelvünkben. Ennek a magyarázatát adja Rozslay György (Emberöltő. Élet és Tudomány, 1969. 14. sz. 663). — A *félt* ige a következő írás főszereplője (K. B.

Féltett vagy félelmetes? Hajdú-Bihari Napló, 1970. márc. 29. 11). — Fehér Klára két szóhasználatának (*kisül, szederfa*) az olvasói bírálatára válaszol a Magyar Nemzet (1970. márc. 3. 9). — Hogyan csökken az eredetileg hangutánzó szavak hanghatása egy idő után és hogyan válik uralkodóvá helyette a vele kapcsolatos mozgás képze — ezt elemzi Szilágyi Ferenc Elhalkuló szavak c. írásában (Élet és Tudomány, 1969. 1. sz. 35). Grétsy László *Egy vagy egyik* címmel bemutatja a két névmás helyes alkalmazását nyelvünkben (Élet és Tudomány, 1969. 35. sz. 1642), *Magános-e a magányos* ember c. írásában pedig a két szó hangulati különbségére derít fényt (Élet és Tudomány, 1969. 27. sz. 1268). — A *hindu* és *hindi* szó különbségéről Gáthy Vera tollából olvashatunk (Élet és Irodalom, 1970. 26. sz. 2). — Ferenczy Géza zokon veszi, hogy gyakran felcseréljük az *utca* és az *út* szót, pedig van köztük különbség. Jó volna az utcaelnevezések tekintetében országszerte rendet teremteni — javasolja a cikk írója (Utca, út: Egyre megy? Élet és Tudomány, 1970. 33. sz. 1581). — Ha mindenki egyetért . . . címmel É. Kiss Sándor az *egyhangúan* és az *egyhangúlag* szó közötti lényeges különbséget érzékelteti (Élet és Tudomány, 1970. 37. sz. 1773). — Falu Tamás a *Helység* és *helyiség* gyakori témáját feszegeti Élet és Tudomány-beli cikkében (1969. 20. sz. 928). — *Egyenlőre* és *egyelőre* — e két szó különbségéről sem lehet eleget cikkezni, még mindig igen gyakori a keveredésük a szóhasználatban (Hajdú-Bihari Napló, 1969. aug. 10. 11). — Milyen a rossz tréfa? — a válasz a címben feltett kérdésre az *izellen* és *iztelen* szó különbségének a bemutatása (K. B. Hajdú-Bihari Napló, 1970. aug. 23. 11). — *Időben, idejében* és más időbeliségek — hangzik Ferenczy Géza cikkének a címe, az idő szóval kapcsolatos kifejezések, összetételek gyakori hibáira irányítja figyelmünket, példákkal segítve a helyes szóhasználat elsajátítását (Magyar Hírlap, 1969. jan. 9. 9). — *Este 20 óra* — Pásztor Emil fölöslegesen tartja ebben a kifejezésben a napszak megjelölését, hiszen a 20 óra csakis este lehet a 24 órás időszámítás szerint. Kifogásolja a latin eredetű *h* rövidítést is, tehát nem este 7 h, hanem este 7 óra vagy 19 óra. A fél nyolc pontos jelzése: 19,30 (Élet és Tudomány, 1970. 45. sz. 2121). — A hivatali nyelv néhány szó értékét az örökös ismételtetéssel lejáratta. Ezekre hívja fel a figyelmet Pusztai István Az „agyonhasznált” szavak c. írása (Közalkalmazott, 1970. szept. 8. 3). Molnár Antal számára A probléma problémája a *probléma* szó lépten-nyomon való hangoztatása (Élet és Tudomány, 1970. 27. sz. 1293). — Ugyanez a szó háborítja fel Gyuricskó Bélát is (Probléma. Északmagyarország, 1969. jan. 9. 6). — Bakos József Ténydolog c. cikkében megállapítja, hogy a *ténydolog* szó semmivel sem mond többet, mint a puszta *tény*; hivataloskodó, fontoskodó, ezért leghelyesebb kerülni (Élet és Tudomány, 1970. 44. sz. 2081). — Juhász József Modern nyelvújítás címmel illeti a következő szavak elburjánzását nyelvünkben: *bedob*, *koncepció*, *realizál*, *feldobta*, *irreális*, *felé* (irányjelző), *kitámadni*, *belerobbanni*, *kapásból*. Természetesen ezeknek a szavaknak az értéke attól függ, hogy milyen célból és milyen módon használjuk őket, van, amikor szükségünk van rájuk (Északmagyarország, 1970. ápr. 2. 7). — Nemegyszer előfordul, hogy egy-egy szón belül felcseréljük egymással az összetétel tagjait. Ez sokszor zavart okoz. Példa erre a *közlekedési főút* — *főközlekedési út* (Hernádi Sándor: Helycserék — helyreigazítások. Élet és Tudomány, 1969. 43. sz. 2049). — A *cél* és *célkitűzés* szó téves használatát ostorozza É. K. S. Nem elég a célt kitűzni címmel a Hajdú-Bihari Naplóban (1970. okt. 4. 10). — Humoros írásban pellengérezí ki az *úr* megszólítás napjainkban elterjedt használatát Novobáczky Sándor (Élet és Irodalom, 1969. 47. sz. 11). — Kussinszky Endre Pozitív és negatív címmel helyteleníti, hogy a matematikától, fizikától túl gyakran vesszük kölcsön a fenti két szót, akkor is, amikor válogathatnánk egyéb jelzők között is (Élet és Tudomány, 1970. 7. sz. 305). — Rácz Endre kezébe a mostanában divatos *butik* elnevezés adta a tollat. Mivel német közvetítéssel már eljutott hozzánk a szó pejoratív jelentéstartalmú változata, nem tanácsos újból átvennünk a 'divatárúzlet' jelentésű francia szót (Élet és Tudomány, 1970. 3. sz. 131). — Mizser Lajos a megközelítő mértékegyiségekről ír az Élet és Tudományban. Sűrűn használjuk ezeket pl. a háztartásban: 3

kanál ecet, egy csipet só, késhegynyi paprika stb. De ide sorolható a sportnyelvi *nyíllövésnyíre*, *testhossznyi* előny, vagy a *lélegzetvételnyi* szünet kifejezés is. A szerző véleménye: ezek a hozzávetőleges mértékegységek képszerűségüknél fogva színesítik nyelvünket (Sajátos mértékegységek, *Élet és Tudomány*, 1970. 2. sz. 62). — Pető Gábor Pált két érdekes szó foglalkoztatja, a *Kutyanyelv* és *macskanyelv* (*Élet és Tudomány*, 1969. 48. sz. 2295).

Az úrhajózás érdekes nyelvi kérdéseket vet fel. Ezeket feszegeti Boros Ádám A Föld, a Hold és a nyelv címmel. Témája: az úrhajós *földet ér-e* a holdon vagy *holdat ér?* (*Élet és Tudomány*, 1969. 52. sz. 2494). — Ugyanez a kérdés okozott vitát a francia akadémián, ahol a földet ér kifejezés mellett döntöttek (K. I. Alunir? — Atterrir? Aktuális nyelvi vita a francia akadémián, *Népszabadság*, 1969. jan. 8. 7). — Ferenczy Géza szerint helytelen az úrhajó, a repülőgép *fedélzetéről* beszélni (Az úrhajó „fedélzetén”? *Élet és Tudomány*, 1969. 34. sz. 1599).

Ne használjunk olyan sportkifejezéseket, amelyek jelentésével nem vagyunk egészen tisztában! Ez a tanulsága Grétsy László Izomfejlesztés magyar módra c. írásának, amely az *izometria* és *izommetria* szó használatát állítja reflektorfénybe (*Élet és Tudomány*, 1969. 30. sz. 1419). — Hernádi Sándor Miből lesz a lepke? címmel a hasonlóságon alapuló szóalkotásokról ír (*Élet és Tudomány*, 1969. 26. sz. 1207). — Kovalovszky Miklós egy szó jelentésárnyalatának a bővülését állapítja meg (*Fehér foltok* színeváltozása. *Élet és Tudomány*, 1969. 22. sz. 1038). — A *kérdés* szó indokolatlan helyfoglalását akarja megakadályozni Pados Pál írása, a Fölösleges kérdések (*Élet és Tudomány*, 1969. 12. sz. 539). — Szathmári István az egyre sűrűbben előforduló *sláger* eredetéről szól, elemzi mai elterjedtségét is (*Élet és Tudomány*, 1969. 11. sz. 494). — Kunszery Gyula kétségbevonja az előbbi cikk állítását a *sláger* szó eredeti jelentését illetően. Szerinte nálunk mint kártyaműszó terjedt el kezdetben (Még egyszer, „sláger”. *Élet és Tudomány*, 1969. 15. sz. 703). — Rozslyay György Dramatizáljunk vagy ne dramatizáljunk? c. írásában egy kezdődő nyelvi divat veszélyeire hívja fel a figyelmet (*Élet és Tudomány*, 1969. 7. sz. 317). Szepessy Gyula egy cikkében a *jön — megy, hoz — visz* szópárok felcseréléséről ír. Erre reagál Ruffy Péter a Magyar Nemzetben (1970. márc. 18. 4). — Az *illetékes* szó tartalmi háttérét vizsgálja, a lapokban elterjedt gyűjtőfogalom helytelen használatát parodizálja a cikk (Láthatatlan illetékes. (bogáti) *Élet és Irodalom*, 1969. 1. sz. 11). — Szánthó Dénes a *magyar* és a *magyar származású* jelző használatáról közöl néhány sort a Rádió- és Televízióújságban (1969. 15. sz. 11). — Apróbb hibák ragadták meg Gillay János figyelmét (Rádió- és Televízióújság, 1969. 3. sz. 3). — Az *exkluzív* szó helytelen használatáról polemizál az *Élet és Irodalom* Véleményünk szerint rovatában a -tim- aláírással ellátott cikk szerzője (1969. 36. sz. 11). — Ugyanitt találkozunk (P. B. monogrammal) az *Önként* c. cikkel is (1969. 48. sz. 11). — Grétsy László Feleségszerzés régen és ma c. írásában egy helyesírási hiba súlyos értelemzavaró következményéről ír. Más ui. a *feleségszerző*, mint a *feleség szerző* (*Élet és Tudomány*, 1970. 52. sz. 2477). — Álikerszók gyűjteményét közli Vargha Balázs játékos kedvvel az *Élet és Tudományban* (1970. 26. sz. 1236). — Germanizmusok, szóhasználati furcsaságok, a hivatali nyelv és más egyéb kérdések szerepelnek Bor Ambrus Anyanyelvi dohogás-aiban (*Magyar Nemzet*, 1970. dec. 13. 11). — Kovács Judit a cikkematizmus ellen szól a *Magyar módra* c. írásban, megrója a címbeli kifejezés folytonos hangoztatását (1970. jan. 6. 6).

V. Szóalaktan

1. I g e r a g o z á s. Ikes — iga címmel olvashatjuk Kunszery Gyula eszmefuttatását az ikés igékről a *Magyar Hírlapban* (1969. aug. 25. 9). — A színházi világban felbukant egy új igealak, a *játszta*, ezt helyteleníti az -én aláírás tulajdonosa a Hajdú-Bihari

Naplóban (Játszta. 1969. júl. 6. 10). — El ne tévessze! — figyelmeztet Sz. F. a felszólító imódú igealakok használatával kapcsolatban (Népművelés, 1969. 3. sz. 47) — A -t végű igék ragozásával nincs mindenki tisztában, gyakran hallani a felszólító alak helyett a kijelentőt, de fordítva is él ez a hiba, pl. a címként álló mondatban: Ha a 100-at *elosszúk* 7-tel. Erre a vétségre Pásztor Emil figyelmeztet a Magyar Hírlapban (1970. okt. 8. 6). — Kálmán Béla már a címadással elénk teszi a kerülendő igealakot: *Kirivott* és hozzáfűzi, hogy a *ri* típusú igetövek egyes szám 3. személyű és múlt idejű alakját *v* nélkül képezzük (Élet és Tudomány, 1969. 3. sz. 117). — Ingadozás tapasztalható a feltételes módú igeragozásban. Rácz Endre eligazít ez ügyben: a *-nök, -nök* ragos igék ma már csak emelkedett, választékos beszédben fordulnak elő, a mindennapi nyelvben tárgyas ragozásban is a *-nánk, -nénk* toldalék a használatos (Élet és Tudomány, 1969. 16. sz. 734). — Csak olyan igék vehetnek fel tárgyas személyragokat, amelyeknek logikai tartalmuk alapján lehet tárgyuk — erre emlékeztet Szilágyi Ferenc a *Voltalak, leszlek* furcsa igealakok kapcsán (Élet és Tudomány, 1969. 24. sz. 1143). — A *beüzemel* igekötős ige használatát kifogásolja Földes Tamás a Magyar Hírlap hasábjain (Járok-kelek, 1969. márc. 3. 9). —

2. Névszóragozás, — jelezés. É. K. S. ír Nagyerdői gyógyfürdő címmel a Hajdú-Bihari Naplóban arról, hogy melyik a helyesebb: *nagyerdei* vagy *nagyerdői* (1969. máj. 4. 100). — Az *-ia* végű országnevek melléknévi származékai esetében a rövidebb típus az elterjedtebb — véli a Hajdú-Bihari Napló cikkírója (1970. nov. 15. 11). — Kálmán Béla így nyilatkozik: A *bolív kormány, bolív hadsereg* nem helyes, a jó a *bolíviai* (Élet és Tudomány, 1970. 48. sz. 2269). — A magyar nyelv védelmében kér szót Szalay Árpád a Magyar Nemzetben, amikor a *-ba, -be, -ban, -ben* ragok helytelen használatát ostorozza (1970. júni. 17. 8). — Ugyancsak a határozóragokat veszi célba É. Kiss Sándor cikke (Élet és Tudomány, 1969. 51. sz. 2417). — A „nálnélozás” az egyik legártóbb nyelvi vadhajítás, ezért kel ki ellene Ferenczy Géza is a Magyar Hírlapban (1969. febr. 27. 7). — *Földii* vagy *földije*? — mindkét forma kifogástalan (Élet és Tudomány, 1970. 40. sz. 1883). — Pásztor Emil *Műemlékvédelme és Műemlékvédelemje* c. írása arról szól, hogy a két alak között jelentéskülönbség van (Élet és Tudomány, 1970. 11. sz. 525). — Ha a jelöletlen birtokos jelző és a birtokszó távol vannak egymástól, ajánlatos kitenni a *-nak, -nek* ragot — írja Kálmán Béla A pásztorok iskolája c. cikkében (Élet és Tudomány, 1969. 8. sz. 359). — Ugyanezt ajánlja Szabó Ernő A *-nak, -nek*-kel vagy nélkül? . . . c. írásában (Népművelés, 1970. 4. sz. 28). — A többszörösen jelöletlen birtokos szerkezetre hívja fel a figyelmet Sz. F. a Népművelésben. (1969. 1. sz. 47)

Sok bosszúságot okoz a nyelvészeknek, hogy sokan még mindig nem tudják, hogy a kerület nevét sorszámnévvel kell mondani: *az ötödik kerületben* lakom stb. A cikkíró két ízben is felteszi a kérdést: Hány kerület? (Kálmán Béla, Élet és Tudomány, 1970. 13. sz. 621 és K. B. Hajdú-Bihari Napló, 1970. ápr. 12. 11).

3. Szóalkotás. Bakos József *Tóligozás* c. írását a címbeli furcsa képzésnek szenteli, megállapítva, hogy nem helytelen (Élet és Tudomány, 1969. 44. sz. 2093). — Hernádi Sándor arra keres választ, hogy létjogosult-e az *alulkerekedik* és *alulmúlja* magát kifejezés (Fölül igen, alul nem? Élet és Tudomány, 1969. 42. sz. 1998). — Czelecz Éva a *Null* vagy *nulla* vitában a *null* mellett foglal állást (Rádió- és Televízióújság, 1970. 3. sz. 16). — É. K. S. azt tartja Az „*árcsökkentett ballon*”-ról, hogy bár helytelenül képzett alak, mégis életképes, mert tömören fejezi ki a mondanivalót (Hajdú-Bihari Napló, 1970. dec. 6. 10).

A Nem válogatunk! felszólítás elítélendő — vallja a Nyelvi forma és udvariasság c. cikk szerzője a Magyar Nemzetben (1969. márc. 27. 5). — Hernádi Sándor Félkész értelmezők címmel megjelent írása figyelmeztet, hogy a magyaros ízlés megkívánja, hogy ne

csak a hátravetett értelmező jelzőt, hanem az előtte levő jelzett szót is toldalékkal lássuk el (Élet és Tudomány, 1970. 35. sz. 1646). — Óvodás gyerekek számára írt versikék hibáit tűzi tollhegyre a Magyar Nemzet cikkírója Óvodás dalszövegek és a nyelvhelyesség címmel (1969. okt. 31. 5).

VI. Mondattan

1. **Névelő- és névutóhasználat.** Szabó Ernő Az eltüntetett „a” és „az” címmel négy részes cikkben ír a határozott névelő helyes használatáról. Az első írásban (Népművelés, 1970. 5. sz. 33) a szabályt ismerteti, hogy mikor kell kitenni a határozott névelőt. A másodikban (Népművelés, 1970. 6. sz. 23) a jelzős szerkezetek előtt, a harmadikban (Népművelés, 1970. 7. sz. 25) a tulajdonnevek előtt, a negyedikben (Népművelés, 1970. 8. sz. 35) a sorszámnevek előtt szükséges határozott névelőkről olvashatunk. — Ugyanő ír A felesleges „a” és „az” címmel arról, hogy az alanyi ragozású ige határozatlan tárgyat kíván (Népművelés, 1970. 9. sz. 29). — A moziplakátokról gyakran elhagyják a határozott névelőt, pedig ez ellenkezik a magyar nyelv szabályaival — olvassuk a Magyar Hírlapban (H. V. A. Lehet egy betűvel kevesebb? 1970. júl. 3. 8). — A határozatlan névelő helyes használatáról ír Szabó Ernő a Népművelésben (1970. 10. sz. 25; 11. sz. 22). — A Rádió- és Televízióújság közli egy olvasója levelét, melyben a hiányzó névelőkről olvashatunk (1970. 26. sz. 7).

A *mellett* névutó hibásan használt átvitt jelentéséről szól Sz. F. cikke (Ne menjünk el szó nélkül mellette! Népművelés, 1969. 4. sz. 47). — A névutók túlzott használatáról ír Szabó Ernő (Keretén belül. Népművelés, 1970. 1. sz. 35). — Ugyanő figyelmeztet arra, hogy egyre terjed a *felé, mellett és szemben* névutók felesleges alkalmazása a sajtóban és a hivatalos nyelvben (Népművelés, 1970. 2. sz. 29). — A szegény kis Felé panaszai címmel jelent meg írás a névutók hibás használatáról (-én. Hajdú-Bihari Napló, 1970. nov. 22. 10). — Ugyancsak a *felé* névutóról szól Reményi-Gyenes István Magyarul című írásában (Rádió- és Televízióújság, 1970. 46. sz. 7).

2. **Mondatrészek.** Hadrovics László A funkcionális magyar mondattan alapjai című tanulmányában a mondatrészek szerepéről és a mondattani elemzés fejlődéséről ír (Köznevelés, 1970. 3. sz. 35). — Szepes Gyula a mennyiségjelzővel foglalkozik Többek között címmel (Élet és Tudomány, 1970. 25. sz. 1197). — Mennyiségjelző után egyes szám a szabályos. Az egyeztetési hibákra hívja fel a figyelmet a cikkíró (Hajdú-Bihari Napló, 1970. szept. 6. 10). — Szabó Ernő kifogásolja, hogy a régi hivatali nyelvet utánozva feleslegesen két-három, sőt több szavas szerkezetű hízlalják az állítmányt (Vizsgálat tárgyává teszem. Népművelés, 1969. 12. sz. 31). — Ugyanő az érthetőséget zavaró bonyolult többszörös birtokos szerkezetek buktatóira figyelmeztet (Népművelés, 1969. 3. sz. 33).

3. **Kötőszóhasználat.** Ferenczy Géza arra figyelmeztet, hogy az *ám* kötőszó a költői vagy szónoki stílusban használatos, nem pedig a hétköznapi közlésben (Élet és Tudomány, 1970. 42. sz. 2003). — A *miután* kötőszót hibásan okhatározói értelemben is használják a *mivel, minthogy* helyett. Erről olvashatunk (Sz. F.) írásában a Népművelésben (1969. 2. sz. 47). — Az *azonban* és az *ugyanis* kötőszókról K. B. cikkében olvashatunk a Hajdú-Bihari Naplóban (1970. aug. 16. 11). — A kötőszói szerepű *aki, ami, amely* vonatkozó névmásokról ír Grétsy László (Kloss kapitány részei. Élet és Tudomány, 1969. 45. sz. 2150). A „nyilvánvaló, hogy nincs igazad” és a „nyilván nincs igazad” mondatokból jött létre a következő hibás szerkezetű mondat: „*nyilván, hogy nincs igazad*”. Bizonyosságot, valószínűséget, tagadást kifejező határozószókhoz ne tegyük hozzá az alanyi mellékmondat kötőszavát! — figyelmeztet Kovalovszky Miklós („Nyilván, hogy” így rossz. Élet és Tudomány, 1970. 28. sz. 1340).

4. Mondatszerkesztés. Ferenczy Géza „Prof. XY. egyetemi tanár” címmel az előretett címmegjelölést kifogásolja, mert ez felesleges idegenszerűsködés (Élet és Tudomány, 1970. 17. sz. 796). — Pásztor Emil a helytelen mondat szerkesztésből adódó „meghökkenő mondatokról” ír a Magyar Hírlapban (1970. dec. 17. 6). — Ha a tagadó mondatban a hangsúly az igenév igei részén van, megszakított szórendet kell használni, figyelmeztet Sz. F. a Népművelésben (1969. 5. sz. 47). — Ugyanő foglalkozik azzal az esettel, ha az igei állítmányhoz főnévi igenévvel kifejezett tárgy kapcsolódik. Ilyenkor az állítmányt mindig a tárgy elé tegyük (Népművelés, 1969. 8. sz. 34). — A sajtónyelvben terjednek az egyre bonyolultabb egyszerű bővített mondatok, melyek nehezítik a megértést (Kovácsvölgyi Sándor: Mindenhova kívánt kisiparosok. Hajdú-Bihari Napló, 1969. júl. 20. 5). — Pásztor Emil arra figyelmeztet, hogy nem szabad egyszerű mondatokba sűríteni a mondandónkat akkor, ha az ezáltal homályossá, nehezen érthetővé válik (Élet és Tudomány, 1969. 10. sz. 448). — Jász István a kapcsolatos mondatokkal foglalkozik az Élet és Irodalom hasábjain (1970. júl. 25. 9).

VII. Fogalmazás, stílus

A hivatalos stílus fonákjaival több cikk is foglalkozik. Ferenczy Géza a hivatali tekintélyre való törekvést látja a túlbonyolított hivatalos megfogalmazásokban (Somogyi Néplap, 1969. júl. 27. 8). — Az iratok, felhívások nélkülözik az udvarias meg- és felszólítási formákat. Udvariasabban hivataloskodjunk! — kéri Ferenczy Géza a Somogyi Néplapban (1969. szept. 27. 8). — Grétsy László a hivatalos élőbeszédről ír a Közalkalmazottban (1970. márc. 6. 5). — A megszólítás, a tegezés és a köszönés formáiról szól B. S. írása (Somogyi Néplap, 1969. ápr. 27. 8). — Ferenczy Géza arról ír, hogyan beszéljünk a nyilvánosság előtt (Somogyi Néplap, 1969. ápr. 27. 8). — Fehér Klára a szakiskolákban tanított hivatalos levelezés ostobaságait teszi neveltségessé (Élet és Irodalom, 1969. 10. sz. 9). — A beszédsablonokról és a lapos közhelyekről többen is írtak: Pusztai István: Ki „tétetik folyamatba” és miért? (Közalkalmazott, 1969. máj. 8. 7); Bakos József: Eszközölt panaszok?! (Élet és Tudomány, 1969. 23. sz. 1070); D. S.: Kihozták a problémákat (Somogyi Néplap, 1969. jan. 31. 12); Törülködő és (nyelvi) kultúra (Typographia, 1970. 4. sz. 13). — A Hajdú-Bihari Naplóban az „ügy elintézését nyert” típusú mondat sablonokról olvashatunk. (1970. ápr. 19. 10)

A tudományos stíluson belül Dr. Magyar Imre az orvosi közlemények szép stílusáért és a nyelvhelyességi szabályok megtartásáért emel szót (Orvosi Hetilap, 1969. 1. sz. 49). — A paragrafusok nyelvéről olvashatunk a Magyar Hírlapban (1969. ápr. 24. 1). — Ruffy Péter a mai tudományos stílus színtelenségéről ír a Magyar Nemzetben (1969. jún. 28. 4). — (faragó) tollából heves bírálat jelent meg a tudósok nyelvéről, melyet az egyhangúság, a túlhajtott szakmai zsargon, a rossz mondat szerkesztés jellemez (Élet és Irodalom, 1970. okt. 31. 9). — Tornai József a kritika nyelvét tűzi tollhegyre Valami más nyelv címmel (Élet és Irodalom, 37. sz. 11).

G. Varga Györgyi A mozgalmi nyelv tisztaságáért címmel arról ír, hogy a nyelvi kérdés gyakran válhat politikai kérdéssé: a párt és a tömegek kapcsolatának fejlődését segíti a tiszta, világos nyelvhasználat (Pártélet, 1969. 9. sz. 51). — A pártoktatás tananyagát stilisztikai vonatkozásban is közelebb kell hozni a mindennapok szóhasználatához (Lencsés Károly: Új, színesebb módszerekért. Pártélet, 1969. 9. sz. 52).

A My Fair Lady című film feliratait bírálja BNL az Élet és Irodalom hasábjain (1969. 20. sz. 11). Ezt a kritikát utasítja vissza Wessely Ferenc (Élet és Irodalom, 1969. 21. sz. 11). Végül Mészöly Dezső szólal fel a vitában, kijelenti, hogy a film feliratainak semmi közük sincs az ő Pigmalion-fordításához (Élet és Irodalom, 1969. 22. sz. 2). — Darvas László szerint kerülni kell a bonyolult fogalmazású feliratokat (Fontoskodó feliratok. Élet

és Tudomány, 1970. 49. sz. 2343). — Az Élet és Irodalom Véleményünk szerint rovatában többször szó esik a reklámszövegek stílustalanságairól vagy nyelvtani hibáiról. Így -f.v.- a klasszikus verseknek reklámcélokra való felhasználása ellen tiltakozik (1969. 32. sz. 11). A csipkeshörp hirdetését bírálja a Televény című cikk (1969. 16. sz. 11). „Gondját megoldja a szegbelövő-részlegünk” — szövegű plakátot teszi nevetségessé (L. E.) írása (1970. 17. sz. 9). „Bulgakov: Álszentek összeesküvése. A címszerepben: Major Tamás.” -él- lett figyelmes erre a hírre (1970. 51. sz. 9). D. L. egy újsághír félreérthetőségét elemzi (1969. 43. sz. 11). (sz) kifogásolja, hogy a sajtónk egy magyar táncdalénekesnő felléptét diplomáciai eseményként említi (1969. 27. sz. 11). — I. Gy. Nyelvöltögetés címen a képzavaros sablonmondásokat kifogásolja (Rádió- és Televízióújság, 1970. 28. sz. 11).

Rácz Endre az ifjúsági mozibérlet szövegének bemutatásával bírálja a tájékoztató szövegek megfogalmazását (Élet és Tudomány, 1969. 31. sz. 1462). — Kálmán Béla arról ír, hogy bár a szavakat fordított értelemben is használhatjuk, ez bizonyos esetekben stílustalan lehet (Élet és Tudomány, 1970. 24. sz. 1149). — Pásztor Emil a sajtónyelvben felbukkanó fogalmazási hibákra figyelmeztet. Pl. helytelen a *halálra szúr az agyonszúr* helyett (Magyar Hírlap, 1970. aug. 19. 6). — Ugyanő egy könyvismertetés fogalmazási hibáit elemzi (Magyar Hírlap, 1970. márc. 6. 8). — A félreérthetőséget, kétértelműséget kifogásolja Pásztor Emil ebben a mondatban: Országosan 24 tanuló esik ma egy nevelőre (Magyar Hírlap, 1970. dec. 2. 6). — D. I. is egy sajtónyelvi mondat kapcsán kifogásolja a helytelen fogalmazást (Magyar Hírlap, 1970. júl. 9. 9).

„Szerény véleményem szerint” címmel Hernádi Sándor mértékletességre int: ne éljünk túl gyakran az ilyen és az ehhez hasonló fordulatokkal (Élet és Tudomány, 1970. 46. sz. 2178). — Ugyancsak Hernádi Sándor írja, hogy a „majdnem komfortos” lakás kevésbé riasztó, mint a komfort nélküli, ezért hirdetik így (Enyhén szólva. Élet és Tudomány, 1970. 8. sz. 383). — A modorosságról szól Balogh László A „művelt” beszéd egy típusáról címmel az Élet és Tudományban (1969. 41. sz. 1952). — A Hajdú-Bihari Napló (1970. jún. 28. 10) cikkében SVA a közhelyek ellen emel szót. — A sajtónyelv egyik gyakori tünetéről, a pongyola fogalmazásról olvashatunk az Élet és Irodalomban (1970. 8. sz. 9). — Pesti kifejezés az „ez van”, gyakori használatával elszíntelenítjük a nyelvet — figyelmeztet Földi Iván (Magyar Hírlap, 1969. szept. 22. 5). — Fekete Sándor arról ír, hogy sokan arra használják fel a kifejezéseket, szavakat, hogy leplezzék őszinte véleményüket, gondolataikat (Szövegek és hidak. Magyar Hírlap, 1969. febr. 16. 5). — A pongyola fogalmazásról ír (VT) a rádióriportereket bírálva a Magyar Nemzetben (1969. okt. 28. 4). — Határozott mennyiségnél nincs helye a „több mint”-es körülírásnak, figyelmeztet Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1970. júl. 19. 11). — Varga Géza Jenő és Farkas Sándor a választékos beszédért emel szót. Kérésük, hogy a tévé és a rádió ne sugározzon olyan előadásokat, amelyekben a szereplők káromkodnak (Ne beszéljenek csúnyán; Választékosabban. Magyar Hírlap, 1969. aug. 9. 11. és aug. 26. 11). — A táncdalszövegek igénytelenségéről szól Molnár Antal az Élet és Irodalomban (1969. 18. sz. 9). — N. Sándor László az ifjúsági nyelv fogalmazási sajátosságairól ír Nyelv és jellem címmel (Magyar Hírlap, 1969. febr. 25. 6). — Hernádi Sándor kifogásolja, hogy a hírekben szereplő országok nevét nem szedik betűrendbe (Rendezetlen fordítások. Élet és Tudomány, 1970. 14. sz. 657). — Anyanyelvünk bomlásáról ír Szabó Pál a Népszavában (1969. aug. 3. 8).

VIII. Helyesírás

Az elmúlt évekhez képest öröndetesen megszaporodtak az e témakörbe tartozó cikkek.

1. T u l a j d o n n e v e k. Szilágyi Ferenc helyteleníti, hogy a külföldi szerzők keresztnévét csak rövidítve írják a könyvek címlapjára (Élet és Tudomány, 1969. 33 sz.

1548). — Somogyi Dezső a minisztériumok nevének leírására a betűszókat tanácsolja Lőrincze Lajos nyomán (Typographia, 1969. febr. 1. 4). — A Hajdú-Bihari Naplóban (1969. márc. 9. 10) az utca- és térnevek helyesírásával foglalkozik É. K. S. — Földi Ervin a Geodézia és Kartográfia hasábjain (1969. 3. sz. 18) a földrajzi nevek átírásának nemzetközi egységesítési problémáiról ír. — Földrajzi neveink helyesírásának múltja és jövője címmel ifj. Hőnyi Ede ad ismertetést (Geodézia és Kartográfia, 1970. 5. sz. 343). — Pánczél Lajos szóvá teszi, hogy az újságokban lépten-nyomon találkozunk hibásan írott nevekkal (Élet és Tudomány, 1969. 39. sz. 1843).

2. Különírás — egybeírás. Pásztor Emil két cikkben is foglalkozik ezzel a problémával a Magyar Hírlapban. Az elsőben (1970. júl. 9. 6) a betűszók toldalékolásának helyesírásáról ír, a másodikban (1970. szept. 3. 6) azt tanácsolja, hogy vitás esetekben A magyar helyesírás szabályai és a Helyesírási Tanácsadó Szótár segítségét vegyük igénybe. — Somogyi Dezső a Typographiában ír többször erről a helyesírási kérdésről (1969. jún. 1. 5; 1969. ápr. 1. 5; 1969. szept. 1. 6). — A Gyorsírók és Gépírók Lapjában Elekfi László két írásában elemzi az egybe- és különírást (Ezeket mindig egybe írjuk. 1970. 3. sz. 66; Mikor jelző a számnév? 1970. 4. sz. 112). — Ferenczy Géza néhány utcanévrajta írásmódjáról ír (Hajdú-Bihari Napló, 1970. ápr. 26. 10). — Szintén az utcanevek helyesírásáról szól Kovácsvölgyi Sándor (Hajdú-Bihari Napló, 1970. márc. 1. 10). — Szántó Jenő a sajtóban és a feliratokon olvasható hibás alakok ellen emel szót (Népszabadság, 1970. ápr. 12. 5).

3. Idegen szavak. Röneszánsz börleszk címmel Sz. F. a magyarban már meghonosodott idegen szavak helyesírásával foglalkozik (Népművelés, 1969. 6. sz. 47). — Székely Artúr a Magyar Grafikában (1969. 4. sz. 52) az idegen szavak helyesírási kérdéseiről ír. — A Geodézia és Kartográfia hasábjain Regőczy Emil Szaknyelvi tallózás címmel a következő szavak helyesírását vizsgálja: *lázer* vagy *lézer*, *szimpózium* vagy *szinpozion*, *camping* vagy *kemping*, *szinus* vagy *sinus* (1969. 21. sz. 56). — A hivatalos közlemények, hirdetések, prospektusok helyesírásának egységesítéseért emel szót Keszeg József Műszaki nyelvészkeskedés címmel (Műszaki élet, 1969. jún. 27. 5).

4. Közérdekű feliratok hibái. Egy emléktábla rossz helyesírását teszi szóvá Pásztor Emil (Magyar Hírlap, 1969. jún. 24. 9). — Nem attól értékesebb a kirakatbeli áru, ha feliratának idegenes az írásformája — jegyzi meg Hernádi Sándor Kirakatrendezés című írásában (Élet és Tudomány, 1970. 20. sz. 928).

5. Egyéb helyesírási kérdések. Ferenczy Géza írók, költők állásfoglalását közli irodalmi példákkal téve szemléletessé, hogy a sajátos helyesírásnak milyen kifejező szerepe lehet (Somogyi Néplap, 1969. febr. 23. 8). — Ugyanő magyarázza a *Körös* helységnév és a *Körös* folyónév helyesírását (Magyar Hírlap, 1969. febr. 13. 7). — Pásztor Emil a Magyar Hírlap Nyelvőrében többször foglalkozik helyesírási problémákkal. A *hagyj* és a *higgy* különböző írásmódját elemzi (1970. ápr. 2. 8). Az *ésszerű*, *díszszemle*, *rossz-szívű* hosszú sz hangjainak írásmódjára hívja fel a figyelmet és feltárja okait (1970. jún. 4. 6). Az elválasztásról két cikkében is olvashatunk (1970. szept. 24. 6 és nov. 12. 6). — Hernádi Sándor írása a pontos ékezethasználatra szólít fel Ékezet, Értelem, Udvariasság címmel (Élet és Tudomány, 1969. 28. sz. 1334). — Somogyi Dezső azt a kérdést veti fel, hogy kell-e a címek, alcímek után pont (Typographia, 1970. márc. 1. 5). — A Magyar Grafikában Máté Károly helyesírásunk történeti fejlődését ismerteti (1969. 3. sz. 33). — Írástörténeti áttekintést nyújt Balázs György a Gyorsírók és Gépírók Lapjában (1969. 10. sz. 299). — A TV jelenti vagy zseb-tévé. Melyik a helyes? Ezt

vizsgálva Deme László megállapítja, hogy mindkét változat jó, de stílusárnyalatbeli eltérések miatt nem mindegy, melyik formát mikor használjuk (Élet és Irodalom, 1970. jan. 17. 2). — Az írógépek billentyűzetével helyesírási szempontból két cikk foglalkozik. Pásztor Emil Írógép és nyelvrontás címmel azt teszi szóvá, hogy egyes betűk és írásjelek hiánya miatt nem tudjuk a magyar helyesírás szabályait követni (Magyar Hírlap, 1969. ápr. 15. 9). A Gyorsírók és Gépírók Lapjában (1969. 4—5. sz. 110) is arról olvashatunk, hogy mennyi gondot okoz a hosszú ékezetű betűk hiánya. — Székely Artúr a Helyesírási tanácsadó szótár kiegészítéséhez ad javaslatokat (Magyar Grafika, 1969. 2. sz. 48). — A külföldön nyomott magyar nyelvű használati utasítások helyesírásán élcelődik (k. gy.) az Élet és Irodalomban (1970. máj. 27. 9). — Egy terjedő nyelvtani-helyesírási hibára figyelmeztet Fekete Sándor: *Voltaire-komédiát* írnak a helyes *voltaire-i komédia* helyett (Élet és Irodalom, 1970. nov. 7. 9). — Pásztor Emil néhány, napjainkban is élő nyelvi babonát mutat be. Például egyes szerkesztőségek rendszeresen *fel*-re módosítják a *föl* igekötőt, pedig ez is éppoly helyes (Magyar Hírlap, 1970. febr. 2. 6). — A Helyesírási tanácsadó szótárból kiragadott példákon élcelődik Molnár Jenő Antal a Rádió- és Televízióúságban (1970. 27. sz. 15).

IX. Nyelvészeti munkák

Papp Lászlónak A sumér—magyar kérdés című tanulmányáról olvashatunk ismertetést a Népszabadságban (1969. okt. 28. 7) és a Magyar Nemzetben (1970. nov. 15. 12). — A készülő szövejtő szótár munkálatairól ír a Somogyi Néplap (1969. febr. 21. 12) és a Vas Népe (1969. febr. 27. 5). — Több cikk méltatja a Magyar Nyelvjárások Atlaszát (Esti Hírlap, 1969. jan. 28. 2; Magyar Hírlap, 1969. jan. 28. 9; Magyar Nemzet, 1969. jan. 30. 11; Somogyi Néplap, 1969. jan. 10. 8 és máj. 11. 6). — A magyar nyelv szövegmutató szótáráról olvashatunk a Könyvtárosban (1969. 7. sz. 435) és a Magyar Grafikában (1970. 5. sz. 20). — A szinonimaszótárról tudósít a Magyar Nemzet (1970. jún. 14. 11). — Deme Lászlónak A magyar nyelv a szomszéd államokban címmel a rádióban elhangzott előadását méltatja az Esti Hírlap cikke (1969. ápr. 26. 2). — Kálmán Bélának A nevek világa című könyvéről ír a Könyvtáros (1969. 12. 750). — A készülő magyar utónévkönyvről ad tájékoztatást a Somogyi Néplap (1969. aug. 31. 8). — Békés Istvánnak Napjaink szállóigéi című művéről ír a Könyvtáros (1969. 2. 112). — Készül a magyar nyelv kézisztótára — adja hírül az Esti Hírlap (1969. máj. 27. 2). — Dolgoznak az első török—magyar szótáron (Esti Hírlap, 1969. máj. 31. 2). — A magyar növénynevek szótáráról ír Hernádi Sándor az Élet és Tudományban (1969. 32. sz. 1505). — Erdődi József Uráli csillagnevek és mitológiai magyarozatuk című könyvét értékeli Ruffy Péter (Magyar Nemzet, 1970. nov. 15. 12). — A népiünk őstörténetéről szóló Török Sándor-tanulmányt ismerteti a Somogyi Néplap (1969. okt. 19. 12). — Szathmári István Régi nyelvtanaink és egységesülő irodalmi nyelvünk című könyvéről ír Horváth Mária a Kortársban (1969. 8. 1340). — Fodor István az afrikai nevek magyar írásmódjával foglalkozott — erről tájékoztat Ruffy Péter a Magyar Nemzetben (1970. júl. 19. 11). — A Mire jó a nyelvtudomány című könyvet S. Varjú Anna méltatja a Hajdú-Bihari Naplóban (1969. szept. 14. 10). — Takács Etel programozott nyelvvoktatás című pályadíjnyertes művét mutatja be az Esti Hírlap (1970. márc. 24. 2). — Denis Lawton könyvéről ír Kronstein Gábor az Élet és Irodalomban (1970. ápr. 16. 6) és Ferge Zsuzsa a Valóságban (1970. 2. sz. 102). — Szilágyi Ferenc Csokonai és Kazinczy vitájáról (a *pillangó* vagy a *lepe* kifejezés-e a helyes) ír (Somogyi Néplap, 1970. júl. 26. 8).

X. Egyéb

1. Tudósítás, riport. A debreceni nyári egyetem anyanyelvi konferenciájáról ad hírt az *Esti Hírlap* (1970. aug. 33. 2), a *Népszabadság* (1970. aug. 4. 7 és aug. 16. 5), a *Népszava* (1970. aug. 29. 10), a *Magyar Hírlap* (1970. júl. 30. 6; aug. 3. 3; aug. 4. 6; aug. 13. 9; aug. 15. 3) és a *Magyar Nemzet* (1970. jún. 21. 12). — Anyanyelvünk Amerikában címmel olvashatjuk Lőrincze Lajos beszámolóját (*Magyar Nemzet*, 1970. okt. 30. 4). — Grétsy László *Játék és anyanyelv* című előadását közli az *Élet és Irodalom* (1970. aug. 22. 7). — A nemzetközi finnugor kongresszust előkészítő bizottság érkezett Budapestre (*Esti Hírlap*, 1969. márc. 24. 2). — A Tallinnban megrendezett finnugor kongresszusról tudósít Domokos Péter (*Élet és Irodalom*, 1970. szept. 26. 11). — A Pápán összehívott országos honismereti konferenciáról közöl előzetest a *Magyar Nemzet* *Hóttasfák*, *Katyor*, *Ávas* — Az egész ország gyűjti a régi földrajzi neveket címmel (1969. dec. 9. 8). — A Kodály Zoltán emlékpályázat nyertes dolgozatairól olvashatunk a *Magyar Nemzet*-ben („Magyaróra” az Akadémián. 1970. márc. 24. 5) és a *Köznevelésben* (Graf Rezső: Az anyanyelv szolgálatában. 1970. 10. sz. 17). — Szántó Miklós az első magyar anyanyelvi konferencia tanulságait vonja le írásában (Felsőbb osztályban. 1970. szept. 13. 5). — Átadták az idei Kazinczy-díjakat — tudósít az *Esti Hírlap* (1970. ápr. 16. 8). — Ifjúsági néprajzi és nyelvjárási pályázat feltételeit ismerteti az *Esti Hírlap* (1969. jún. 20. 2). — A Spanyolországban megrendezett nyelvészkonferenciáról számol be a *Kisalföld* (1970.) — A Beszédjavitó Intézet fennállásának 75. évfordulója alkalmából készítettek riportot a logopédusokkal (*Esti Hírlap*, 1970. jan. 29. 2). — Léway Györgyi szintén a logopédusok munkájáról ír Répa, retek, mogyoró... címmel (*Észak-Magyarország*, 1970. szept. 5. 4). — A filmszinkronizálás nyelvhelyességi problémáiról beszél Karsai Lúcia (*Esti Hírlap*, 1969. júl. 24. 2). — Hány éves a magyar nyelv? címmel Gulya Jánossal készített riportot közöl a *Népszabadság* (1969. jan. 4. 7).

2. Nyelvjárások. Kodolányi egyik művét, melyet a tévé is bemutatott, ormánysági nyelvjárásban írta meg, azonban a színészek irodalmi nyelven beszéltek. Az ekörül kialakult vitáról tájékoztat Vilcek Anna (*Magyar Nemzet*, 1970. júl. 12. 11). — Ironikus írást olvashatunk az *Élet és Irodalomban* (1970. jan. 17. 9) a nyelvjárások összekeveréséről. — A honismereti szakkörök munkájába ad betekintést Maron Ferenc cikke *Gyógyregulás öregasszony... címmel* (*Magyar Nemzet*, 1970. febr. 21. 7). — Néhány borsodi falunak lengyel származású lakói vannak, amit részben tájsházukkal lehet bizonyítani — írja Akác László a *Napjainkban* (1970. 12. sz. 12). — Az erdélyi magyar tájszógyűjtésről olvashatunk a *Magyar Nemzetben* (1970. febr. 1. 12). — G. Szabó László a magyar nyelvjárásokról nyújt áttekintést (Tutyella, kónic és társai. *Magyar Hírlap*, 1969. jún. 16. 6). — Az Észak-Amerikában élő magyarok nyelvi problémáival ismerkedhetünk meg a *Kisalföld* cikkéből (1970.).

3. Nyelvrokonaink. Vikár László és Bereczki Gábor Volga vidéki gyűjtőútjáról számol be a *Magyar Nemzet* cikke (1970. febr. 1. 12). Török Sándor a magyar és a kalacsaj nép rokonságát nyelvi párhuzamokkal bizonyítja (*Népszava*, 1969. szept. 7. 7).

4. Az anyanyelvi oktatás ügye. A magyar nyelv idegen nyelvként való oktatásáról olvashatunk a *Magyar Nemzetben* Magyar vendégtanárok európai egyetemeken címmel (1969. aug. 31. 11). — Országos nyelvtanítási konferencia összehívását javasolja Hernádi Sándor (*Köznevelés*, 1969. 1. sz. 11). — Ugyancsak Hernádi Sándor vizsgálja azt a kérdést, hogyan lehet elérni, hogy a diákok közeledjenek a nyelv-

tudományhoz (Nyelvészet és diákkönyvtár. Köznevelés, 1969. 2. sz. 15). — A Valóságban (1969. 2. sz. 65) Fabricius Kovács Ferenc a nyelvtanítás problémáit elemzi Anyanyelvi fejlődésünk ügyében címmel. — Fabricius cikkével vitázik Nagy Kálmán a Köznevelés hasábjain (1969. 11. sz. 8). — Erre válaszol Fabricius Nyitott kapukat döngetek címmel (Köznevelés, 1969. 11. sz. 10). — A vita összegzését Pásztor Emiltől olvashatjuk (Köznevelés, 1969. 19. sz. 14). — Vargha Balázs felhívja a figyelmet a gyerekek nyelverteremtő játékaire, melyeket az oktatásban is fel lehetne használni (Élet és Irodalom, 1970. ápr. 30. 6). — A felvételizők nyelvi dolgozatairól ír Ruffy Péter a Magyar Nemzetben (1969. jún. 28. 4). — A nyelvtantanulást elhanyagolják a középiskolában — írja egy egri tanár (Magyar Nemzet, 1970. júl. 15. 8). — Szépe György a nyelvi nevelés egészéről ad áttekintést (A nyelvi eszmény és az anyanyelv. Somogyi Néplap, 1969. máj. 26. 8). — Sánta Ferenc a nyelv szépségeiről ír A nyelvről iskolásoknak címmel (Kritika, 1970. 9. sz. 32). — Egy általános iskolai nyelvi laboratóriumról tudósít az Esti Hírlap (1969. jan. 23. 2).

5. Általános nyelvészet. René König a család nyelvformáló szerepével foglalkozik Affektus és sablonok címmel (Valóság, 1969. 5. sz. 114). — Szépe György a nyelvészet helyét vizsgálja a humán tudományok között (Nyelvi funkciók, generatív nyelvészet, népköltészet. Valóság, 1969. 6. sz. 20).

6. Megemlékezések. Sajnovics Jánosról több megemlékezés is megjelent. Erdődi József méltatja munkásságát (Élet és Tudomány, 1970. 21. sz. 988); a Magyar Nemzet (1970. máj. 10. 10) pedig beszámol a tordasi és a székesfehérvári ünnepségekről. — Gyarmathi Sámuel életét, orvosi és nyelvművelő tevékenységét ismerjük meg az Orvosi Hetilapból (1970. júni. 28. 1529). — Diószegi Sámuel nyelvújító munkáját ismerteti az Orvosi Hetilap cikke (1970. 2727). — Hajdú Péter Reguly Antalról emlékezik meg születésének 150. évfordulója alkalmából (A modern finnugor tudományok kezdete. Élet és Tudomány, 1969. 24. sz. 1131).

7. Nyelvi játékok. Hegedűs József anyanyelvünk belső logikáját feltáró feladatokat ad (Élet és Tudomány, 1969. 21. sz. 993). — Vargha Balázs Szóval játszunk című sorozatában a pangramot (Élet és Tudomány, 1970. 30. sz. 1422) és a folyamatos dadogás nevű játékot (Élet és Tudomány, 1970. 34. sz. 1618) ismerteti. — Ugyancsak Vargha Balázs számol be a Nyelvi játékok klubjában lezajlott beszélgetésről, mely arról folyt, hogyan lehetne a játékokkal fejleszteni anyanyelvünk oktatását (Élet és Tudomány, 1970. 51. sz. 2429).

A Nyelvőr postája

„Mint az lángos harap, ha nádban ütközött, . . .” Az idézet Zrínyi Miklós Szigeti veszedelem c. eposzából való, mégpedig a 15. ének 64. versszakából. A teljes versszak így hangzik: „Halál formára jár bán törökök között; / Mint az lángos harap, ha nádban ütközött, / Mint a sebes vízár, ha hegyből érkezett: / Oly kegyetlenségben Zríni most öltözött.” (Zrínyi Miklós válogatott művei. Szépirodalmi, 1952. 252. lap. A 395. lapon közlik, hogy ez a kiadás a Négyesy-féle kritikai kiadás alapján készült.)

Az eposznak ezen részét közli az Irodalmi olvasókönyv a középiskolák I. osztálya számára c. tankönyv (10 100) a 132. lapon, magyarázatot is fűz hozzá, miszerint *lángos* = *tűz*, a 133. lapon pedig ezt olvashatjuk: „Katonáitól, a göcseji magyaroktól tanulja jellegzetes tájszavait és fordulatait (*lángos* . . .).” A tankönyv írója Klaniczay bevezetőjét használja (i. m. 42), azonban Klaniczay nem említi a *lángos* tájszót, viszont szerepel a szó a jegyzetekben: „*lángos* — *lángos*. *Lángos* jelent tüzet is (Sz. V. XV. 64.)” A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a *lángos* szónak nincs ’tűz’ jelentése (717: „lángnál sültött lepény . . . pirított kenyér . . . ráértéssel főnevesült a *lángos* melléknévből”). Ez nem nyelvjárási szó, viszont nyelvjárási szó a *harap*. Jelentése: 1. ’avar, lehullott gallyak törmeléke, . . . száraz fű, haraszt’ 2. ’avarban, erdőben, cserjésben, réten, nádasban, tarlón stb. terjedő tűz’ 3. ’megégett cserjés, bokros hely’. A szótár a 2. jelentéshez kapcsolja a Zrínyi-idézetet (TESz. 56). A magyar szókészlet finnugor elemei is ezt a három jelentést közli (266) azzal a különbséggel, hogy a 3. jelentéshez idézi a Zrínyi-sort. A szövegösszefüggéshez a TESz. által idézett második jelentés jobban illik. A hasonlat teljes megértéséhez szükség van még az *ütközött* szó magyarázatára is, hiszen *-ban/-ben* ragos, a köznyelvi használattól eltérő szerkezetben jelentkezik. Szerintem itt a népnyelvi ’serked’ jelentésben szerepel a szó (Magyar értelmező kéziszótár 2445). Így most már érthető a szemléletes kép: úgy jár a hős Zrínyi a törökök között, mint a nádban keletkezett (serkedt), lángoló tűz. Egyébként az eposzban másutt is előfordul hasonló, szemléletes, népies látásmódot tükröző kép: „Itt már sok török hull, mint tűz előtt az nád, / Melyet pásztor tavasszal gyújtogat, . . .” (X. 101., idézi Klaniczay: i. m. 42). Egyébként egy másik idézettel is megtámogathatjuk a *lángos* melléknévi jelentését, és ez a részlet az elemzett helyhez közel található (69. versszak): „És mint tüzes lidérc száll le az folyóhóból / Kinek lángos farka szikrázik sok tűztűl: / Így Murtuzán basa keresztyénekre dül”.

A sokezer elsős diák ezentúl ne a *lángos*-t tanulja meg göcseji tájszóként, hanem a *harap* főnevet — amely egyébként ma már — a TESz. szerint — csak a székelység nyelvében él —, és így talán majd meg is értik ezeket a szép régi sorokat. Még csak annyit: a gimnáziumi tankönyv szinte kizárólag ezen az idézeten és a hozzáfűzött egyetlen mondaton tanítja Zrínyi nyelvének népies vonásait.

A. Jászó Anna

D. E. [írja] Nagyszalontáról:

Salonta-Nagyszalontán immár két évtizede sikeresen munkálkodik az Arany János irodalmi kör. Megalakulása óta feladatának tekinti a helyi haladó hagyományok őrzését, az új tehetségek felkutatását s a két nép szellemi hagyományainak közkinccsé tételét. Eddigi gyakorlata azt bizonyítja, hogy anyanyelvünk művelését, tisztaságának védelmét is célkitűzései közé iktatta. „Öt perc nyelvművelés” elnevezésű műsorszámukat állandósították, s ennek keretében az itt működő irodalom szakos tanárok köznapi beszédünk

vétségeire, máskor a feliratok, plakátok fogalmazási, helyesírási hibáira hívják fel a kör tagjainak figyelmét.

Cseh Zoltán írja Kolozsvárról:

Igen tisztelt Szerkesztőség! Engedjék meg felhívnom figyelmüket arra, hogy Benda Kálmánnak 1975. évi 4. számukban az Erdélyi Szótörténeti Tárról közzétett méltatásába sajnálatos vétség (vagy nyomdahiba?) csúszott be. A 489. lapon ugyanis ezt olvashatni: „Így megtudjuk, ... hogy a német eredetű *bekkenné* az 1700-as években tűnt fel a korábbi *sütőasszony* helyett ...”. A valóság ezzel szemben az, hogy a *bekkenné* adalékainak 1557-től kezdődő sorozata csaknem egy teljes hasábot tölt be, s ennek kétharmadánál is többet az 1500-as évekből való adalékok foglalnak el; az 1600–1742. keltezésű későbbiek együttvéve is alig teszik ki a XVI. századbelieknek a felét.

A Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő csoportjának levelesládájából

Kis és nagy kezdőbetűk használata a hivatali részlegek és beosztások megnevezésének írásában. Balogh Bélának erre vonatkozó kérdésére a következőket válaszoljuk:

A Magyar Tudományos Akadémia hivatalos helyesírási szabályzata szerint nagy kezdőbetűvel írjuk a hivatalok, intézmények, iskolák, szervezetek, szövetkezetek, társulatok, vállalatok és hasonló hivatalos nevének minden lényeges szavát (261. pont). Nem írjuk azonban nagy kezdőbetűvel ezek kisebb vagy nagyobb részeinek, tehát például osztályainak, főosztályainak, hivatalnak is nevezett részlegeinek, üzemszékeinek, csoportjainak nevét. Ezek nem elég állandók és önállóak ahhoz, hogy megnevezésük tulajdonnévnek legyen fölfogható. Inkább csak hivatalos működésüknek, feladatkörüknek megjelölése, semmint valamiféle tulajdonnévszerű elnevezése a feladatuk. Például: *A XI. kerületi Tanács V. B. oktatási osztályán dolgozik. Lásza az igazgatási osztály, a gazdasági hivatal és a főkönyvelőség is. A Nyelvtudományi Intézet igazgatóságának. X. Y. Vállalat műszaki osztálya, ... pénzügyi osztálya.* Ettől az írásmódtól csak akkor térhetünk el, ha például a borítékon címkésként az osztály, csoport stb. megnevezése az intézménynév nélkül, egymagában áll, tehát nincs előtte szöveg, ilyenkor az első szót írjuk nagy kezdőbetűvel: *Műszaki osztály* vagy: *Gazdasági hivatal*; meglehetősen ritkán kerülhet rá sor. Ugyan csak ritka az efféle közzvetlen megszólításoként való alkalmazása, ha mégis szükséges, így ajánljuk: *Tisztelt Igazgatási Osztály!* (csak hivatalos levélben megszólítás-ként).

Valamely személy foglalkozásának, rangjának, beosztásának megnevezését kis kezdőbetűvel írjuk szöveg közben (a név mellett vagy aláírás alatt), levélborítékon ugyanígy: *Kovács József főigazgató elvtárs* vagy: *A miniszter elvtárs úgy intézkedett, hogy ... , Ez ügyben forduljanak a főosztályvezető elvtárhoz.* Ebben az esetben is az egyetlen kivétel, ha személyesen őt szólítjuk meg. A közvetlen megszólítás nagybetűs: *Igen tisztelt Főigazgató Elvtárs!* (A magyar helyesírás szabályai című kiadvány 130. pontja szerint.)

R. L. G.

Pénz olvasva, asszony verve jó. Özv. Trócsányi Lászlónénak — 1054 Budapest, Aulich u. 7. — a közmondás keletkezésére vonatkozó kérdésére, bár konkrét adatokkal nem szolgálhatunk, a következő felvilágosítást adhatjuk.

A múlt század végi nagy közmondásgyűjteményekben (többek között Margalits Ede Magyar közmondások és közmondásszerű szólások [Bp., 1896.] és Sirisaka Andor

Magyar közmondások könyve [Pécs, 1890.] című munkájában) már szerepel, tehát az bizonyos, hogy nem különösen új keletű közmondás. O. Nagy Gábor 1966-ban megjelent Magyar szólások és közmondások című nagy gyűjteményes munkájában több hasonló tartalmú közmondás is található: *Könyv, pénz olvasva, rossz asszony verve jó; Az asszonyt az első ingében kell megverni; Diófának, szárnak, asszony-embernek verve veszik hasznát*; stb.

A közmondás első része, tudniillik, hogy a *pénz olvasva jó*, úgy hisszük, nem szorol különösebb magyarázatra: a kifizetendő és a kifizetett pénzt mindkét félnek meg kell olvasnia, azaz számolnia (az *olvas* a népnyelvben 'számol, számlál' jelentésben is él), hogy senki se károsodjék meg. A második rész: *az asszony verve jó* megállapítás pedig a régebbi fejletlen társadalmi közösségek szemléletét tükrözi, amikor a nők korántsem voltak egyrangúak a férfiakkal, sem a családban, sem pedig a közösség, a társadalom életében. A nők családi és társadalmi elnyomottsága volt a forrása ennek a ma már elavult felfogásnak, általános szemléletnek, amely a fentebb írt közmondásokban mint az akkori idők életbölcssége kövesedett meg: az asszonyt már házassága első napjától kezdve veréssel kell fegyelemre szoktatni, mert csak akkor hűz, dolgozik jól (akárcsak a szárnak, amelyet szintén veréssel lehet munkára noszogatni), s csak akkor engedelmeskedik férjének. És hogy mennyire általános volt ez a szemlélet, azt az is bizonyítja, hogy e közmondások megfelelői a német nyelvben is megtalálhatók: *Esel, Weib und Nuss geschlagen werden muss* - Szamarat, asszonyt és diót verni kell; *Nussbaum und Weiber wollen geschlagen sein* = Diófa és asszony verve jó (l. Magyar-német közmondások lexikona. Gyűjtötte és rendezte Schlandt Henrik. Brassó, 1913. 294-5).

U. I.

Fonotéka. Gyimes Ferenc, az Áll. Gorkij Könyvtár zeneműtárának vezetője, Bp., VII. Gorkij fasor 45., e szóról kéri véleményünket.

Levelének vétele óta sokat tűnődtünk ezen a kérdésen, de nem tudtunk osztozni az Ön véleményében. Ahogy a Könyvtáros című lap szerkesztőségének sem, úgy — mi tagadás — nekünk sem tetszik a *fonotéka* szó. Nem azért, mintha csúnya hangzású volna, de mégiscsak idegen szó, s miért kellene ezt terjesztenünk akkor, amikor testvére, a *bibliotéka* is egyre jobban kiszorul a használatból?

Mi tehát inkább eleget teszünk a szerkesztőség öntől idézett kérésének, és javaslattal élünk. Mi sem tartjuk rossznak a *hangtár* elnevezését, de e mellett, sőt ez előtt a *szalag- és lemeztár* kifejezést ajánljuk a „fonotekáriusok” figyelmébe. Úgy érezzük, ez nem túlságosan hosszú, nem is nehézkes, s könnyen el is terjedne. A *hang* szó szerintünk nem is szükséges a megjelölésbe, hisz a *szalag*-nak van 'magnószalag'; a *lemez*-nek pedig 'hanglemez' jelentése. (Azt, ugye, jól tudjuk, hogy a zeneműtárakban magnetofon- és hanglezfelvételek egyaránt vannak? Ellenkező esetben ugyanis elég volna a *hangszalagtár* megnevezés is; a *szalagtár* önmagában, ha a *lemez* szó nem erősíti meg jelentését, már nem elég.)

G. L.

Előleg vagy foglaló? Bárdos Józsefné — Klárafalva (Csongrád megye) — írja, hogy eladtak egy házat 50 000 forintért, de a vevő egyelőre csak 4 000 forintot fizetett. Erről szóló elismervényükben azt írták, hogy „a vételárból előlegként felvettünk 4 000 forintot”.

Vajon valóban *előleg* ez, vagy talán *foglaló*? A levélíró szerint *előleg*.

A köznyelvben némi engedménnyel olykor föl lehet cserélni a két szót. Kitűnik ez a magyar nyelv értelmező szótárából. Az *előleg* szónak idevágó két fő jelentése a szótár szerint: „1. Fizetésből vagy valamely munkáért, szolgáltatásért járó díjból az esedékesség

előtt kiadott és a fizetésből, munkadíjból később levonandó összeg, szolgáltatás.” Ilyen például a *fizetési előleg*. E szerint nem előleg a 4000 forint. De lássuk a másik fő jelentést: „2. Megvásárolt vagy megvételre lekötött áruért, (szerződéses) termelvényért az átvétel előtt kifizetett összeg.” Ez a jelentés már jobban ráillik a 4 000 forintra, bár a házingatlant nemigen szokás *áru*-nak nevezni. Igaz, a *foglaló* is *előleg*-féle, amint a szótár is mondja a *foglaló* főnév első fő jelentésének meghatározásában: „Pénz, érték, letét, amelyet vásárlás, ügyletkötés, szerződés alkalmával mint a teljes érték egy részét a vevő előlegként, biztosítékként ad, és amely elvész, ha az ő hibájából az ügylet megghiúsul.”

De jó lesz megnéznünk a Polgári törvénykönyvet is. Ott ezt olvashatjuk a *foglaló*-ról (idemásoljuk a teljes szöveget):

„243. 7 § (1) A szerződés megkötésekor a kötelezettségvállalás jeléül *foglalót* lehet adni.

(2) A szerződés megkötésekor átadott pénzösszeget vagy más dolgot csak akkor lehet *foglalónak* tekinteni, ha ez a rendeltetése a szerződésből kétségtelenül kitűnik.

244. Ha a szerződést teljesítik, a *foglalót* a szolgáltatás ellenértékébe be kell számítani, ha pedig a *foglaló* a beszámításra nem alkalmas, vagy a szerződés olyan okból szűnik meg, amelyért egyik fél sem felelős, a *foglaló* visszajár.

245. (1) A teljesítés megghiúsulásáért felelős személy az adott *foglalót* elveszti, a kapott *foglalót* kétszeresen köteles visszatéríteni.

(2) A *foglaló* visszaköveteléséről való lemondás, illetőleg a *foglaló* kétszeres visszatérítése a szerződésszegés következményei alól nem mentesít; a kártérítésbe azonban a *foglaló* értéke beszámít.

(3) A túlzott mértékű *foglalót* a bíróság mérsékelheti.”

A 243. szakasz második bekezdése dönti el a kérdést az Önök szempontjából. Ha nem kötöttek szerződést, amelyben a 4 000 Ft-ról is szóznak kellene esni, akkor nyilván nem számít az előre fizetett összeg *foglalónak*, s bizonyára vissza kell fizetni. Egyébként az ügynök ez a része már nem nyelvi kérdés; az Ön leveléből nem ismerhetjük meg a tényleges jogi helyzetet. Ennek megítélése különben is már jogi kérdés, vagyis ügyvédre tartozik.

† F. G.

Patkánymentesítés. Pálfi István levéllírónk nyelvérzékét bántja a *patkánymentesítés* szó; a *katonamentesítés* szóval veti össze, amely azt jelentette, hogy 'katonasoros újoncnak a katonaságtól való mentesítése'. (Már a múlt században jobbnak tartották a *katonamentesítés* helyett a *katonaságmentesítés*-t.)

A *patkánymentesítés* azonban nem azt jelenti, hogy 'patkányok mentesítése', hanem ezt: 'városok mentesítése a patkányoktól'. Tehát nem a ritka típusú *katonamentesítés* összetett szóval kell egybevetni a *patkánymentesítés*-t, hanem a sokkal gyakoribb fajta ilyenekkel: *adómentes*, *alkoholmentes*, *féregmentes*, *tanlíjmentes*, *tehermentes*, *vámmentes* stb. jelöletlen határozós összetételű melléknévvel, azaz hogy az ilyenekből képzett *-mentesítés* utótagú összetett szókkal. Próbáljuk csak végig, valamennyi azt jelenti, hogy valaminek az összetett szó előtagjában megnevezett dologtól való mentesítése (adótól, alkoholtól stb.-től való mentesítés), nem pedig fordítva, az összetétel előtagjában megnevezett dolognak valamitől való mentesítése (tehát nem az adónak, az alkoholnak stb.-nek valamitől való mentesítése). Eszerint a *patkánymentesítés* helyes értelme: 'patkánytól mentesítés'. Volt, aki mostanában azért helytelenítette a *patkánymentesítés* szót, mert szerinte eddig a *patkányirtás*-t használták helyette. De az illetékes szerv (a KÖJÁL) megmagyarázta, hogy a *patkánymentesítés* nem pusztán 'ilyen vagy olyan mennyiségű patkánynak a kiirtása' (ezt jelentené a *patkányirtás*), hanem 'egy nagyobb területnek, városnak stb.-nek patkányoktól mentesítése'. Helyes ez a magyarázat; ilyen értelemben

is kifogástalannak kell tartanunk a hivatalos *patkánymentesítés*, *rágcsálómentesítés* összetett szót. A *patkánymentesítés* ennél fogva más kifejezéssel *általános patkányirtás*, ahogy a Fővárosi Tanács Végrehajtó Bizottsága 357/1970. számú határozatában egyebek közt nevezik a kötelező eljárást.

†F. G.

A gépkocsivezetők munkaidei. Zombor József üzemszervezőnek elemeznie kellett a gépkocsivezetők munkaidejét, amelyet vezetés, rakodás, várakozás, elszámolás, karbantartás tölt ki. Az elemzésnek ezt az összefoglaló címet adta: „A gépkocsivezetők munkaideinek felmérése”. A vele vitázók így tartanák helyesnek: „A gépkocsivezetők munkaidejének felmérése.”

Valóban szokatlan a *gépysivezetők munkaidei* kifejezésben a *munkaidei* birtoktöbbses; így volna szokásosabb: *munkaidői*. De egyáltalán mi is fölöslegesnek látjuk itt a többses szám használatát; elég volna a *gépysivezetők munkaideje* forma. Úgy véli Ön, hogy a gépkocsivezetőknek „többféle munkaidejéről” van szó, s ezt a birtokszó többses számával kell kifejezni. Szerintünk helyesebb úgy gondolni, hogy a munkaidőt (egyes számban) hogyan, mivel töltik el. Ön a sportnyelvből említ példát, ilyenformán: „X. Y. rekordideinek méltatása.” Helyesen ez is így volna: *rekordidőinek* méltatása. Ámde nem egészen ide illő ez a példa; más egy bajnok külön-külön csúcseredményének időértéke, más egy folyamatos munkaidőnek ezzel vagy azzal való kitöltése, csupán az *idő* szó használata a közös a két összetett szó utótagjaként; *rekordidő*, *munkaidő*. Az a nagy különbség, hogy helyesen beszélünk egy sportolónak a *rekordidőiről*, ellenben nem kifogástalan, ha egy dolgozó tevékenységének folyamatát nem *munkaidő*-nek, hanem *munkaidők*-nek mondjuk, csak azért, mert ez a munkaidő többféle tevékenységgel töltődik ki. Az elemzésben részeire bonthatjuk a munkaidőt, megfelelően értékelhetjük a többféle ténykedést, magának az időnek, a munkaidőnek egységes keretét azonban nem kell szétdarabolva megneveznünk.

†F. G.

Eutanázia. Írható-e magyarosan ez a szó, kérdezi dr. Csizsek Károly főorvos (Nabeul, Hopital Reg. Tunisie, Afrique du Nord). Eredete felől is érdeklődik.

Az *euthanasia*, magyarosan *eutanázia* az orvosi nyelv szava, görög elemekből álló összetétel. Első tagja a görög *eu-*, amelyről a Bakos Ferenc szerkesztette Idegen szavak és kifejezések szótára a következőket írja: „szóösszetételek előtagjaként a vele összetett fogalomnak jó voltát jelöli; jó-.” Ez a görög *εὖ* 'jó, bátor, merész; derék; nemes, tiszta' jelentésű melléknév semleges nemű *εὖ* alakja, amely rendszerint határozói értékű. Második tagjában a 'halál' jelentésű görög *thanatos* főnév töve rejlik, megtoldva a szabályos *-ia* főnévképzővel. Az egész jelentése pedig az említett mű szerint: „1. a haláltusa fájdalomnak gyógy- és kábítószerrel való enyhítése (a. m. szenvedésmentes, fájdalom nélküli halál) 2. gyógyíthatatlan és nagy fájdalmakban szenvedő betegek halálának tudatos előidézése (a betegnek és hozzátartozóinak beleegyezésével)”.

Már a klasszikus görögben megvolt ez a szó, természetesen kissé más jelentésben: *εὐ-θανά οία*, (olv. *eüthanaszia*) 'könnyű, szép halál'; igéje: *εὐ-θανάτεω* (*eüthanateó*) 'jó, könnyű vagy szép, dicső halált hal'. A szóképzés mechanizmusának megvilágítására talán érdemes még idézni a *θανάσιμος* (-ov; *thanászimosz*) 'halálos, halált hozó, halált okozó' melléknéve; *ἡδὴ θανάσιμος* (*édé thanászimosz*): 'halálán van'.

R. L. G.

Vallat. Dr. Perényi László főorvos levelét az Élet és Tudomány szerkesztősége intézetünkhöz továbbította, ebben a *vallat* igének az újságnyelvben, szakirodalomban

újabbban felbukkanó szokatlan használatát helyteleníti: vallatják a föld mélyét, vallatnak ásványokat, kövületeket, régészeti leleteket, elsüllyedt hajóroncsokat és még sok mást.

Köszönjük a figyelmeztetést. Valóban vadhajtás ez a szokatlan 'vizsgál, elemez, kutat, feltár stb.' értelemben alkalmazott *vallat* az újságnyelvben. De még inkább az a tudományos szakirodalomban. Ellenkezik az általános szóhasználati szokásokkal. Nem lehet figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy minden stílusrétegnek megvannak a sajátos kifejezési formái.

Minthogy többször is megfigyelhettük a *vallat* efféle stílustalan „szereplését” úgy látszik, hogy terjedő divatról, modorosságról van szó. Ez ellen pedig tiltakoznunk kell.

Ilyen modorosságnak tartjuk az Élet és Tudomány ez évi 19. számából (873. l.) idézett címet is: *Vallatás hevítéssel*. Szerencsére az alatta olvasható szöveg visszavezet a helyes stílusba, s feloldja a pillanatnyi meghökkenést, amelyet a szövegből kiemelkedő vastagbetűs cím okozott: nem középkori forróvíz- vagy tüzesvaspróbáról van szó.

Természetesen van a *vallat* igének fő jelentésén kívül még 'faggat, kutat, keresgél, vizsgálgat' jelentése is (például: vallatja az apját, mit hoz majd meg. Szentesen jegyezték fel: *vallatja a disznó a tálat*, azaz még ételt keres az üres edényben, de gyerekről is mondják, ha erősen kaparja a lábas fenekét). Az ilyen használat azonban csak a bizalmasabb társalgási nyelvben vagy a népnyelvben stílusos. Többnyire van valami tréfás kicsengetése is.

R. L. G.

Itt van la! Miféle szó ez a *la* — kérdi dr. Wesselényi István budapesti levélírónk.

A népnyelvben, valamint szépirodalmi — főként népies tárgyú — művekben gyakori *la* nyomatékösítő szócska a *lát* igéhez kapcsolható. Pontosabban a *lát* egyes szám 2. személyű *látod* alakjának, illetőleg az abból rövidült *lád*-nak a megrövidüléséből keletkezett. *Lá* alakja is van, például egy Eszék vidékén gyűjtött népnyelvi szövegben: „Emondom, hutyon jártam a pécsi város végén, *lá* mikor a szénát nem vettem le a kocsirú.”

Szófaját tekintve úgynevezett mondatzó (mondat értékű szó). Arany, Jókai, Fazekas Mihály (Lúdas Matyi), Móra Ferenc írásaiban igen gyakori. Legrégibb írásos adatunk Heltai Gáspár Dialógusából való: „*La* mely cinterem színű vagy”, *la* (1552.). Jelentése általában: 'ni!', 'lám!', az *itt van la* kapcsolatban: 'na tessék' (Már most itt van *la*, engem ér a szegény, gyalázat. Jókai). Sokszor csak egyszerűen nyomósít: *Megyek la!*

Erősen népies volta miatt valóban ritka, egyes vidékeken azonban még ma is hallani.

R. L. G.

Cseréljünk acelat. Dr. Sándor Antalné gimn. tanár — Csongrád — e szólás felől érdeklődik.

A *cseréljünk acelat* régen közismert és gyakori szólás volt. Irodalmi nyelvi formája: *cseréljünk acélt*.

Az *acél* tűzcsiholó szerszám, a „tűzkésztség” (azaz kovakő és acél) egyik darabja. Az *acéllal* csiholtak tüzet a kovakőből. Mikor még nem használtak gyufát, hogy az öngyújtót ne is említsük, elmaradhatatlan és mindig kéznél levő társa volt pásztornak, jövő-menő vásárosnak, dohányzó embernek. Különféle fajtái voltak. Kidolgozásukra nézve is sokfélék, a legegyszerűbbtől a legdíszesebbig; a múzeumok példányai között sok igazán művészi díszítésű finom darab akad.

Természetesen nagy becsben tartották, s a barátság, illetőleg a baráttá fogadás egyik jele volt az, ha — mintegy a barátság megpecsételése — valakivel ezt a fontos

szerszámot elcserélték. Ezért idővel, átvittén, a barátság, a valakivel való barátságos magatartás fogalmává vált. Szólások, szójátékok és közmondások is keletkeztek vele kapcsolatban. Például: *Azt sem mondotta, cseréljünk acélt*; ezt régi szólás- és közmondás-gyűjtemények így értelmezik: barátságtalanul viselte magát; szó nélkül távozott; kevély, egy szóra sem méltat (ilyen változata is van: *Azt sem mondta, cseréljünk pipát*). Egyéb formák: *Hány a kettő? Tűszkű mög az acél. Acél anyának tűzkő a leánya*. Stb.

Alakilag az *acelat* az irodalmi nyelvi *acél* nyelvjárási *acel* formájának tárgyragos alakja (vö. *acelas*, *acelaz* 'acélos, acéloz'; az a kötőhangzó).

R. L. G.

Macskakő — kockakő — békasó? Hegedűs László gépészmérnök — Gödöllő — a címül írt szavak helytelen használatáról ír.

Teljes mértékben egyetértünk a levélíróval abban, amit a *macskakő* és a *kockakő* helytelen használatáról ír. Valóban nem azonos a két szó jelentése, egy lényeges jegyben különböznek, abban, hogy a *kockakő* emberi erővel mesterségesen szabályos kocka alakúra megmunkált útburkoló terméskő (nagyságra nézve lehet kis vagy nagy kocka), a másik általában kisebb alakú, természetes vagy csak felületesen, durván megmunkált állapotában felhasznált, szabálytalan domború felületű terméskő, illetőleg hordalékkő. A műszaki nyelv a *görgetegkő* szakszót használja helyette.

Ami pedig a *macskakő* szó eredetét illeti, ez a szavunk ebben a jelentésben viszonylag újabb alakulás, a *macskajéjkő* megrövidítésének, középső tagja (-*fej*-) kihagyásának eredménye. Maga a *macskajéjkő* ún. tükörszó, a német *Katzenkopfstein* lefordítása. A németben is, a magyarban is metaforikus elnevezés. A *macska*- előtagú összetett szavak zömében az előtag az állathoz, ill. egyes testrészeihez való hasonlóságra utal; ilyen pl. a *macskabagoly*, ezt Miskolczi Gáspár még így írja: *matska fejű . . . bagoly* (Egy jeles vadkert, 1702.). Ugyancsak 'macskakő, görgetegkő' jelentésű a *macskajej* szó is (a német *Katzenkopf*-ből, pl.: a külvárosi hegyes kövek . . . *macskajejeknek* neveztetnek; Nagy Ignác: Magyar titkok c. regényéből).

Arra, hogy a *macskakövet*, a *macskajejet* vagy a *macskajéjkövet* valaha is *békasó*-nak nevezték volna, semmilyen adatot nem találtunk. Sem szakmunkákban, sem egyebütt. Ez legújabb etimológiai szótárunk szerint 'kisebb, rendszerint fehér kavics; Kieselstein', tudomásunk szerint útburkolásra nem alkalmas. E szótár szerint a simára csiszolódott kavicsot jelölő *békasó* keletkezésének alapja az a népi hiedelem, hogy a kvarckavicsokat a békák nyalják simára, mert a téli álom alatt minden béka egy-egy kavicsot tart a nyelve alatt, s annak szopogatásából él. Utótagja — a -*só* — a kavicsoknak a sóéhoz hasonlóan világos, fehéres színére utal.

R. L. G.

Középiskolások "Édes anyanyelvünk versenye" Sátoraljaújhelyen

Első jubileumához közeledik: negyedik alkalommal rendezte meg 1976. október 22—24-én a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei és a Sátoraljaújhelyi Városi Tanács művelődésügyi osztálya az Oktatási Minisztérium és a KISZ KB támogatásával az egyre népszerűbbé váló országos „Édes anyanyelvünk versenyt” a középfokú iskolák tanulói számára.

A megelőző megyei, városi fordulókön első helyezést elért 63 tanuló (valamennyi megye, Debrecen, Győr, Miskolc, Pécs, Szeged 2-2, Budapest 12 s a rendező város 1 versenyzője) mérte össze nyelvhasználati és előadói készségét a két szakaszból álló rendezvényen.

„... a nyelv legyen hív, kész és tetsző magyarázója mindannak, amit a lélek gondol és érez.” Ez a Kazinczy-idézet a verseny jelmondata, ennek jegyében oldották meg a versenyzők az első napon a harmincegy fogas kérdésből álló, valóban kitűnő anyanyelvi készséget kívánó nyelvhasználati feladatlapot. Helyesírási biztonságuk próbájaként egy 52, javarészt nem közkeletű hibát tartalmazó szöveget kellett helyesbíteniük. A teljesítmények alapján a legmagasabb pontszámot elért 26 versenyző jutott a szóbeli döntőbe.

A „hívségen” és a „készségen” kívül a „tetsző” magyarázat volt a közönség előtt lefolyt szóbeli verseny követelménye. Öt változatos műfajú és témájú — rádióriport az iskolai életből, felszólalás diákparlamenten stb. — feladat közül választhattak egyet a döntőbe jutottak. Felkészülésre mindössze húsz, mondanivalójuk előadására három perc állt rendelkezésükre. Nemcsak az idővel való gazdálkodásnak, a tömörítés és a szerkesztés készségének kellett itt kiállnia a próbát, hanem a fellépésnek, a közönséggel való kapcsolat-kialakításának, a helyes hangsúlynak, hanglejtésnek, kiejtésnek is.

Anyanyelvünk tudatos, írásban és szóban egyaránt helyes használata, az előszó kifejező erejének varázsa egyaránt jellemzik ezt a Kazinczy és Kossuth városában évről évre egyre színvonalasabban lezajló erőpróbát.

Minden versenyző és résztvevő számára szívet dobogtató élmény volt az eredménynek immár hagyományossá vált kihirdetése Széphalmon. Kazinczy sírjának megkoszorúzása után a mauzóleum előtt K ö v é r L á s z l ó, Sátoraljaújhely város tanácsának elnöke adta át a díjakat a győzteseknek. Az első tíz helyezett az elért pontszámok alapján: F a r a g ó K a t a l i n (Zrínyi Ilona Gimnázium, Miskolc), F a r k a s A n d r á s (Széchenyi Gimnázium, Sopron), V a s s É v a (Árpád Fejedeleme Gimnázium, Kistelek), Á b r a h á m M a g d o l n a (Radnóti Gimnázium, Szeged), D o r k a E n i k ő (Táncsics Gimnázium, Budapest), E r n s z t E r i k a (Landler Jenő Gimnázium, Nagykanizsa), F ü l e k y I l o n a (Berze Nagy János Gimnázium, Gyöngyös), K a p o s v á r i G i z e l l a (Verseghy Gimnázium, Szolnok), P é c h i Á g n e s (Türr István Gimnázium, Pápa), S z a l o n t a y Á g n e s (Bethlen Gábor Gimnázium, Hódmezővásárhely).

A bíráló bizottságban anyanyelvi oktatásunk kiváló szakemberei vettek részt. Díszelnöke P é c h y B l a n k a érdemes művész, elnöke B e n c é d y J ó z s e f főiskolai tanár, OM főtanácsos, társelnöke H e r c z e g i K á r o l y OM osztályvezető volt.

„Jót s jól! Ebben áll a nagy titok.” Minden művelt magyar fülében ismerősen cseng a tetsző nyelvi, irodalmi kifejezésnek ez a törvénye. A széphalmi eredményhirdetésen B e n c é d y J ó z s e f értékelte a versenyzők teljesítményét. A jövőt azonban még inkább biztosította az a tartalmas, tapasztalatcserének beillő beszélgetés, amit a ver-

senyt követően elnökletével a bíráló bizottság tagjai, a jelen levő szakfelügyelők és kísérő tanárok folytattak. Még jobbat és még jobban! A meglevő jó finomításának munkálása már a következő évi országos verseny célkitűzése.

Minden résztvevő számára gazdag programot készített elő a rendező város. A tanulók számára Sárospatakra tanulmányi kirándulást, újhelyi városnéző sétát, játékos nyelvi-irodalmi vetélkedőt szerveztek. A megjelent pedagógusoknak Nyirkos István egyetemi docens az anyanyelvi nevelésről tartott továbbképző előadást.

A gazdag program rendkívül figyelmes előkészítéséért és pontos lebonyolításáért, a szíves vendégszeretetért méltán illeti köszönet Sátoraljaújhely város pártbizottságát, tanácsát, valamint a Kossuth Gimnáziumot.

Benkóczy György

Kazinczy-versenyek 1976-ban

1. A pedagógusjelöltek versenye

Az Oktatási Minisztérium, az ELTE Bölcsészettudományi Kara és a KISZ Központi Bizottsága 1976. április 2—3-án rendezte meg a pedagógusjelöltek Kazinczy szép kiejtési versenyt, Budapesten az Eötvös Loránd Tudományegyetemen. A vendéglátók nevében Szathmári István, az ELTE Bölcsészettudományi Karának dékánja nyitotta meg a versenyt és köszöntötte a résztvevőket. Beszédében arról szólt, hogy nyelvünk és főleg kiejtésünk jelenlegi állapotát illetően két szélsőséges nézettel találkozhatunk. Az egyik szerint romlik nyelvünk, a másik szerint nem kell hibákat keresnünk, nyelvünk fejlődésének iránya jó, helyes, hiszen a nyelv azokat az eszközöket fejlesztette ki, melyekre a gondolat kifejezése érdekében szüksége van. Mint mondotta, az igazság a két vélemény között van. Nyelvünk alkalmas eszköz ahhoz, hogy a szabadon megszólaló sok ember gondolatait közvetítse. Szókincsében, mondat-tanában megodlotta azokat a feladatokat, melyek elé az elmúlt három évtized társadalmi, politikai, gazdasági változásai, a tudományos-technikai és kulturális forradalom eredményei állították. Mindezen változások azonban nemcsak hasznos gazdagodást; hanem vadhajtasokat is eredményeztek. S ezek és a nyelv eszközeinek helytelen használata ellen a legutóbbi időkhöz éppen a nyelvnek, a beszédnek a hangtana terén küzdöttünk legkevésbé. Mint mondotta, azért jelentős a Kazinczy-versenyek mozgalma, mert nyelvünknek erre az eddig viszonylag kevésbé ismert eszköztárára irányítja rá a figyelmet. Tudatosítja, miképpen lehet az emberi hangot a kiejtés, a gondolat közvetítés szolgálatába állítani, azáltal, hogy a hibák ellen küzdve, a jó megoldásokat gyakorolva, tudatosan is keressük azt a hangzásformát, azt a hangos stílust, mely a gondolatok természetes, értelmesen szép, hatékony közvetítését elősegíti.

A verseny első napján az ország felsőfokú tanintézteit képviselő 41 pedagógusjelölt a szabadon választott szövegeket mondta el. Illyés Gyula (12), Bárczi Géza, Kosztolányi Dezső (4—4), Sütő András (2) valamint Apáczai Csere János, Babits Mihály, Bálint Tibor, Richard P. Feynman, Fülepi Lajos, József Attila, Kodály Zoltán, Kósa László—Szemerényi Ágnes, Kossuth Lajos, Kovalovszky Miklós, Lőrincze Lajos, Mészöly Gedeon, Nagy János, Nemes Nagy Ágnes, Pándi Pál—Pálmai Kálmán, Svékus Olivér, Szent-Györgyi Albert, Sziládi János és még két meg nem nevezett szerző műveiből hallottunk részleteket. A szemelvények többségükben a nyelvvel kapcsolatos kérdésekről (22), írókról, költőkről (5), alkotásaikról, azok létrejöttének körülményeiről (5) szóltak, valamint néprajzzal kapcsolatos témákat (5), társadalmi és tudományos kérdéseket (4) fejtegettek.

A verseny második napján a kötelező szöveg elmondására került sor. Ez huszonegy gépelt sornyi részlet volt Németh László Sajkodi esték című kötetéből („Ha távozóban egy más bolygón megkérdeznék . . . úgy tekintek vissza tanári munkám négy-öt évére, mint egy paradicsomkertbe”).

A verseny tapasztalatait *Benkő Loránd* a bizottság elnöke foglalta össze. Gondos, körültekintő összefoglalásában szólt többek között a szövegválasztás gondjairól: Többször azért nem hozta meg a versenyző számára a várt eredményt a szabadon választott szöveg elmondása, mert a kiválasztott részlet túlságosan a szemnek szólt, nem felelt meg az élőbeszéd vagy legalábbis a hangos szövegmondás feltételeinek. A mondatok szerkezete ugyanis inkább az írott nyelv túlságosan tömörítő, szimultán szerkesztésmódját követte, mint az élő beszéd lazább és egyben könnyebben mondható, egyúttal könnyebben felfogható, hozzátoldó (szukcesszív) szerkesztésmódját. Ez lehetett az oka annak is, hogy olykor nem felelt meg a szövegmondás stílusa a gondolati tartalomnak és a nyelvi formának, továbbá annak a beszédhelyzetnek, melyben a szöveg felhangzott.

Benkő Loránd megemlítette, hogy a gondolat kifejező tolmácsolásának gyakran volt gátja a kiejtési sablonok alkalmazása, Ezek elsősorban a szöveginterpretálásban és a felolvasásban figyelhetők meg. Ilyen például a jelző hangsúlyozása akkor is, mikor a mondat értelme és a szövegösszefüggés a jelzett szónak vagy a szószerkezet mindegyik elemének egyforma hangsúlyát kívánja. Ugyancsak sablonos megoldás volt a vesszőnek kötelező szünetként való értékelése is. A hanglejtési sablonok közül a mechanikus hanglejtési formákra hívta fel a figyelmet. Mint mondta, kerülni kell a felolvasásban gyakori, emelt hangfekvésben mozgó beszéddallamot, melynek egységei egy-egy szószerkezetet, írásjeltől írásjelig tartó mondatrészletet foglalnak össze, s rendszerint szöközzárral fejeződnek be („vesszőnél felvisszük a hangot”). Ez a forma alkalmatlan a mondat szerkezetnek és a gondolatnak megfelelő tolmácsolására. Utalt arra is, hogy a kifejezésnek nem egy esetben gátja volt a versenyzők gyenge, modulációra nem eléggé képes hangja, valamint a szűkebb értelemben vett kiejtésben megfigyelhető számos kiejtési hiba (pl. raghangsúly, sziszegők, susogók tisztátlan kiejtése, zöngés hangok zöngétlenedése stb.). Értékelésének végen Benkő Loránd kifejtette, hogy a leendő pedagógusok beszédéről — a felvázolt gondok ellenére — az ezévi Kazinczy-verseny megnyugtató képet rajzolt. A korábbi évek tapasztalataihoz viszonyítva a versenyzők sokkal tisztábban, kevesebb hibával beszéltek. A verseny átlagos színvonala magas volt. Különösen nagy örömet jelentett, hogy a verseny élményszínpadon a különböző típusú felsőfokú oktatási intézmények képviselői egyaránt helyet vívtak ki maguknak.

A bíráló bizottság (díszelnöke: *Péchy Blanka* színművész, érdemes művész; elnöke: *Benkő Loránd* akadémikus, egyetemi tanár; tagjai: *Szathmári István* dékán egyetemi tanár; *Fazekas Tibor* az ELTE KISZ VB tagja, a KISZ KB képviselője; *Losonczi Mihályné* szaksoportvezető intézeti tanár; *Molnár József* egyetemi docens, a Beszédművelő Munkabizottság elnöke; *Rónai Béla* főiskolai tanár, a Beszédművelő Munkabizottság tagja; *Várkonyi Imre* főigazgató, főiskolai tanár; *Wacha Imre* az MTA Nyelv- tudományi Intézetének tudományos munkatársa, a Beszédművelő Munkabizottság titkára) a következőknek ítélte a Kazinczy-érmet és a vele járó pénzjutalmat: *Balajthi Zsuzsa* (Pécs, Tanárképző Főiskola), *Bellai Klára* (Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola), *Havas Ágnes* (Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar), *Horváth Zsuzsa* (Kecskemét, Óvónőképző Intézet), *Kovács Andrea* (Pécs, Tanárképző Főiskola), *Nagy Gábor* (Szombathely, Tanárképző Főiskola), *Séllei Emma* (Szeged, Juhász Gyula Tanárképző Főiskola), *Tilles Ógnes* (Debrecen, KLTE Bölcsészettudományi Kar), *Tóth Beatrix* (Budapest, Tanítóképző Intézet), *Udvarhelyi Tibor* (Eger, Ho Si Minh Tanárképző Főiskola). A bíráló bizottság különdíját kapta a verseny első helyezettje, az előadói működési engedéllyel rendelkező *Vándorfi László* (Budapest, ELTE Bölcsészettudományi Kar).

A Kazinczy-érmeket *Benkő Loránd* a bizottság elnöke adta át. A bíráló bizottság tagjai és a versenyzők táviratban köszöntötték Péchy Blankát, akit betegsége akadályozott meg, hogy a versenyen megjelenjen és a bíráló bizottság munkájában részt vegyen.

2. A középiskolai tanulók Kazinczy-versenyének országos döntője

Az Oktatási Minisztérium, a KISZ KB, a Győr-Sopron megyei KISZ VB, a Győr-Sopron megyei Tanács VB Művelődésiügyi Osztálya, a Győri Kazinczy Ferenc Gimnázium és Egészségügyi Szakközépiskola 1976. április 23—25-én rendezte meg a Péchy Blanka által alapított Szép magyar beszéd versenyének országos döntőjét. (Vö. Nyr. 99: 511—2.)

Kádár Géának, a vendéglátó iskola igazgatójának üdvözlő szavai után *Jankovits György*, a Győr-Sopron megyei Tanács Művelődési Osztályának vezetője nyitotta meg a versenyt, mely — mint mondotta — „a gondolatot hordozó szép magyar szó ünnepe, azó a nyelvé, mely a bölcsőtől a koporsóig elkísér bennünket”. Éppen ezért kell folytatnunk a nagy elődöknek, írók-, tanárok-, művészek-, zenészeknek a nyelv művelésére megindított küzdelmét. Nem kell feltétlen apáink nyelvét beszélnünk, de az ő hagyományait folytatva kell tovább művelnünk ezt a „kincsektől gazdag drága hegy”-et. A Kazinczy-versenyek sokakat döbbsentenek rá a nyelv szépségére, s ezáltal a nyelv használóit a nyelv gazdáivá teszik. Így érhetjük majd el, hogy emberi szóként, gondolatok hordozójaként szálljon a beszéd. Ne önmagáért legyen szép tehát, hanem az emberért, amely nélkül nem volna nyelv, az emberért, amely nyelv nélkül nem volna ember.

A már kialakult gyakorlatnak megfelelően a verseny első napján a szabadon választott szövegek hangzottak el. Az Illyés Gyula (15), Kosztolányi Dezső (10), Németh László (3), Babits Mihály, Illés Endre, Király István, Kodály Zoltán, Szabó Lőrinc (2—2), valamint Aczél György, Bánszky Pál, Bárczi Géza, Béládi Miklós, Csapodi Csaba, Deme László, Fazekas László, Ferenczy Géza, Fodor András, Grétsy László, Gulya János, Horváth János, Juhász Ferenc, Lőrincze Lajos, Miklós Pál, Nemes Nagy Ágnes, Péchy Blanka, Radnóti Miklós, Rázsó Gyula, Sarkadi Imre, Sótér István, Szent-Györgyi Albert, Tóth Dezső, Tüskés Tibor, Váczi Mihály és még két meg nem nevezett szerző műveiből kiválasztott részletek közül 21 foglalkozott a nyelv kérdéseivel. Író, költő, zeneművész életéről 17 szemelvény szólt, míg művészetükkel, nyelvükkel további 15. Az irodalom elvi kérdéseit taglalta 6 részlet, a művészetről és egyéb társtudományokról (pedagógia, történelem, természettudomány) további 6 szemelvény szólt.

A verseny második napján az ország középiskoláit képviselő 63 gimnazista, szakközépiskolai és szakmunkásképző intézeti tanuló a kötelező szöveget mondta el, 21 gépelt sornyi részletet Fodor Andrásnak József Attila érvényessége c. írásából („Vas-tag könyveket lehet írni arról... ily módon tágitva körénk egy-egy egzisztenciális helyzet, pillanat megrendítő teljességét”).

Az eredmény kihirdetése előtt — a verseny harmadik napján — *Módos Dezsőné*, Győr Megyei Város Tanácsának elnökhelyettese mondott ünnepi beszédet. Ebben utalt arra, hogy a nyelv szeretete a nép szeretetét jelzi, és hogy az igazi hazaszeretet, mely bensőnkben magasztosul nagygyá, tetteink és nyelvünk által tudjuk kifejezni. A verseny tapasztalatait, tanulságait *Deme László* egyetemi tanár, a nyelvtudományok doktora foglalta össze. Megállapította, hogy a 11 év folyamán elért jó eredmények, az elért fejlődés a versenyek folyamatosságának és tömegességének köszönhető. Felhívta a figyelmet arra, hogy az elért eredmények azonban el is évülhetnek, a már kijavított hibák visszaérhetnek, ha nem fordítunk kellő figyelmet a már elsajátított eredmények megőrző ápolására, a mindennapok pongyolaságának ellensúlyozására. Ezért tapasztalhattunk

visszaesést a tiszta hangképzésben, főleg a sziszegő, susogó hangok ejtésében. Visszaszorult a zárt *ë* hang ejtése is az előző versenyekhez képest. Mintha a szélsőséges nyelvjárási ejtismóddal a magyar nyelvnek ez a szép hangja is kiszorult volna a beszédből. Összegezésében természetesen szólt az elért eredményekről is. Megállapította, hogy jelentős fejlődés tapasztalható a szövegmondás egészét tekintve. Nagyon sok versenyző jól, helyes stílusban építette fel a szövegnek mint egésznek a hangzását. Ez annak köszönhető, hogy a szöveg mondatait már nem mint önálló egységeket nézik a versenyzők, hanem mint a szövegegésznek beépített részét, s így a mondatok hangzásformáját (hangsúlyozását, hanglejtését tempóját) a szöveg összefüggéseit alapján, a szövegegész tartalma, gondolatisága és nyelvi formája alapján építik fel. Nem a mondatok felől közelítenek a szövegegészhez, hanem fordítva. Deme László hangsúlyozta: ezen az úton haladva juthatunk el ahhoz, hogy megértsük a versenynek és általában a beszédnek legfontosabb célját: A beszéd nem azért hangzik szépen, hogy szépen szóljon, hanem, hogy a gondolatot minél maradéktalanabban átadja. Az állat „beszédének” oka van. Az ember beszédtevékenységének célja. Nem elég tehát egy szöveget, gondolatot szépen megszólaltatni. A beszéd hiábavaló, ha nem szól senkihez.

Összefoglalójának végén Deme László jelezte, hogy az elkövetkező évben a Kazinczy-díj alapítványának növekedése következtében kibővül a verseny szervezete. A szakmunkásképző intézetek növendékei valószínűleg külön versenyen fognak indulni.

A bíráló bizottság (tisztelőbeli elnöke: *Péchy Blanka* érdemes művész; elnöke: *Deme László* egyetemi tanár, a nyelvtudományok doktora; társelnöke: *Genzwein Ferenc* OM főosztályvezető-helyettes; tagjai: *Gálos Tibor* OM főelőadó; *Gönczy Zsuzsa* a KISZ KB munkatársa; *Herczegi Károly* OM osztályvezető; *Janda Géza* OM főelőadó; *Körmendy László* a Magyar Rádió főbemondója, Kazinczy-díjas; *Lőrincze Lajos* egyetemi tanár, állami díjas; *Perédy László* színművész, a Kisfaludy Színház tagja; *Szende Aladár* főiskolai tanár; *Wacha Imre* az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos munkatársa, a Beszédművelő Munkabizottság titkára) a következő tanulóknak ítélte a Kazinczy-emlékérmeket:

Harkány Éva (Nagykanizsa, Landler Jenő Gimnázium), *Kiss Eleonóra* (Győr, Kazinczy Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola), *Molnár Ágnes* (Budapest, Apáczai Csere János Gimnázium), *Orbók Attila* (Budapest, Fazekas Mihály Gyakorló Gimnázium), *Porubszky Ildikó* (Budapest, Apáczai Csere János Gimnázium), *Tóth Erzsébet* (Eger, Dobó István Gimnázium), valamint *Balogh Erika* (Cegléd, Kossuth Lajos Gimnázium), *Fülöp Tibor* (Nagykőrös, Arany János Gimnázium), *Goretity József* (Jánoshalma, Radnóti Miklós Gimnázium), *Kása Otília* (Miskolc, Bartók Béla Zeneművészeti Szakközépiskola), *Komáromi Veronika* (Kaposvár, Táncsics Mihály Gimnázium és Szakközépiskola), *Kovács Gabriella* (Budapest, Teleki Blanka Gimnázium), *Kovács Tamás* (Győr, Kazinczy Ferenc Gimnázium és Szakközépiskola), *Kuczmann Brigitta* (Tatabánya, Árpád Gimnázium), *Lakatos Tibor* (Ózd, József Attila Gimnázium és Szakközépiskola), *Padl Mária* (Szeged, Radnóti Miklós Gimnázium), *Reichert Hilda* (Bonyhád, Petőfi Sándor Gimnázium), *Székely László* (Pécs, Széchenyi Gimnázium), *Vágréti Éva* (Salgótarján, Madách Imre Gimnázium és Szakközépiskola).

A Kazinczy-emlékérmeket a betegsége miatt távol levő *Péchy Blanka* nevében *Genzwein Ferenc* OM főosztályvezető-helyettes, a KISZ KB különjutalmát *Gönczy Zsuzsa*, a KISZ KB munkatársa, a vendéglátók ajándékát *Kádár Géza*, a Kazinczy Gimnázium igazgatója nyújtotta át. Ugyancsak ő adta át az Intézet különjutalmát a következő öt tanulóknak: *Cziglányi Csilla* (Budapest, Apáczai Csere János Gimnázium), *Jagasics Béla* (Zalaegerszeg, Ságvári Endre Gimnázium), *Losonczy Gábor* (Budapest, Táncsics Mihály Gimnázium), *Szalma Tamás* (Szentés, Horváth Mihály Gimnázium), *Visontai Ágnes*

(Eger, Gárdonyi Géza Gimnázium). Ők, noha 1975-ben már megkapták a Kazinczy-érmet, 1976-ban is részt vettek a versenyen és kiváló eredménnyel szerepeltek.

3. Á t a d t á k a z 1 9 7 6. é v i K a z i n c z y - d í j a t

Gosztonyi János oktatási minisztériumi államtitkár, a Kazinczy-díj Bizottság kurátora 1976. június 8-án átadta a Kazinczy-díjat *Megyer Szabolcs* főiskolai tanárnak. Megyer Szabolcs a harmadik Kazinczy-díjas pedagógus. A díj odaítélésével a Kazinczy-díj bizottság azt az áldozatos és eredményes tevékenységet méltányolta, melyet Megyer Szabolcs mint a Fővárosi Pedagógiai Intézet magyar tanszékének vezetője fejtett ki több mint húsz éven át a pedagógusok anyanyelvi továbbképzésében, a magyar beszéd ápolása, fejlesztése, tanítása érdekében.

Wacha Imre

A kiadásért felel az Akadémia Kiadó igazgatója.

Műszaki szerkesztő: Agócs András

A kézirat nyomdába érkezett: 1976. IV. 29. — Terjedelem) 11,2 (A/5) ív

77.3410 Akadémia Nyomda, Budapest — Felelős vezető: Bernát György

A Nyelvőr postája

A. Jászó Anna: „Mint az lángos harap, ha nádban ütközött”	499
D. E. írja Nagyszalontáról	499
Cseh Zoltán írja Kolozsvárról	500

A Nyelvtudományi Intézet nyelvművelő csoportjának levelesládájából

R. L. G.: Kis és nagy kezdőbetűk használata a hivatali részlegek és beosztások megnevezésének írásában — U. I.: Pénz olvasva, asszony verve jó — G. L.: Fonotéka — F. G.: Előleg vagy foglaló? — F. G.: Patkánymentesítés — F. G.: A gépkocsivezetők munkaidei — R. L. G.: Eutanázia — R. L. G.: Vallat — R. L. G.: Itt van la! — R. L. G.: Cseréljünk acelat — R. L. G.: Macskakő — kockakő — békasó	500
---	-----

A Nyelvőr hírei

Benkóczy György: Középiskolások „Édes anyanyelvünk” versenye Sátoraljaújhelyen	506
Wacha Imre: Kazinczy-versenyek 1976-ban	507

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető a POSTA KÖZPONTI HÍRLAP IRODÁ-nál, 1900 Budapest V., József nádor tér 1. és bármely postahivatalban. Pénzforgalmi jelzőszáma: KHI 215-96162. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADÉMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest V., Alkotmány utca 21., telefon: 111—010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215—11488, az AKADÉMIAI KÖNYVESBOLT-ban, 1368 Budapest V., Váci u. 22., telefon: 185—612. Előfizetési díj egy évre: 28,— Ft.

Külföldön terjeszti a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat 1389 Budapest P. O. Box 149 62, Postafiók 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémiai Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudományi Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Pédányonként kaphatók a Posta Központi Hírlap Irodájában (Bp. V., József Attila u. 1.) és az Akadémiai Könyvesboltban (Bp. V., Váci u. 22.).

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. Bárczi Géza: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1 Ft
3. Farkas Vilmos: Jegyzék „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változtatásokról 1 Ft
- [A 2—3. szám együttes új kiadása ilyen címen: Deme László: Magyar-
rázat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához. (A szótári részben
végrehajtott változtatások jegyzékével)] 4 Ft
4. Bárczi Géza: Anyanyelvünk magyarsága 1 Ft
5. Vértés O. András: A beszédhibákról 1 Ft
6. Ferenczy Géza: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője 3 Ft
7. Bencédy József—Deme László: Egy szavalo és kiejtési verseny tanul-
ságai 2 Ft
8. Grétsy László—Wacha Imre: A műszaki nyelv művelése 5 Ft
9. Deme László: Helyesírási rendszernök logikája 5 Ft
10. Kiss Lajos—Kovalovszky Miklós—Lőrincze Lajos—Mátyás Ferenc:
O. Nagy Gábor emlékének 2 Ft
11. Kemény Gábor: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszerű kérdései

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1 III.) árusítja.

Nyelvészeti kiadványok

- Congressus Quartus Internationalis Fenno-Ugristarum* Budapestini habitus anno 1975. Red. Gyula Ortutay. Pars I. Acta Sessionum. Cur. János Gulya. 1975. 241 l. 15×25 cm. Német, orosz és francia nyelvű tanulmányok. Fve 140,— Ft. ISBN 963 05 0436 7
- Domokos Péter. *Az udmurt irodalom története*. 1975. 550 l. 17+25 cm. Bibliogr. fejezetként. Orosz és angol nyelvű összefoglalással. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0699 9
- Les Cahiers Cagliottes*. Tome X. Année 1973. 1975. 318 l. 17×25 cm. Fve 180,— Ft. ISBN 963 05 0579 7. Közös kiadás a párizsi A.D.E.F.O.-val (Librairie Klincksieck, Paris)
- Forschungsstätten für Finnougristik in Ungarn*. (Red. von János Gulya, László Honti. Übers. von Regina Hessky. Az előszót írta: Kálmán Béla.) 1975. 165., 4 fénykép, 17×25 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0623 8
- Gregor Ferenc: *Der slowakische Dialekt von Pilisszántó*. (Übers. von István Tóth). 1975. 296 l., 17×25 cm. Bibliogr. 293—296. l. Kve 180,— Ft. ISBN 963 05 0400 6
- Hadrovics László: *Szavak és szólások*. 1975. 134. l. 17×25 cm. (Nyelvtudományi értekezések 83.) Fve 22,— Ft. ISBN 963 05 0732 3
- Hajdú Mihály: *Budapest utcanevének névtani vizsgálata*. 1975. 52 l. 17×25 cm, 1 melléklet (Nyelvtudományi értekezések 87.). Fve 11,— Ft. ISBN 963 05 0551 7
- Honti, László: *System der paradigmatischen Suffixmorpheme des wogulischen Dialektes an der Tawda*. (Übers. von Regina Hessky.) 1975. 161. l. 17×25 cm. Bibliogr. 157—161. l. Kve 80,— Ft. ISBN 963 05 0237 2
- Jel és Község. Szemiotikai tanulmánygyűjtemény. Szerk. Voigt Vilmos, Szépe György, Szerdahelyi István. 1975. 234. l. 17×25 cm. Bibliogr. 201—229 l. (Muszeion könyvtár. 2.) Kve 52,— Ft. ISBN 963 05 0424 3
- Kniezsa István: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai*. Két kötetben 15×21 cm. 2. kiadás. 1974. 1. köt. 582 l. 2. köt. 583—1043 l. Német és orosz nyelvű összefoglalóval. Kve együtt 180,— Ft. ISBN 963 05 0413 8 (1—2. köt.), ISBN 963 05 0414 6 (1. köt.), ISBN 963 05 0415 4 (2. köt.)
- Kósa László—Filep Antal: *A magyar nép táji-történeti tagolódása*. 1975. 230. l. 12×18 cm. Bibliogr. 197—228. l. (Néprajzi tanulmányok) Fve 23,— Ft. ISBN 963 05 0561 4
- Magyar értelmező kéziszótár*. Szerk. Juhász József, Szóke István, O. Nagy Gábor, Kovács Miklós. 2., változatlan kiadás 1975. 1550. l., 17×25 cm. Kve 260,— Ft. ISBN 963 05 0731 5
- A magyar helyesírás szabályai*. 10. kiad. 15. (a tizenegyedikhez képest változatlan) lenyomat. 1975. 267 l. 14×21 cm. Fve 9,— Ft, Kve 16,— Ft, Fve 9,— Ft. ISBN 963 05 0610 6
- A Magyar Nyelvjárások Atlaszának elméleti-módszertani kérdései*. Szerk. Deme László, Imre Samu. 1975. 345 l., 17×25 cm. Kve 68,— Ft. ISBN 963 05 0609 2
- Mikola, Tibor: *Die alten Postpositionen des Nenzischen (Juraksamojedischen)*. Übersetzt von Tilda und Paul Alpári. 1975. 242 l., 14×21 cm. Kve 100,— Ft. ISBN 963 05 0223 2. Közös kiadás a hágai—párizsi Mouton kiadóval
- Modern Linguistics and Language Teaching* International Conference Budapest, 1—5 April 1971. 1975. 439 l., 17×25 cm. Angol, francia, német, orosz és egy latin nyelvű tanulmány. Kve 250,— Ft. ISBN 963 05 0265 8. Közös kiadás a hágai Mouton kiadóval
- Papp Ferenc: *A magyar jónév paradigmatis rendszere*. (Leírás és automatikus szintézis.) 1975. 327 l., 45 táblázat. 17×25 cm. Bibliogr. 263—265 l. Kve 66,— Ft. ISBN 963 05 0570 43
- Researches in Altaic Languages* Papers read at the 14th Meeting of the Permanent International Altaistic Conference. Held in Szeged, August 22—28, 1971. E. by Louis Ligeti. 1975. 338. l. 10 ábra, 18 táblázat, 17×25 cm. (Bibliotheca orientalis Hungarica XX.) Bibliogr. tanulmányként. Angol, francia és német nyelven. Kve 200,— Ft. ISBN 963 05 0124 4
- Steinitz, Wolfgang: *Ostjakologische Arbeiten*. Szerk. Gert Sauer, Renate Steinitz. — Négy kötetben. 27×19 cm. ISBN 963 05 0156 2
- Bd. 1. *Ostjakische Volksdichtung und Erzählungen aus zwei Dialekten. Texte*. Neubearb. von Gert Sauer. 1975. 468 l. Szövegek eredeti nyelven, német nyelvű magyarázószöveggel. Kve 300,— Ft. ISBN 963 05 0157 0. Közös kiadás a berlini Akademie-Verlaggal és a hágai Mouton kiadóval
- Zsilka János: *A jelentés szerkezete*. A jelentés mozgásegysége. 1975. 262 l., 10 melléklet, 17×25 cm. Kve 60,— Ft. ISBN 963 05 0640 8